

HOLMI

IV. évfolyam 8. szám

1992. augusztus

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő), Domokos Mátyás (széppróza),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers)

Szerkesztőbizottság: Fodor Géza, Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Ludassy Mária,
Mándy Iván, Megyesi Gusztáv, Petri György,
Szalai Júlia, Tar Sándor, Vásárhelyi Júlia, Závada Pál.
Borítóterv és tipográfia: Környei Anikó. Tördelőszerkesztő: Keller Klára.
A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Horváth Imre:* Játsszatok rajtam • 1071
Áhitattal • 1071
Nélkülem • 1071
Analízis • 1071
Titkolt érték • 1072
Elszakadva • 1072
- Mándy Iván:* Az apa hangja • 1072
- Rába György:* Házkutatás • 1078
- Kapecz Zsuzsa:* Délután a McDonald'snál • 1079
Borleves • 1083
- Imre Flóra:* Ronsard a Szajna fölött vall szerelmet • 1085
Mintha • 1086
A szerelem halott • 1086
Vén John of Gaunt • 1087
- Mesterházi Mónika:* Rendelés • 1087
A tavasz • 1088
- Zana Zoltán:* Lappangó • 1088
- Mezei Balázs:* Jelentés képtelen • 1112
Ha überhaupt • 1113
- Lukácsy Sándor:* Tenni, túrni, küzdeni • 1114
- Ted Hughes:* Pibroch • 1124
Második esti mese
(Gömöri György fordításai) • 1125
- Dino Buzzati:* Elidegenedés (Nagy Nóra fordítása) • 1126
- Lánczi András:* Eszmék kora • 1128
- Kurdi Imre:* Volt egyszer egy Amerika • 1139
Alkésztisz • 1139
- Dániel Ferenc:* Arcképvázlat (toredezett) • 1140
- Imreh András:* Fóbia • 1155
Egy macska leírása • 1156
Proteus a parton • 1157

- Nádasdy Adám*: Mezőtúr • 1158
Andrej Zorin: Barkov és a Barkov-költészet
(*Pór Judit fordítása*) • 1159
Alekszandr Puskin: Barkov árnya (*Lator László fordítása*) • 1161

FIGYELŐ

- György Péter*: Erdély Miklós – a szelíd botrány művésze • 1170
Ferencz Győző: Új költők (Mezei Balázs: Vakfolt.
Tóth Krisztina: Őszi kabátlobogás.
Gál Ferenc: A kert, a város és a tenger.
Mesterházi Mónika: Visszafagyó táblák) • 1181
Radics Viktória: Olvastam egy verset
(Marno János: az albán szálló) • 1189
Bán Zoltán András: Könyvmoly. Egy kiadó megindul
(Spiró György: Kanásztánc.
Thomas Bernhard: Egy gyerek megindul) • 1194
Réz Pál: Kettős arckép (Double portrait.
Frigyes Karinthy: Le Cirque.
Dezső Kosztolányi: Baignade) • 1198
Dolinszky Miklós: Per sona, avagy az őszinteség maszkja
(Márai Sándor: Füves könyv) • 1200
Nagy Sz. Péter: Rend és Kaland
(Márai Sándor: Vendégjáték Bolzanóban) • 1202
Forgách András: Több, mint színház, s nem éppen történet
(A Színház Halász Péter-száma) • 1205
Torök Ádám: Versenyképességről és nemzeti esélyekről
– avagy a világkereskedelmi szerepvállalás
alternatívái (Michael E. Porter:
The Competitive Advantage of Nations) • 1211
A HOLMI postájából • 1215

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Előfizetési díj fél évre 250, egy évre 500 forint, külföldön \$25.00, illetve \$50.00
Terjeszti a Magyar Posta és a Sziget Rehabilitációs Kíszerőkezet
A fényszedést az ARGOS Kft. végezte
Nyomtatta a 4-Team Kft.
Vezető: Kovács Judit

A kéziratokat megőrizzük és visszaküldjük

Horváth Imre

JÁTSSZATOK RAJTAM

Valamit kérdeznék magamtól,
De hiányzik hozzá a hangsor.
Húrtalan hegedű vagyok,
Játsszatok rajtam, angyalok.

ÁHÍTATTAL

Tisztán látok, akárcsak a vakok.
Tisztán hallok, akár a süketek.
Hallom, amint világnyi fog vacog,
S látok négy milliárd feszületet.

NÉLKÜLEM

Mindenkiben él az a szó,
Ami soha ki nem mondható.
Eljön az én időm, kigyúl tüzem,
Nagyot lobban, de sajnós nélkülem.

ANALÍZIS

Szorgalmasan jegyzetelek,
Felboncolom a lelkemet.
Ellensége a szürkeségnek
Nem a piros, hanem a lélek.

TITKOLT ÉRTÉK

Hogy nem tébolyul meg a semmi,
Ha őrzítő üresnek lenni.
Amivel feltöltöm magam:
Tán nemes fény, de tört arany.

ELSZAKADVA

Mióta messzeségbe veszttem,
A közel is elérhetetlen.
Hamut hintek hideg fejemre,
Mivel az a jégkorszak rendje.

Mándy Iván

AZ APA HANGJA

Elnyúlva feküdt az ágyon. Egyre csak azt ismételte valami eszméletlen kábulatban:

– Hat év múlva... hat év múlva...

Egy mozdulatot tett, mintha fel akarna pattanni. De éppen csak lelógatta a karját. Ki tudja! Talán bele akarja hajítani a sötétbe. Nincs többé szüksége erre a karra. Egyáltalán semmire sincs szüksége.

– Miért éppen hat év múlva akar feleségül venni?

A hatos szám megjelent előtte. Kissé töredezett, aranyossárga karika. Kitágult, csaknem betöltötte a szobát. Összehúzódott, szinte eltűnt. Bolondot csinál belőlem. Egyáltalán nem akar elvenni. Azzal kezdte, hogy nem tud nélkülem élni. Csakhogy most még nem vehet el. Majd hat év múlva. Miért éppen hat év múlva? Soha nem akartam vele ilyesmiről beszélni. Házasság. Jó, hát én várok. És ha egyáltalán nem vesz el... akkor is várok.

Az az aranyos tűzkarika. Mintha a szemben levő ház tűzfaláról vetítenék.

Mindig eltűnök. Zsolt azt mondja, hogy én mindig eltűnök. És csak úgy lógok bele a világba. Honnan veszi ezt? Mi az, hogy csak úgy lógok bele a világba? Ruhabemutatókra kell járnom a lányokkal. Ez valahogy különösen felingerelte. Váratlanul or-

dítani kezdett. Miféle foglalkozás ez?! Ruhákat dobálnak rád, mint egy próbababára! És mit akarsz azzal, hogy a tévé is felfigyelt rád!

Anya hangja valahonnan a sötétből. Nem kell vele törődni. Kiesett a csapata az első osztályból. Onnan van az egész.

Mi van onnan? Hogy ordítózik, veszekedik? Múltkor valósággal rám támadt a mo-ziban. Hova cipelsz te engem? Miféle filmekhez?? Mi az, hogy egy kisfiú beleszeret az anyjába? Ugyan kérlek! Egy kisfiú nem szerethet bele az anyjába! Nem rendezhet fél-tékenységi jeleneteket! Ez olyan beteges dolog! És tudd meg, hogy benned is van va-lami...

Micsoda?

Mi van bennem?

Hallgat. Olyan makacsul hallgat. Napokig nem szól hozzám. Eltűnik. Szinte már csak úgy véletlenül akadunk össze. Utoljára egy lánnyal tűnt fel. Egy olyan krumpli-orrú, vastag lábú... Nem, hát erre nem lehetek féltékeny. Ez egyszerűen megalázó. Annak a kisfiúnak gyönyörű anyja volt. És ahogy úgy összebújtak... mint egy szerel-mespár... Mi volt abban beteges? Egyáltalán mi az, hogy beteges?

De ezt már a kis seprűtől kérdezte. A kis seprűtől és a lapáttól. Odakint a konyhában térdelt a sparherd mellett. Előtte ők ketten. A kis seprű és a lapát. Oldalt a vödör, rádobva a rongy. Ezekkel beszélje meg a szerelmes kisfiút?

Felgyulladt a villany, borús, bátortalan fényvel. Apa jelent meg ebben a fényben. Pizsamában, hóna alatt egy enyhén szakadozott Pesti Hírlap naptár.

– Hát te?

– Hát te?

Több szó nem esett.

Összeakadtak egy éjszakai úton. Ennyi az egész.

Apa belebújt a képes kalendáriumba. És valamilyen távoli, fázós hangon:

– Telefonált már az ablakpucoló?

– Miért? Velem akart beszélni? Éppen velem?

– Talán nem éppen veled. De mindenesetre telefonálnia kell, hogy mikor jön.

Szombatra ígéerte.

– Éppen szombatra?

– Hát egyszer jönnie kell.

Apa válla fölött behajolt a kalendáriumba.

Vastag betűkkel egy meglehetősen hosszadalmas tanulmány fölött:

A világ legelegánsabb emberei.

Többször is elolvasta a címet. Magába az írásba valahogy nem mert belenézni. Csak úgy megkérdezte:

– Róla is írnak? Az ablakpucolóról?

Apa nem felelt.

A lány nem adta fel. És most már szinte makacsul:

– Lehet, hogy ezt az egész írást neki szentelték?

Elhallgatott. Várt egy kicsit, mint aki erőt gyűjt. Majd kissé tudálékos és mégis naiv hangon:

– Talán valamilyen áttekintést is nyújtanak.

Így mondta. Áttekintést is nyújtanak. – És most igazán, akárcsak valamilyen tudó-mányos társaságban:

– A régiékről is megemlékeznek. Akkor is a hét egy bizonyos napján jöttek? Talán

akkor is éppen szombaton? Vagy egyáltalán nem jöttek? És még csak ki se mentették magukat?

Apa az ölébe ejtette a kezét. Az évkönyvre meredt. Régi történetek, régi alakokról. ...színészek, színésznők, tudósok, költők, államférfiak, elűzött uralkodók, láncrevert repülőcsempészek...

Egy bejegyzés.

Augusztus 27. Szomorú csalódás napja. Tenyészetünk buszkesége, Naplopó fájdalmas vere séget szenvedett.

Kehrling Béla tenisz bajnok.

Gabrovics, az örök második.

Helen Wills, mióta Lenglen profi lett, a világ legjobb női amatőr teniszjátékosa.

Abd-El-Krim, a Rifkabilok hőse, nem valami tanulatlan afrikai beduin, ahogy sokan képzelik, hanem európai műveltségű ember. 1885-ben született.

Az FTC amatőr bajnoksapata. Az utolsó amatőr bajnokság győztese.

A pápa áldást oszt. Az év halottai.

A lány otthagya az egész társaságot. Otthagya a konyhát. Az apját, ahogy ott ul a hokedlin.

Ballonkabátban futott az utcán.

Még egyszer látnom kell! Még egyszer beszélnem kell vele! De miről...? Talán arról a bizonyos hat évről? Hogy miért kell éppen hat évig várjunk? Miért? Miért?

Férfi hang az utca túlsó oldaláról:

– Ibi! Ne hidd, hogy megléphetsz! Találkozunk mi még!

Gúnyos női nevetés.

– Alig várom!

Ibi könnyedén elfutott a fal mellett.

Felmegy valakihez.

Én is felmegyek valakihez.

Belépett egy kapualjba.

A társaság már várta. A kövérek társasága körös-körül a lépcsőházban. Szennyes arcok a szennyes falakon. Már régen nem toródott velük senki. Se velük, se a falakkal. Valaha nagy vacsorákat rendeztek a tiszteletükre. Talán nem éppen csak a tiszteletükre. Összekötötték a házavatással. Mindenesetre pazar lakoma lehetett. De azóta! Ellepte őket a kosz. Akadt, akinek letört a füle, behorpadt az orra, vagy éppen félre csúszott. De a szemük valahogy kicsillant ebből a mocsokból. Egy-egy valószerűtlenül fényes folt az arcból.

A lány fölszaladt a lépcsőn. Az első fordulónál megállt. Azért mégiscsak köszönni kéne. Hiszen a lépcsőház társasága már régen várhatta. Lehet, hogy számítottak is rá. Mégis néhány hír *onnan* kintről. Ha legalább letörolné az arcokat. Végigsimítana rajtuk, mindössze néhány mozdulat...

Nem, ezek már semmit se vártak.

Menjen csak, kisasszony! Ne vesztesse itt az idejét!

A gangon.

Egy konyhaablakban égett a villany. Valaki vacsorázik. Ilyen későn? Kelletlen hang egy ajtó mögül:

– Ki mászkál a gangon? A kapu éjszaka is tárva-nyitva. Az Árpí mindenkit beenged?

Néhányan mindjárt kijönnek. Dühösen hunyorognak. Dühösen és álmosan.

Senki se jött ki.

Ő pedig megállt egy ajtó előtt.

Még visszafordulhat.

Még semmi vész.

Beccsengetett.

Odabent nem gyulladt fel a villany. Egyáltalán semmi se mozgott.

Majd egy sóhajtásból tört fel az a hang:

– Ez meg ki lehet?

– Én. – Semmi más nem jutott az eszébe. Még a neve se. Ebben a pillanatban nem is volt neve.

Roszkedvű nevetés.

– Ne mondja! Azt hittem, Sarolta mexikói császárnő.

– Sarolta császárnő!

– Ugye nem kívánja, hogy előadást tartsak róla?

– Nem, dehogya!

– Megnyugtat!

– És ha nem kaparászna a kilincsen...

– Bocsánat.

– Hogy tudtál meglógni hazulról?

A padló reccsenése az előszobából.

– Kivel tárgyalasz?

A villany felcsapódott.

Két arc az üvegen. Egy vöröses hajú nő kissé felpuffadt képe. És egy másik, még az álomból, borzas haj, összekuszálódott szemöldök.

A lány kissé hátrébb húzódott. Ez a két arc! Akkor már inkább a lépcsóházi társaság odalent.

Az anya félig kinyitotta az ajtót.

– Azért talán mégis jöjjön be.

A fiú száraz hivatalnokhangon:

– Miért jöjjön be?

A lány becsúszott. Mintha valaki betolta volna.

– De hiszen ez a kis barátnőd!

– Nem vagyok a kis barátnője!

Dühroham kapta el úgy hirtelen. – Együtt jártunk, de soha nem voltam a kis barátnője. – Elhallgatott. Majd valamivel csendesebben: – Hat év múlva feleségül vesz.

– Igazán?

A fiú kigombolta a pizsamáját. Kigombolta, és újra begombolta.

– Ha nem tudnád, mi ilyenkor aludni szoktunk.

A lány egy újabb dührohamban:

– Kik azok a *mi*?! Kik szoktak aludni?

– Nem kellett volna beengedni, anya.

– Miért nem? – Az asszony elmosolyodott. – Kedves kislány. Talán ivott egy kicsit.

– Semmit se ittam.

– Csakugyan. Ő sohase iszik.

– És téged nagyon szeret. Beléd esett, már ahogy ti mondjátok.

A fiú vállat vont. A papucs lecsúszott a lábáról. Cserbenhagyta.

– Most is elvehetnéd. Miért kell hat évig várni? – Ásított. – Na, ezt majd beszéljétek meg. – Egy valószerűtlenül vékony ajtó felé indult.

A fiú lába a papucsot kereste. Ahogy megtalálta, a szomszéd szoba felé kormányozta.
- Egyáltalán nem veszem el.

Az anya visszafordult.

- Igazán? És mégis, miért nem?

- Elrontották. Teljesen elrontották.

- Ezt a lányt? - Némi érdeklődés az anya tekintetében. - Téged elrontottak?

Az a néma, kifosztott arc! Egy pillanat alatt megrohanták, és mindent elszedtek tőle.

A fiú mint egy magyarázó szöveg. Egy elvadult széljegyzet:

- Mindent elhisz! Mindent be lehet neki mesélni! Azzal se törődik, ha nevetségessé válik.

A lány, mintha egy idegen nyelvet tanulna:

- Ha nevetségessé válok...

- És tudod, ki tömi tele a fejét mindenféle ostobasággal? Az a vén hólyag! Az Arnold bácsi!

- Ki az az Arnold bácsi?

A lány áhítattal: - Egy zenetudós.

A fiú gúnyosan: - Talán inkább kottamásoló az Operában.

- Átmenetileg. De ha befejezi a Beethoven-könyvét...

- A fejéhez vágják.

- Honnan tudod? Kitől hallottad?

- A Honfy Bélától. A zenei lektorátus vezetője a Kőszáli Kónél.

- Mióta ismeresz te lektorokat? (Szünet.) Kőszáli Kő! Miféle kiadó lehet?

- Nagyon is igényes kiadó. És Honfy Béla a legigényesebb lektor. Együtt jártunk a Toldiba. (Szünet.) És már a fél Arnoldot elolvasta.

- És miért vágja a fejéhez Beethovent?

- Tudod, mit ír róla a te Arnold bácsid? Tudod, mit merészel róla írni? Hogy katonazene!

Csönd.

Anya félénk, halk hangja:

- Érdekes! Én is észrevettem valami ilyesmit.

- Anya!

- Eddig még senkinek se mertem elmondani.

Anya rémült suttogása:

- Beethoven zenéje katonazene! (Pillanatnyi csönd.) A háború elveszett... legalábbis úgy tűnik... de aztán egyszerre minden olyan diadalmas... olyan elsöprő...

- Mi van veled, anya?

Anya összerázkódott. Besurrant azon a lehetetlenül szűk ajtón.

- Nem kéne utánamenni?

A fiú csak legyintett.

- Azért talán mégiscsak hozzám jöttél.

Gyöngéden és mégis határozottan betolta a lányt a szobájába. Végigsimított az arcán.

- És most elárulhatom, hogy Honfyt nem érdekli Beethoven. Se Beethoven, se a te Arnold bácsid. Honfyt csak egyvalami érdekli. Az operája!

Olyan hamiskásan mosolygott, mintha lépre csalta volna a lányt.

- Tudod, mi a címe?

Hatásszünet. És még mindig azzal a hamiskás mosollyal:

– Az uszoda!

Pillanatnyi szünet.

Majd meglehetősen ünnepélyesen:

– Honfy művében felzendülnek a kórusok. A csapatok kórusa, a drukkereké. Kitör a tapsvihar, a futtykoncert. Egy sebzett üvöltés, ha valakit kiküldenek a medencéből. A száműzöttek ott ülnek a medence mellett a kispadon, és várják, hogy ismét vízbe szállhassanak. (Szünet.) Honfy Béla nagy művet alkot... valami igazán jelentőset.

Végigvágta magát az ágyon. Mély lélegzés, talán a medence vize alól.

A lány az ágy sarkán, még mindig ballonban.

A fiú váratlanul felkonyokölt. Mereven nézte a lányt.

Egy neonlámpa lilás fénye bevilágított.

Hosszan elnyúlt gyereksírás az utcáról.

– Mi ez?

– Éjszaka kidobtak egy gyereket?

– Ez a Golyó.

– A Golyó?

– Egy kutya. Úgy sír, mint egy kisgyerek.

– Éjjel viszik le sétálni?

– Meg kora hajnalban. Olykor én is leviszem.

A sírás-nyüzítés abbamaradt.

Egy fék elkeseredett csikorgása.

A lány előrehajolt, olyan várakozó arccal. Igen, még vár valami hangra, kiáltásra, zajra, köhögőrohamra. Valaki talán elkezd énekelni. Vagy éppen átkozódni.

Visszanyomta a fiút. Aludj csak! Aludj!

A fiú megfogta a lány kezét. A homlokára tette, mint egy borogatást.

A lány elmosolyodott. – Már nem tudom, kivel játszottatok, de most is hallom, ahogy a bíró sípja megszólalt. Élesen, kegyetlenül. Ez neked szólt. Kiállítás.

A közönség futtykoncertje.

Ez a bírónak szólt.

Ki tudja! Talán megváltoztatja ítéletét.

Nem változtatta meg ítéletét.

– Azon a kispadon kuporogtál. Vállad előregernyedt, karod lelógott. Térded összeszorult. Oly árva voltál. – Egy pillanatra elhallgatott. – Mikor vetted észre, hogy ott ülök melletted?

– Hát nem is tudom. Azt hiszem, akkor semmit se vettem észre. Olykor a bíró sípja... egy kiáltás a közönségből: Bartha! Mi lesz már azzal a labdával! Ne passzolgassatok! Kapura! Kapura! És aztán a csönd, mintha rám szakadt volna. És akkor valaki megérintette a nyakamat.

– Te meg egy mozdulattal lesöpörted a kezemet.

Felugrott az ágyról, de olyan ingerulten.

– Hova rohansz?! Hová a pokolba? És vedd le már azt a hülye ballont!

– Látod? Ez az! Egy hülye lány a hülye ballonjában!

Behúzódott az ablak sarkába.

Odalentről koldusköhögés. Harákolás. Krákogás. Fuldoklás.

Csönd.

Apa hangját hallotta. Azt a csöndes, állhatatos hangot. Ahogy felolvas abból a régi naptárból.

Megalakult a második magyar felelős minisztérium, nagy harcok után törvényt vált a kiegyezés, és általános öröm közepette Ferenc József koronázása. Tizenkilenc évi alkotmányellenes kormány után hozzá lehetett fogni az alkotó munkához.

1848 egész munka akart lenni. 1867 lényegében kompromisszum. Amott a magyar állam gondolatának szabad röpte, a birodalmi kapcsolat fenntartásával, itt a '48 lényeges alkotórészei fenntartásával, mégiscsak megalkuvás.

A lány kibámult az éjszakába. Megismételte azt a szót.

Megalkuvás.

Egy erkély zajtalanul lehullott az utca kovára. Szétporladt.

Rába György

HÁZKUTATÁS

Lassan zörgött végig a két hernyótalpas a mi utcánkon
lecövekelték minden ház előtt be is kukkantottak
kettős sorban kúsztak zötykölődtek a macskaköveken
nyitott lövegtornyuk a lehunyt ablakokra acsarkodott
valamennyi lakásba háztűznézőbc jönnek-e vajon
ezt gondoltam amíg nem döngettek az én ajtómon is
s noha nem tessékeltem beljebb őket a kétfős járőr
becsörtetett *Vintóvki* harsogták fegyver után szimatoltak
itt is ott is fölforgattak egy széket egy lócát
félrehúzták a heverőt vájkáltak a szekrényben
künn a kövezeten kamaszok nők feküdtek mozdítatlan
én meg két karomat széttárva mutattam
könyvek mutattam egy egész falat beborító állványra
könyvek intettem kihívóan a hallt tapétázó kötetekre
de csak legyintettek *Nyet knyigi nye vázsnije*
holott ujjam már noszogatta hírhedt bajtársamat
a beesett arcú csontjaira aszott hórihorgas lovatot
álljon elő lándzsájánál félelmesebb harci készséggel
fenyegető bajnok a valóságnál százszor erősebb
a tapasztalat fölött győzedelmes hit vitéze
hátam mögött már krárogott a mér földlépő báró
fittyet hányt a látogatók sorozatvetőjére
bármelyik ágyúgolyót akár mindet meglovagolja
s egytől egyig visszasarkantyúzza támadóira
nevetettek máris mellém lépett a tiszt es öreg is
csúfolhatjátok térdét verő szakállát koponyája tisztásait
kőolba csuk be oldhatatlan görcsöt idéz rátok
esővel nyúvi megposhasztja föl sztagolt kévéiteket

tankotok kiszáradt benzintartályába sírhattok majd
 ha nem fogjátok föl a szó mindenható erejét
 pedig még nem is említettem suttyó pajtásomat
 sziklával labdázó parittyázó játszótársamat
 a járőr azonban nyihorászott *Knyigi nye vázsnije*
 ezek a hadinaplónál nagyobb diadalról tudatlanok
 sarkon fordultak már igyekeztek is elfelé
 s maradtam ott világbíró seregem szívében
 elporladnak a fegyverek szétmállik dárda kard ágyú
 csigolyák lapulnak a földben hajdan kérlelhetetlen hordák
 kolykók átlőtt rohamsisakkal futballoznak a réten
 ám századokon át máig tisztelt a bolond aki hitt
 a vénen is nyakas megmásító a kézzelfoghatót átfestő nagyúr
 meg a természetfölöttit képzeletével lepipáló legény
 magam ilyen elnyűhetetlen hatalmasok között
 folyton erősödöm én a kölcsön furfangba vakmerésbe
 bölcsességbe és leleménybe öltözött

NOVELLAPÁLYÁZAT

Kapecz Zsuzsa

DÉLUTÁN A MCDONALD'SNÁL

Ez délután volt, egy délután, a délutánoknak azzal a markáns ismétlődésével, ami már nem is emberi, istenem, egy délután! mit lehet várni tőle, nem igaz? ahogy mondaná valaki.

Három hónap után először találkoztam Ernővel, ezen a szombati kora délutánon, amikor a McDonald'snál öten is várnak egy ülőhelyre. Nyáridő volt, ha jól emlékszem, június eleje, de ezt nyugodtan letagadhatta volna bárki, kabátba burkolózva, némán sétáltunk a csipős szélben, és a fenyegető, egymáshoz torlódo felhők csak egy-egy vilanásra engedték átjutni a napsugarakat. Ilyenkor a fény szaporán táncolt a pocsolyák tükrén, úgy éreztem, hogy csak azért, mert így bosszantóbb és fájdalmasabb hiányt hagy maga után, amikor eltűnik, mintha reggel óta egyenletesen borús maradt volna az ég.

Tudtam, hogy Ernő azért hívott ebédelni, mert megint nem boldogul a munkájával. Borzasztó lassan dolgozott, bár jól beszélt három nyelven is, addig halogatta a nyersfordítás elkezdését, aztán oly sok időt töltött a legpontosabb kifejezések keresgélésével, hogy szinte mindig kifutott a határidőből. Mialatt együtt éltünk, rászokott

arra, hogy az utolsó változtatásokat én végezzem a kéziratain, de előfordult az is, hogy teljes egészében velem íratott meg egy cikket, mert elfecsegte az időt a könyvtárban valamelyik régi szeretőjével, ahelyett, hogy anyagot gyűjtött volna. És én bolond, mindig félretoltam az asztalomon a saját munkámat, és nekiláttam, hogy formába öntsem a kesze-kusza betűkkel lerótt sorok áradatát, pedig nekem is volt elég dolgom nap mint nap.

Már a pályaudvarnál nagyon rossz kedvem lett, és nem enyhítettem a kényszeredettségen, ami kettőnk közé telepedett. Ernő elmondott néhány semmitmondó hírt, aztán tovább hallgattunk. A járókelők olykor ránk bámultak. Ki tudja, talán az arckifejezésünk volt feszült, vagy a furcsa ízlésünk miatt; mindketten szerettük a kissé különös ruhákat, és szívesen hordtunk tiszta feketét.

Megkönnyebbülést hozott a tömeg zsongása, a hamburgerek és papírpoharak fölé hajló vidám arcok özöne, ahogy beléptünk a mesterséges fénytől ragyogó csarnokba.

– Mit kérsz? – kérdezte udvariasan Ernő, és beállt a pulthoz vezető kanyargó sor végére. – Még mindig szalmakrumplit?

– Még mindig – felcstem. – És teát. – Gyorsan körülnéztem. Szerencsére sehol nem láttam ismerőst. Mindenkinek elhíreszteltem, hogy szakítottunk, és megtoldottam néhány fűszeres hazugsággal. – Előremegyek, és keresek helyet, jó?

Választ sem várva elindultam az emeletre. Valójában azért nem maradtam Ernővel a pultnál, hogy ne tudjon kérni tőlem egy ötvenest, ahogyan az a szokása volt. A lehető legtöbb dologgal szerettem volna felbosszantani, de féltem, hogy majd nem sikerül.

– Vidd fel ezt, légy szíves – lépett utánam, és a kezembe nyomta az aktatáskáját.

A táska nehéz volt, és nem emlékeztem rá, hogy Ernő valaha is cipelte volna az enyémet, de elegendő volt már a nyomasztó hangulatból, és nem ellenkeztem. Az emeleten sokan ültek, de végül találtam egy félreeső, nagyszerű sarokasztalt. Türelmesen várakoztam, hol a körút képlékeny forgatagát néztem az ablakon túl, hol a tálcával egyensúlyozó embereket körülöttem, és hallgattam a víz erőteljes zubogását az épület melletti sáros telekről. Egy gumicsizmás férfi baktatott a szétszórtan parkoló kocsik között, és éppolyan egykedvűen figyelte a duzzadó, piszkosszürke tengert, ahogy én a magasból.

Azt hiszem, az első kérdést nem hallottam, és amikor visszafordítottam a fejem, már ott is ültek mind a hárman az asztal túloldalán, egyforma tarka anorákban. A férfi azért megismételte a kérdést, hogy szabad-e a hely, és én bólintottam. Az első pillanatokban nem tudtam levenni a szemem a velem szemben fészkelődő kisfiúról, különös, görögös szépségű arcáról és a hatalmas, kifejező szempárról, amelynek színe az érett méz aranyához hasonlított. Sohasem láttam senkit, akinek ilyen szeme lett volna. Lassan rám emelte a tekintetét, és megborzonek. Lehetett úgy kilenc-tíz éves, túl azon a koron, amikor azért csodálnak meg idegenek egy gyereket, mert szép. Ami azt illeti, én egyébként sem nézegetem a kisfiúkat, egyszerűen nem érdekelnek, de ahogy ez a mézszemű zárkózottan és kicsit félénken méregetett engem, én pedig megbűvöltem, majdnem tapintatlanul figyeltem őt, hirtelen megértettem azokat a szerencsétleneket, akik fiatal kólykókat rontanak meg. A Szépség volt itt jelen, a magáért való és magába zárt tökéletesség, előbukkant a semmiből, és dacosan ellenállt annak, hogy a titkait fűrkésszék.

– Apa, nem tudom kinyitni a dobozt – szólalt meg halkán a másik gyerek, és apja elé tolta a műanyagba csomagolt hamburgert. Volt a mozdulatában valami megmagyarázhatatlan óvatosság. A sok harsány, szemtelen és túllontúl határozott gyerekhez

képest, akikhez az ember lépten-nyomon hozzászokott, nagyon másfélének tűnt ez a csendes, majdnem zavarban levő testvérpár. Azt, hogy fivérek voltak, tisztán éreztem, pedig külsejükben nem akadt egy szemernyi egyformaság. Amíg az apa elrendezte az ebédet a tálcán, szemügyre vettem a fiatalabb, komoly kisfiút. Nem volt olyan különlegesen szép, mint a bátyja, és kevésbé látszódott az arcán a merengő kifejezés, de fegyelmezett volt ő is, mint a másik magának való teremtés, nem kerestek egymással semmilyen kapcsolatot, nem figyelték, mennyit eszik a másik, nem játszottak, nem versenyeztek, nem is beszélgettek egymással.

Végre felfedeztem Ernőt, jött a lépcsőn felfelé, jellegzetesen imbolygó járásával. Talán a majdnem kétméteres magassága tette, hogy a zsiráfok ringó mozgását juttatta mindig az eszembe.

– Borzalmas tömeg van – mosolygott, és lerakta elé a piros papírzacskót. Egy pillantást vetett a két gyerekre, és leült mellém, hanyag mozdulattal beledőfte a szívószálat a lefedett pohárba. Felcsippentett egy hasábkrumplit, és a számba dugta:

– Egy adag a koleszterinszintednek. Ha már úgysem eszel húst... – és vágott egy fintort.

Az idegen egyszerre rám nézett. Jól megtermett, izmos, negyven körüli férfi volt, napbarnított bőre és korán őszülő, ezüstös haja kellemes ellentétet alkotott. Nyugodt, barna szempár pihentette rajtam a tekintetét, aztán közönyösen másfele fordult. Nem tudom, miért, de nem esett jól ez a közömbösség.

Szólanul ettünk, csak a fiatalabb kisfiú törte meg a csendet:

– Nézd, apa, mennyi víz!

A férfi a válla fölött hátranézett, minden sietség nélkül. Az egyenletesen fodrozódó, homokkal keveredett hullámokon megcsillanó napfény elvakította, hunyorgott:

– Talán csótórcs. Egyél!

Az utolsó szó nem hangzott felszólításnak, csak szelíd kérés volt, és a férfi a kisfia elé tolta a csokoládéval leöntött fagyilaltot. Velem szemben a mézszemű némán kanalazta a magáét, és meg se mukkant. Ernő kinyitotta a táskáját, és néhány papírlapot szedett elő:

– Hollandul tanulok.

A férfi újra rám pillantott, aztán gyorsan másfelé. Az asztalon összekulcsolt keze megrezzent egy kicsit. Most vettem észre, hogy jobb kézfejen félig gyógyult sebtáton, véső vagy kalapács okozhatta. Ernő elé rakta a papírjait:

– Mit szólsz hozzá?

– Nagyszerű. Hány napja kezdted?

Nem akartam, hogy gúny legyen a hangomban, mégis volt benne. Ernő felkapta a fejét. Éppen belelendültünk a veszekedésbe, amikor egy vidám, csilingelő hang szólalt meg az asztal végénél:

– Ízlik a fagyit?

Fiatal, vékony lány állt mellettünk, az alkalmazottak egyforma kezeslábasában, hosszú szőke haját leszorította az ellenzős sapka. Mesefigurákkal díszített kartont tartott a kezében, ügyesen összehajtogatta, és meglengette a mézszemű orra előtt:

– Szeretnél egy ilyen csákót?

A szép kisfiú letette a műanyag kanalat, és nyugodtan nézte a lányt. Szavakkal sem válaszolt, és a pillantása is üres maradt, nem adott kapaszkodót se biztatással, se elutasítással. A szőke lány, aki megszokhatta már a cserfes gyerekeket, meglepődött. Letette a csákót az asztal közepére.

– Neked adom. Milyen a fagyí? Látom, a csokisat szereted.

A szép gyerek most sem felelt, csak figyelte a lányt moccanatlanul, amíg zavarba nem jött, és a hóna alól előhúzott egy újabb tarka sisakot. Egy kicsit remegett az ujja, amikor hajtogatni kezdte, de a hangjában valódi kedvesség érződött továbbra is, nem a munkájából eredő kötelező barátkozás.

– Biztosan a testvéred is kér egyet...

A fiatalabb gyerek kissé habozva nyújtotta a kezét a csákoért, s aztán rögtön visszahúzta. A lánynak elég volt ez a pillanat, hogy a fiúhoz hajoljon, lágyan megfogta a csuklóját, és elmosolyodott:

– Nahát, neked két órád van, ilyet még nem is láttam. Miért hordasz kettőt?

A gyerek úgy nézett a saját karjára, mintha ő maga se tudott volna arról, hogy két kvarcórát csatolt egymás mellé, egyet a városszerte kapható, olcsó hamisítványokból és egy súlyos, megbízható bűvárórát. A lány bátorítóan megismételte a kérdést:

– Miért hordasz két órát? Nem árulod el?

A fiú makacsul hallgatott. Ekkor az idegen előredőlt a székén, a fia arcába kémlelt, és hirtelen felnevetett. Mindannyian odakaptuk a fejünket, annyira váratlan volt a nevetés, és annyira nem illett ehhez a tagbaszakadt, szótlan férfihoz; kamaszosan jókedvű és incselkedő volt, olyan friss, mint az odakinn eleredt nyári eső. Amilyen gyorsan támadt ez a derű, olyan gyorsan el is halt, a férfi egyedül volt az örömeiben is, mint ahogy a némaságában, nem akart bevonni senkit. Odafordult a lányhoz:

– Köszönjük az ajándékot.

A hangsúly, ahogyan mondta, egyenesen elbocsátotta a lányt, aki elment, szökén és üdén, kitartóan mosolyogva, de biztos voltam benne, hogy aznap körútjának legnagyobb kudarcát szenvedte el a sarokasztalnál.

– Nincs véletlenül egy húszasod? – Ernő hangjában keveredett a kérés és a követelés. – Telefonálnom kell.

– Tessék. – A férfi kíváncsiság nélkül figyelte a kezemet, amíg kapkodva előszedtem a pénztárcámat. Aztán felállt, és a gyerekek követték. Együtt indultak a lépcsőhöz, egy útemre, egyforma ruganyossággal lépkedtek, megbonthatatlan alakzatban.

– Na végre – sóhajtott Ernő.

– Milyen késő van, menjünk mi is!

– Várj, még ezt át kell nézned – és kivett az aktatáskából egy paksamétát. – Mindjárt visszajövök. Sietek, jó?

A járásából kitaláltam, hogy egy nővel akar beszélni. Ahogy eltűnt, összeszedtem a holmimat, és lefutottam a földszintre, végigtülekedtem a zsigongó tömegen a kijárat felé. Magam sem tudom, mi után szaladtam. Talán azt a piros Golfot szerettem volna látni, amelyik kikanyarodott az épület mögül, és ahogy elhajtott mellettem, a hátsó ülésen gubbasztó gyerek vörösés haján felizzott az esőfelhők mögül áttörő éles fény, talán csak magát az áttörést, ahogy a tompa égbolton egyre szélesedő sávban uralkodni kezdett az arany ragyogás. Ez délután volt, egy délután, a délutánoknak azzal a markáns ismétlődésével, ami már nem is emberi, istenem, egy délután! mit lehet tőle várni, nem igaz?

BORLEVES

– Sokszor van úgy az életben, hogy nem igazság az, ami igazság. Némely embert a szerencse tenyerén hord, míg a másik ember számára csak azért tart tenyeret, hogy megpofozza vele – elmélkedett Ernő apja, és rákönyökölt a hagymamintás porcelánnal terített asztalra. Egy kicsit már neki is nehezen forgott a nyelve. A szekrény mellől, ahol ültem, éppen kiláttam a konyhába, ahol Ibi néni bőszen porcukrozta az odaégett tésztát. Ettől végképp felkavarodott a gyomrom.

– Azt mondom, törje ki a nyakát az olyan építőmester, aki két egyforma házat épít egymás mellé – hajtogatta a magáét a nagybácsi, akivel most találkoztam először, és rögtön elnyerte a rokonszenvemet. – Már másodszor történt meg velem, hogy szomszédhoz csongetek be, nahát, vén marha, mondom magamnak, hát miért nem figyelsz? – felnevetett, egy árnyalattal élesebben a kelleténél. Alacsony termetű felesége, akinek fűzős cipőbe bújtatott lába jócskán a padló fölött kalimpált, odébb csúszott a régi tonettszéken, és megpaskolta a férje karját:

– Jól van, na, jól van, papa. Az előbb már elmesélted.

Ernő azóta, hogy megérkeztünk, a köszönésen kívül egy szót sem szólt. Most ráütögetett a csuklómra, ugyanúgy, ahogy az idős asszony a nagybácsi kezére, és bizonytalanul odasúgta:

– Azt hiszem, berúgtam.

Különös ötlet volt, akárhogy is, borlevest feltálalni éppen a böjt után, amit néhányan betartottak a családból, de furcsa volt azért is, mert utána csak az ehetetlen tortaféle került az asztalra. Megszokhattuk volna, hogy Ibi, Ernő apjának felesége ilyen meglepetésekkel szolgál, sose főzött jól, mert fukarságból minden ízesítőt kihagyott az ételekből. A hangulat mégsem volt rossz, mert kezdtek a vendégek szelíden kótyagosodni, és ez elfelejtette velük, hogy a háziasszony újra megtakarított egy ünnepi vacsorát. A pocakos nagybácsi előhúzott egy demizson ajándék bort, s erre mind a ketten gyorsan átültünk a dohányzóasztalhoz, az ezüstszalagokkal teleaggatott kis fa közelébe. A melegtől és a kellemes fenyőillattól majdnem elbóbiskoltam.

– Mesélj már valamit te is, fiam – szólt oda Ernő apja.

– Mit? – kérdezte Ernő kedvetlenül.

– Nem tudom, hát valamit. Mi újság veletek?

– Anya nincs túl jól. Lehet, hogy átvizsik az intenzívra. Egyenesen a kórházból jövök... ha érdekel a téma... – Ernő apja meghökkenően nézett, a társalgás elakadt.

– Na igyunk még egy kis bort – mondta a nagybácsi, és töltött mindenkinek.

– Én nem kérek többet – mondta Ernő, és jó messzire tolta az elé rakott kristály poharat. – Elég volt a leves.

– Mit akarsz ezzel mondani? – kapta fel a fejét az apja.

– Semmit.

Ibi néni hirtelen ott termett mellettünk, és szinte odavetette magát Ernő mellé a rózsás huzatú szecessziós díványra, amelynek az elszállításán két éve veszekedtek egymással, mert ez Ernő nagyanyai öröksége volt. Ültek feszesen, kényszeredetten a keskeny ágyon, a középtermetű Ibi nénihez szinte rámagaslott a kétméteres fiú.

– Tudom, hogy mi a bajod velem – kezdte Ibi néni. – Tudom, hogy miket hazudozol rólam... hogy behálóztam az apádat.

– Hagyjuk ezt! – dörrent rá Ernő apja.

– Figyeltelek ma is – folytatta Ibi, mintha nem is hallotta volna a férjét. – A főztomból se eszel. Talán azt hiszed, hogy megmérgezek?

– Nem bírom az alkoholt – mondta Ernő.

– Tudom, tudom, sportoltál, neked nem lehetett inni, de ne mondd, hogy ez a kevés megártott. Egy ilyen erős fiúnak, mint te...

– Hagyjon már békén.

– Na, most meglátjuk, melyikünk az erősebb... – Ibi néni felgyúrte a karján a szövetroha ujját.

– Úristen, csak nem akar szkanderezni velem? – nyögött fel Ernő.

– Isten nevét hiába a szádra ne vedd! – hajolt előre az egyik idős hölgy az asztalnál, ki tudja, melyik oldalági rokon.

– Na gyereünk! – mondta Ibi néni, és levette a derekáról a gyapjúkendőt, hogy szabadabban mozoghasson. Elkapta Ernő karját, és csavarta, de Ernő csak nevetett, és hagyta, hogy játsszanak vele, mint egy rongybabával. Az asszony ekkor a hosszú, vörösre lakkozott körmeit belemélyesztette Ernő húsába, és erősen szorítani kezdte a csuklóját. Ernő feljajdult, és káromkodott.

– Na, ki a győztes? – kacagott a nő, és gyűlölet ült az arcára.

– Engedjen el! – üvöltötte Ernő.

Ibi néni felemelkedett a pamlagról, és a másik kezét is ráfonta a fiú csuklójára. Ernőnek elfogyott a türelme. Anélkül, hogy megmoccant volna, felfelé rántotta a karját, olyan lendülettel, hogy az asszony rázuhant az asztalra, a bor kiömlött, a pohár a földre gurult.

– Láthatjátok, milyen durva! – kiabált Ibi néni. A vendégek nem szóltak semmit, Ernő apja egy törülközőért szaladt.

– Maga tényleg nem normális – mondta Ernő, még mindig egy kicsit bambán.

– Halljátok? – vitotta Ibi, és visszafordult Ernőhöz. – Vedd tudomásul, hogy már nem is éltek együtt, amikor apádat megismertem, mert anyád úgy ivott, mint a kefe-kötő... és nemcsak ivott, hanem idegen férfikkal elment, és képes volt... – nem tudta befejezni, mert Ernő felpattant, elkapta a szövetroha gallérját, és rázni kezdte a sivalkodó asszonyt. Apja visszarohant a konyhából, dulakodtak egy darabig, aztán elcsattant egy pofon, és Ernő hátraugrott, majdnem ledöntötte a karácsonyfát. Nehézcsend lett a szobában.

– Engem az apám soha nem ütött meg eddig. Gyerekkoromban sem – mondta Ernő furcsa vékony hangon, és a fotel karfáján kaparászott az ujjá. Meglepően nyugodtan beszélt, amikor újra megszólalt. – Egyébként azért utálok magát, mert belügyes volt. Éppen abban az időben, amikor ez a legkínosabb lehetett.

Acsend súlyosodott, és elhúzódott még egy pillanatig, aztán az asszony újra kiabált, de ezt már az előszobából hallottuk:

– Azt hiszed, hogy te vagy a nagy hős, meg a hozzád hasonló fiatalurak? A feneketeket is kitörölték helyettetek, neked főleg, aztán a vizsgádat alig raktad le, tudom én, hogy volt ez, elmondta az apád... Tudok én rólad mindent, mindeent...

A kántáló hang utánunk nyomult a folyosóra, ahogy szaladtunk lefelé a lépcsőn, én egy nagy piros almát szorongattam, azt sem tudtam, hogyan került a kezembe. Rohantunk egészen a sarokig, aztán kifulladtan megálltunk. Nem sokkal azelőtt kezd-

hetett hullani a hó, és dőlt, dőlt egyre hevesebben, mégis valami nagy nyugalmat és csendességet borított a környékre. Lassan lecsillapodtunk. Elindultunk a néptelen utcán a domb irányába. Egy kertben, néhány magas fenyő mögött kigyulladt egy távoli, puhán sárgálló fény, egyébként fehér sivatagban sétáltunk. A hó megbontotta az árnyokat, a határozott formák visszavedlettek ősi, természeti alakzatokká, és a hó elmos-ta a határokat, a kötődéseket és a fájdalmat is, mintha mindent, ami a civilizált világhoz tartozik, egy szemvillanás alatt magunk mögött hagyhatnánk.

Ernőre néztem. Ragyogott az arca, talán azért, mert megbocsátotta a pofont, talán azért, mert leszállt a kék óra, az alkonyati búcsú, amit annyira szeretett. Sokáig járkáltunk a hóban aznap este. Az volt az utolsó közös karácsonyunk.

Imre Flóra

RONSARD A SZAJNA FÖLÖTT VALL SZERELMET

a dalt a dalt a dalt északnyugati szélben
forró volt a kezed az enyém mint a jég
ha álarcosan is bújkálva száműzötten
lélegzetvételünk gyorsuló ütemét

hideg volt az a szél ahogy szemedbe néztem
változott a színe szürke lett s újra kék
rejtőzve szökve dal majd hogynem észrevétlen
a nagy folyó felett szűk áprilisi ég

szökve álarcosan a párán át a nap
törtésznyi nap ha már ennyi jut ennyi élet
bocsáss meg mondtad és lenn a rakpart alatt

szürkén folyt a folyó az ég egy percre kék lett
majd újra szürke és már szürke is maradt
és mégiscsak a dal mit is bocsássak én meg

MINTHA

Írok, olvasok, éppen mintha élnék.
Nem dolgozom, csak szerelmeskedem.
A betűk mögött szemed szenvedélyét
lobbantja az elhagyott értelem.

Játszom veled. Ő is játszik velem.
Bármirehhez kezdek, nem hagy soha békét:
szemeddel van tele a két szemem.
Tér és idő értelmét vesztü végképp.

Reggeltől estig folyvást pótcselekszem.
A francba is, kis herceg, hova lett
az a nehezen szerzett semlegesnem:

nem tartozom senkihez, senkinek?
Milyen rejtett áttételrendszerekben
illünk egymásba, fogaskerekék?

A SZERELEM HALOTT

a szerelem halott a tavaszban a sebzett
gyümölcsfák árnyai és fut fut a folyó
mormolva dallamát édes édes neveknek
Arno Guadalquivir Kifisszosz Una Pó

a te neved soha kezéd kezembe tetted
az emlék is halott a tavasz illanó
a híd alatt fut el ki érti már a nyelvet
csak egy koszos sirály nem nem a Mirabeau

ki érti már soha színtelen alkonyat
partra a testeket a víz is így veti
félkoronájú fák virágban állanak

a te neved helyett folyóknak nevei
halott a szerelem fut fut a híd alatt
ha rátalálni is mindig elveszteni

VÉN JOHN OF GAUNT

Vén John of Gaunt elkészült mindenével
most mindörökre és visszamenőleg
nem nem az roskaszt meg amit megéltem
pedig épp elég súly volt ez az élet

de ami volt azt így-úgy rendbe tettem
vesztéseim szépen sorba raktam
s most itt állok egy gyomvert és kictlen
udvaron a leszálló alkonyatban

nem nem az roskaszt meg amit megéltem
hanem a vakság melybe két szemem néz
görnyedten állok omló fal tövében
hallgatom hogyan közeleg a rengés

én megérleltem belül már a csendet
szeressen élni az akit szerctnck

Mesterházi Mónika

RENDELÉS

Egy jó kezdősorért rimánkodott,
ha már minden bizonytalan körül,
hogy ki van ő, vagy miért éppen ott,
melyik ajtó melyik. Bent, valahol
egy ária („nagyon jó”) nyúztatik,
egy fogorvosi ajtó, a család
két ajtaja – itt tehát laknak is,
sőt ki-be járnak („csókolom”) – marad
egy ajtó, néhány perc, hogy összeszedje,
mi lesz, ha benyit egy miféle nyelvbe,
mint hogyha előbb csupasz szavait
vetné alá, aminek bár magát se –
sietni: a hang bentről közelít.
Csak azt mondhatja el, mi volt előtte.

A TAVASZ

Jön a tavasz!, mondom, és a kutyám
reménykedve rohan a kapuhoz.

Váratlan. Olyan képtelenül az,
hogy visszamenőleg alig tudom
elviselni a hiányát. Ami
ugyanezt vetíti előre is,
sajnos. Mert megkapaszkodni kevés
még a szeretet is (bogozza ki,
aki tudja): nem külső, bár valóság;
nem virágzó fa a Batthyány téren.
De az évszak! Kutyá nem, de hiszékeny
vagyok, és beteg is minden tavasszal
– igazolt láz, idő – nem, nem csalódás:
a fénytörést nézem, el nem szalasztom.

Zana Zoltán

LAPPANGÓ

...Az a néhány hét, amit vizsgálati fogságban töltöttem, elég tűrhetően elmúlt; a jóindulatú vizsgálóbíró gyorsított eljárást kezdeményezett, úgymond: minek húzni az időt, s kínozni az elkövetőt, ha a dolog ilyen egyértelmű... Viszonylag hamar átkerülhettem a városi börtönbe, ahol a törvényszéki tárgyalásra vártam. Itt az igazgató már odáig elment, hogy – felügyelet mellett ugyan – naponta végezhettem sportgyakorlataimat, s kezdtem visszaszerezni elfogadható közérzetem. (Teát persze – otthon megszokott szellemfrissítőt – nem kaptam, de nem is volt rá különösebb szükségem, csak akkor jutottam hozzá, amikor a többiek, de ennek ellenére megvoltam. Úgy látszik, szükséghelyzetben az ember másképpen nézi korábbi szenvedélyeit, rossz szokásait...) Nem kellett már tartani az unalomig hajszott kihallgatásoktól, s ha nem esett volna bele ebbe az időszakba a tél egy keményebb darabja, semmi nagyobb panaszom nem lehetne. De így is eljött a tavasz. Sok változást ugyan nem ígért azzal, ahogy szelens-nyirkos napjaival beköszöntött, viszont éreztem, hogy hamarosan felgyorsulnak körülöttem az események... Az ügyvédet hónapokig nem láttam. Egy napon – a tárgyalást megelőző nap délutánján – azonban mégis betoppant, és – sebtében – tanácsokkal látott el. – Próbáljon viselkedni, bármilyen nehezebbre esik is – kezdte. – Tanúsítson megértést. Megbánást nem képes színlelni, nem kívánhatom; de ne rombolja

le azokat a törekvéseket, melyekkel segítségére lehetnék. Akkor se, ha nem ért egyet velük. – Hogy minél hamarabb szabaduljak tőle, mindent megígértem. – Tehát meg vagyok értve – mondta, s azzal elment. Védekezésemmel ellentétben – mintegy fordított arányban vele – már kezdetben komolyan vettem letartóztatásomat s a vizsgálóbíró ténykedését. Ő mindjárt észre is vette rajtam, s egy alkalommal – hogy négy szemközt maradtunk – elbeszélte egy igaz történetet (amit én *nagyon jól* ismertem Albert C.-től) egy cseh férfiről, aki a falujából elment világot látni, szerencsét próbálni, s negyedszázad elteltével visszatért asszonnyal, gyerekkel, s hogy megtréfálja anyját s hűgát – akiknek fogadjuk volt –, arra az éjszakára máshol szállásolta el családját, s egyedül ment haza, de az anyja nem ismert rá. Mondta, hogy szobát bérelne, és – nyilván a másnapi viszondítás meglepetését fokozandó – megmutatta a rengeteg pénzét. Az anyja meg a lánya azonban éjszaka agyonütötte és kirabolta a férfit, s a holttestet a folyóba dobták. Reggel beállított a fiú felesége és az unoka, s mindent fölfedtek. Az anyja felkötötte magát, a lány kútba ugrott... Már annak idején rendkívüli hatással volt rám Meursault végkövetkeztetése – amit egy algíri börtön zárkájának végső magányában vont le –, hogy tudniillik az utas megérdemelte sorsát, mert sose kell játszani... Úgyhogy egyáltalán nem lepett meg, amikor a vizsgálóbíró – anélkül, hogy kérdezett volna – felajánlotta, hogy gondoskodik hivatalból kijelölt védelemről... Másnap aztán egy majdnem jóképű, már-már magasnak mondható férfi állított be hozzám; kissé göndör, hamvasszőke haja volt, telt teste, de nem túlzottan elhízott; szürke, mellig hasított gyapjúpulóvert viselt, alatta fekete selyem nyakkendőt. Fekete – dobozra emlékeztető – kiegészítőkét hosszú karjával lóbálta, s úgy közölte, hogy megkeresték őt, nyomozati anyagomat áttanulmányozta, és szeretné, ha elfogadnám védőügyvédemnek. Tudja, hogy nekem mindegy, ellenben ez a törvény, s meglátom: nem is olyan rossz. Azt feleltem neki, hogy jól van. Kipakolt az ágyamra, és – papírjai közt lapozgatva – tájékoztatót a nyomozati munka eredményeiről. Miközben iratait rendezte, kijelentette, hogy az ügy kényes, éppen ezért szeretné, ha bizalommal lennék hozzá, s akkor minden *lehető* sikerülni fog. – Először az érdekelne – kezdte aggódalmasan –, hogyan tethetünk valakivel olyat, amit maga tett... azzal, akit szeretünk? Örülnék, ha segítségemre lenne... – Én azonban nem segíthettem; annyit mondtam, hogy az emberek tévedésben vannak akkor, amikor mindent meg akarnak érteni – módszert s fáradságot nem kímélve –, mert feltételezik, hogy ezzel már a test és a lélek törvényein úrrá tudhatnak lenni. És csodálkoztam kicsit, mert neki tapasztalnia kellett, hogy sokan kifejezetten kívánják annak halálát, akit szeretnek. Az ügyvéd tett még egy kísérletet. Fölvetette: mi lenne, ha bizonyítanánk, hogy a kerületet aznap délelőtt azért jártam be, hogy figyelmeztessem az embereket; mint ahogyan az öngyilkos segélyhívásokat küld környezetébe. Tanúként megidézhetnék a sekrestyést, s ő igazolná, hogy a disznóölőt ottfelejtette. Tudat alatt védekezve a bűn ellen. *Azaz: nem véletlenül* hagyta el a kést. – Sajnálom, de ez nem igaz – mondtam, mire a védő gyanúsán kezdett mérgetni. Freud tanításai – lehet – valakiknek hasznosak; én azonban nem sokra tartom a pszichoanalízisnek e mutatóványait; Jungét, Szondiét sem. Persze, nem szavatolhatok magamért, vagyis tévedhetek; de nem akartam senkit figyelmeztetni. A böllérekért azért felejtettem a templomban, mert letettem, amikor az egyik megrongált domborművet tüzetesen megvizsgáltam, hátha lehetne javítani rajta valamit. – Nem lesz könnyű együttműködni magával – jegyezte meg ő kiábrándultan, s fölnyalábolt papírjait táskájába gyömöszölte. Kezet se nyújtott, úgy hagyta el a cellám. De én csak örültem, hogy elment, s nem faggatózik tovább oly erőszakosan; amit már kissé meguntam a

kihallgatások értetlenkedő kérdései során. És most felbukkant a cellámban is... Reggel – nem korábban, mint rendszeren – két ór jött értem, hogy átvezetnek a tárgyalásra. Rabszállító mikrobusszal érkezünk a bíróság udvarára. A hátsó lépcsőkön egy kis szobába kísértek; ott ültünk és várakoztunk. Kíntről mindenféle neszek, székszörgések, beszédfoszlányok hallatszottak be; egy bírósági nap szertartásos kísérői, amiket én nem ismertem. A nyakigláb, bajuszos őrzető elkéredzkedett, hogy megigyké a büfében egy kávé; mire zömök felettese elmosolyodott: – Nem bánom, Quasimodo fiam! – Később megmagyarázta, hogy „a fiú” még új a szakmában. – És fiatal szervezet, akár maga... – Aztán megkérdezte, voltam-e már ilyen helyen. Mondtam, hogy nem; most vagyok először. – No és reménykedik? – Nem. – Aztán miért? Mit követett el? – Amikor megmondtam, az őrmester pajtáskodón bemutatkozott: – Rocskár Lajos! – S mindjárt ezután – valóságos örömmel – fölkiáltott: – Hát ez lenne maga?! – És a nadrágjából oldalt fityegő újságra mutatott. – Jó tűrhetően megírták; majd drukkolok, bár ez nem szabályos... – Vasárnapi lap volt a kezében; látszott ezen a kihajtott oldalon, hogy sokat forgatták; a nyomdafesték megkopott rajta, ételfoltos, piszkos lett, s ahogy kiterítette a váróterem asztalára, toll- és ceruzavonások jelezték az olvasói figyelemmel kitüntetett részeket. A kiemelések egyikéből értesültem arról, hogy: *az előkészületekről olyannyira tudott mindenki a városnak e kerületében, hogy a temetőjáró asszonyok egyike-másika előre eltemette a „jó Goss művész urat”; Zsirosné egyenesen a harangozó Restárhoz ment, hogy szavát vegye: a z o n a n e v e z e t e s n a p o n ! – délidőben – öt perccel hosszabban harangozzon, amire a harangozó a plébánián engedélyt kért és kapott, s csak azért „nem futotta” teljes ígéretére, mert nem akart lemaradni a tanító úr földi szenvedéseiről. Úgyhogy a parkba idejében érkezett, s míg P. telefonvonatra vadászott, volt szerencséje a vérző, haldokló férfit támasztani... – És ez?! a templommal! csakugyan így volt?! – kérdezte kísérőm, s rábökött egy bekezdésre, amin én gyakorlottan átfutottam... Nem tudom megmagyarázni, hogyan, de a Ház felé menet (úgy órával később) egyszerre bent találtam magam a templomban... Sehol egy lélek; a falak közt nyirkosság, a rózsablakok fakó-tört fénye s néhány gyertya lángja a tágas szentélyben. A padsorok között egészében inkább sötét volt, mint félhomály... P. nézegette – sorban – az Ószövetség reliefszeit; nyugodtnak érezte magát... Az Úristen töviskoronás Fianál elidőzött; valaki igazi, otromba ácskapcsokkal ütötte át a málladozó domborműnek azokat a részleteit, ahol J. K. – kezénél-lábánál – a keresztfára szegeztetett... A robusztus oltárépítmény mogul váratlanul a sekrestyés lépett elő, és segítségét ajánlotta. P. nem akart beszélgetni, ezért távozott. – – – – Alig értem a templomkert kovácsoltvas kapujához, amikor futó lépteket hallottam a hátam mögül. Ő loholt utánam, s hozta a kést, amit otthagytam. – A magáé? – kérdezte, hogy utolért. A disznóölőről a konyharuha letekeredett, s elötünt a szerszám meztelen pengéje és markolata. – Az enyém – mondtam, és visszacsavartam a böllérkést a konyharuhába. S mert a sekrestyés nem mozdult, még hozzátettem: – Meg kell kegyelmeznem valakinek... – Erre bizonytalanul elmosolyodott, s visszasietett a templomba... Az írásmű szerzője kétségtelenül alapos munkát végzett; nem csekély fáradságába telt, míg utánajárhatott adatainak; de hiszen D. mindenről idejében gondoskodott. Telefonhívás érkezett a kisvárosi lap szerkesztőségébe a „szenny és mocskok kerületéből” – így határozta meg utcai helyzetét az Ismeretlen Hang –, s délután fél egyre „valami munkatársat” invitált a Házhoz – pontos forgatókönyvét adva a várható eseménynek... A szépirodalmat nem tartom túl sokra, ezért aztán nem nagyon akartam volna tovább olvasni a novellát – rólam volt szó, és Róla, és valahogy mégis untatott (később rájöttem, miért) –, de Rocskár őszinte érdeklődését honorálni akartam. Az egész ember olyan volt, mint egy csintalan gyerek. Minden kérdésénél: – Na és ez?! – egyre azt vártam, hogy fölugrik, önfeledten csapkodni kezd tenyerével, hogy valóságos ujjon-*

gásban tör ki egy-egy helyeslésem után... – És még ezt nézze meg! – bökött éppen az írás elejére (s akkor elolvastam a címet: *A P. fiú bűnesete az ... i városla-kóval*). E hasáb mentén – egész végig – kérdő- és felkiáltójelek sorakoztak, szubjektív megjegyzések, indulatszavak, amiket az olvasó – nyilván Rocskár Lajos – fűzött a szerző által elmondottakhoz. Egy helyen különösen összezsúfolódtak e megkülönböztető jegyek, mondhatnám: mintegy az egész szövegrész rovására. Csaknem ellenszegülve, feleselve... – – – – *Annak a napnak az előestéjén (hogy G. Arnold szívébe döfte volna a kést) – P. megmondta apjának, hogy „reggel egyedül kell kezdenie”, mert halaszthatatlan dolga van... Először beugrott Bazsó kocsmájába. B. – a „nagy munka előtt” – meg akarta kínálni pálinkával; azzal, amit karácsony s szilveszter közeledtén – „Istvánokra, Jánosokra, Mindenekre” – szerzett be. P. azonban a kínálást nem fogadta el – Tiszta fejre van szükségem – mondta. Néhányan az ismerősök közül odamentek hozzá; kezét megszorították, meglapogatták a hátát; magukhoz ölelték. Egyikük szégyellős-kurta „szerencsét!” kívánt. Volt, aki ezután távozott. A maradottak visszamentek asztalukhoz, vagy a pulthoz álltak. P. legalább egy teljes órát ucsörgött a kocsmában; előtte a bepólyált hosszú kés... Akadt vendég, aki megkérdezte tőle: – Mi ez, cibora? – P. megmondta. Más engedélyt kért arra, hogy a munkaeszközt megnézhesse. Ő kicsomagolta, az illető erre tréfálkozni kezdett: – Jaha! Csinos kis jószág! Nem szeretném, ha szembejönne velem az esti utcán... – Az ügyeletes járőr csak ennyit kérdezett: – Ez lenne az, Petarkám? – Ez – mondta neki P., és a disznóólól visszatekerte a konyharuhába. – Jobb helye lenne annak egy erős marhabőr tokban – sundított feléjük Maczák, a szígyártó törpe fia – – – – Tíz körül léptem ki az utcára – mondta a Házban P. – Majd összevissza kóboroltam – – – – Ami a tényeket illeti... egészében nincs ellenük kifogásom, viszont különösnek találtam, hogy Víz Dóra úgy adta elő a történetet, mintha a Házban tényleg találkoztunk volna. Holott nem ismertem őt, ezelőtt nem láttam... Amikor visszaadtam az órnek az újságot, arra a kérdésére, hogy elégedett vagyok-e? – azt mondtam, hogy igen. De az árnyalat miatt még kiegészítettem, hogy a képzelt valóság mindig *szegény* a valódi valósághoz képest. – De azért elég érdekes volt, nem? – nyugtázta Rocskár, és sietett zubbonyába gyűrni a papírt, mert megérkezett alávétetije... Nemsokára elhaltak a kinti halk zörejek, s kisvártatva bevezettek az ülésterembe. Nekem úgy tetszett, hogy sokan vannak. Ellenben a tanuló őr – aki a sarkamat taposta (oly szorosan haladt mögöttem) – csendesen ezt mondta fülemben: – Úgy látszik, nem nagyon kíváncsiak magára. – Nem válaszoltam semmit, viszont a vádlottak rekeszéhez kormányzó őrmester – bizonyos meglepettséggel hangjában (legalább nekem úgy tűnt, hogy korántsem olyan fényes ez a barátságos hang) – társának véleményét megerősítette: – Talán jobb is... – Es némi kiábrándultságot éreztem, s ugyanakkor egyetértettem... A teremben kellemes meleg volt; ezek szerint a hivatalokban még fűtenek. Ültem kísérem között, és nézelődtem. Hamarosan elégedetten állapítottam meg, hogy mégis elegenden vannak – s előző érzésem már nem érdekelt. Az egyik embercsoportban fölfigyeltem egy különös arcú, svédnöke, huszonéves nőre. Az első sorban ült, hátra-hátrafordult, s egy hosszú hajú (lányos) valakinek magyarázott. Többször rám pillantott, aztán már nem is vette le rólam tekintetét; sőt felállt, és – megigazítva rövid, világoskék kosztümjének szoknyáját – elindult felénk. Olyan nő benyomását tette rám, mint akinek fölösleges az arca, mert a testével beszél el mindent magáról, s kétséget kizáróan: tökéletesen. – Ott jön, ni! Ő az – mondta Rocskár, s könyökével diszkrétan oldalba bökött. – Kicsoda? – kérdeztem. – Az újságíró-kisasszonyka. – És a korombeli újságíró meg is érkezett. Egészen közel lépett a korláthoz, tíz évvel mindjárt többnek látszott. A köpcös őr megilletődve köszöntötte, sután kezét akart csókolni, de Víz kisasszony visszahúzta a kezét. A szép időt dicsérték*

mindketten, majd Rocskár bemutatta őrtársát; aztán magasztalni kezdte a kisasszonyka írásművészetét. Megmutatta rongyos újságját, de ennek V. nem tulajdonított nagy jelentőséget. Elmosolyodott, s mondta, hogy nincs ok aggodalomra, s elnévést kért, de hát „a művészi szabadság, érti, ugye!?” Am sem ezeket, sem előző szavait nem értettem. – Azért nem haragszik! – Nem – válaszoltam. – Akkor jó – mondta. – Egyébként csak holnap vagy holnapután hallgatnak meg, s a maguk oldalán, nem a vádén. – Megköszöntem neki, mire ő barátságosan intett, s kísérőimnek kezet nyújtva – biccentve kurtán – túsarkain helyére tipegett... Nem messze tőlünk ketten beszélgettek. Nem túl hangosan, sőt inkább amolyan diszkrét-bennfentes csevegés volt ez, mintsem a tárgyalóterem fülének szánt diskurzus; de olykor egészen világosan kivehettem az ünnepélyes hát előadását. Amikor épp fölfigyeltem rá, kellemes basszusán a „különc” szóval ínyenkedett. – ...de lehetséges, hogy szerencsétlen volt. – S profilján hirtelen lebiggyedt szájának sarka, s rárajzolódott az arcra valami kétségbevonhatatlan mosoly. – Inkább az – fordult vissza a szélesebb háthoz. – Ez a szerencsétlen flótás a fejébe vette, hogy nem adja meg nekünk a tiszteletet; s nem állt fel. Még felszólításra sem, úgyhogy az elnök asszony – egy igen crélyes matróna – utasította a teremszolgákat s öröket, hogy a pofa alól emeljék ki a széket. Erre az lefeküdt a kutrica padlózatára, és óriási botrány lett. – Persze, ettől még elítélték – szólalt meg a hallgatósága. – Olyannyira, öregem, hogy ki is végezték! – S a mesélő kollegiálisan taszított egyet a másikon, mire az egyensúlyát veszítette, s az arcát mutatta megbillenve. Igen, a védő volt az; nemrégén érkezhett, s mielőtt jelentkezett volna, belebotlott valamelyik bíróna. – És tudod, mi az egészben a legjobb? Az, hogy egy évvel később fiatal szeretőjétől visszaszokott az eltüntetett anyuci, akinek halálára – corpus delicti ide, corpus delicti oda – a körülmények, a tanúk által előadott s egybehangzó tények alapján – a vád hajthatatlanságára – az ítéletet meghozták... – A nyakigláb Q. Rocskár Lajosra pillantott, s tekintetével – bölintva arra a kettőre – mintha azt kérdezte volna: „Hát ez meg mi...?” Az őrmester – meglehet – nevelői kötelességének érezte, hogy válaszoljon. – Az se akármilyen, amit mi csinálunk, Quasikám; de bírónak semmi pénzért nem mennék... – Valami érdes torok krákogni kezdett, s mintha kis fakalapáccsal kopogtattak volna valahol. Mint valami árverésen. Az ügyvéd szapora léptekkel elhaladt előttünk, az egész tárgyalóteremben jövés-menés támadt. A védő – miután letette dossziéit – hozám sietett, üdvözölt, figyelmeztetett megállapodásunkra. – Álljanak fel! – hangzott valamerről, és mindenki engedelmeskedett. Én szintén felálltam. Az egyik oldalajtó szárnyai megnyíltak, s begördítettek rajta egy kamerát, amit jupiterlámpás világosító hada kísért. Izgalom támadt mindenfelé; előbb az égből pottyant vagy a föld alól kinőtt elnökség került szalagra, majd az ügyész, aztán az ülnökök, a megidézettek s a kíváncsiskodók következtek. Mindez nem tartott sokáig, s amikor leültek a bírák, a televíziósok tapintatosan visszavonultak. Közben azért még néhány kockát rögzítettek a zsurnalistaseregletről, végül az operatőr – a forgatáshoz meggömbövedve valamelyest – felém fordult gépével, s mintha búcsút venne (a vádlottak padjától jelképesen, s tőlem ténylegesen), kihátrált az ülésteremből. Hirtelen előtűnt két rádiós stáb is; magnetofonokkal, mikrofonokkal. Az egyik az ügyészhez vonult, a riporter valamit kérdezett, s noha az emberek elcsendesedtek, nem hallatszott beszélgetésükből semmi. Az ügyész egyszer csak felém mutatott, ebből következtettem, hogy – talán? – rólam van szó, s valahogy citól kezdődően már némiképp feszültebben figyeltem mindenre, és elégedettségféle töltött el, mert kézenfekvő volt, hogy itt ma minden G.-ért és értem kezdődik. Hogy ez már a végjáték, s ebben tagadhatatlan az érdekeltségünk... Egy

negyven koruli, kontyos, filigrán nő – aki a pulpitus közepén foglalt helyet – bejelentette (többször s mind erélyesebben, mert hangosabb lett a teremben), hogy a „P...-ügy tárgyalása ezennel megkezdődik”. Fölhívta a hallgatóság figyelmét arra, hogy tartózkodjék a bíróság munkájának hátráltatásától, az ugyanis – mint mindig – az igazságosság szellemében lát ezennel is feladatához, de nem tűri, hogy függetlenségére nyomást gyakoroljanak, s mindezek érvényesítése érdekében kész a legszigorúbb intézkedéseket „megtételni”. – Szükség esetén kiürítterem a tárgyalótermet – mondta. Néhány tisztázó kérdés után – amit még egymáshoz intéztek: a bírák, az ügyész és védőm – az ülésvezető jelentette, hogy – az ügyismertetést s vádbeszédet követően – előbb a vád tanúit hallgatják meg, s hogy majd sorban szólítják a többi megidézettet – így a védelem tanúit is... Az „ügy” ismertetése során (ami elé személyes formaságokat iktattak) – az ülönkség s a hallgatóság betekintetett történetünkbe – (mi tagadás: a vizsgálóbíró s emberei kimerítő anyagot helyeztek a vádhatóság kezébe, közvetve a bíróságéba) – nekem mindössze annyi teendőm maradt, hogy helyeseljek, kiegészítsek... – ahogy az ügyvéd meghagyta. V. kisasszony és a többi vidéki újságíró elmélyülten jegyzetelt, egykedvűen vetették papírra azokat a mondatokat, melyekből majd kenyérrelalójukat formálják, s közömbösen, nagyvonalúan a világ tudomására hozzák bűnös tettemet... Ez a bevezetés sokáig tartott, úgyhogy belefáradtam. Nemkülönbentuntatott az ügyész vádbeszéde, ezért figyelmem el-elkalandozott. Nem azért, mert annyira nem érdekelt, hogy mit mondanak, hanem egyszerűen csak valahogy elegem volt. Inkább arra a szerencsétlen férfira gondoltam, arra, hogy milyen rosszul van kitalálva ez a *felállítás*. És hogy mintegy meghatározza a törvényszék működését. Ráadásul még a televízió is itt van, milliók láthatnak bennünket, s közben a lényegből mégsem tudhatnak meg semmit. Az a szerencsétlen ember az egész ceremóniában élesen meglátta, hogy minek kalapot emelni annak, akinek nem jár tisztelet. Merthogy nem az igazság oldalán áll – igaz, beszél róla –, hanem a jogén: ugyanis azért van. Szóval mindez arra világít rá, hogy a bíróság a külvilág figyelmét magára akarja vonni, hogy tekintélyesnek, nélkülözhetetlennek mutatkozhassék. Holott az igazi bíróságnak éppenhogy a tárgyalóterem hallgatósága, főképpen pedig a vádlott felé kéne fordulnia, s komoly érdeklődéssel meghajolnia, tökéletes figyelemmel, szeretettel, valamiféle egyezségre törekvést sugározva magából. Rossz filmekben és regényekben szokott ilyesmi történni, melyekben mindig a legjobb időben érkezik a törvényesség kezéhez az utolsó adu, amely mintha valósággal a lapok leosztásával kerülne a tárgyalóterem játékasztalára. Nem ritka, hogy épp a koronatanút hallgatják meg, s erről derül ki azután, hogy hamarosan föl kell váltania azt a másikat ott, a vádlottak padjában, s mégis: igazán az ember ilyenkor a legkevésbé sem lelkesedik. A valóság mindig más... Öreg filozófus ismerősöm mondogatta, hogy a bíróságon nem elégszenek meg a hellén igazsággal, mert ami arra történik, az az erő függvénye, s ha nem ért is egyet azzal – mint moralista –, hogy a bírától nem várható, hogy megértsék a vádlott helyzetét, hogy beleéljék magukat... nem vitathatja, hogy a jog közelében az ember nem érzékelheti a szeretetet, amiből sorsára nézvést erőt meríthetne. – A bíróság nem azon igyekszik, hogy a vádlott számára is megfelelő ítéletet hozzon... – Ahogy fölnéztem, az első sorok közeli szélén feltűnt Clear alakja, egy tolokocsi mögött állt, s a rokkantszéken épp az ősz, agg Sevan Teodor. Harmadév alatt nagyon lesoványodva. De betegen is eljött, C.-vel együtt, aki fejét most leszegte, amikor összetalálkozott tekintetünk. Itt vannak, s én szívesen odamennék hozzájuk, de nem tehetem; még csak nem is inthetek, mert már így is túlságosan fárasztó figyelem fordul felém. Észrevettem előttük Baron von

J. Kolskit és barátomat, Herbertet, és apámat. Meglepetten tapasztaltam, hogy nem vagyok irányukban a gondolt mértékben közönyös... De vissza kellett zökkennem reális környezetembe, mert az elnök megköszönte az ügyész beszédét, és – hogy előrehaladt az idő – félbeszakította a tárgyalást, s szünetet rendelt el... – Ebéd után kerül sor a vád tanúinak meghallgatására – jelentették be. Észbe sem kaptam, kíséroidim már el is fuvaroztak a börtönbe, de nem ettem, hanem ehelyett jógalégzést végeztem – már amennyire az egy cellában lehetséges; páros, majd váltott orrlíkú légzéseket, s ettől valósággal felüdültem. Újjászületve értem vissza a tárgyalóterembe, a testület elé. Mindenki – akit láttam addig – a helyén várakozott, sőt még néhány új arcot is fölfedeztem – legfelül, a leghátsó sorokban: feltűnt Nadány plébános és D. (akit a vádhatóság idézett meg, s nem értettem, miért, bár lehet, hogy még jobb is...) – és ott volt Bazsó és a Terasz tulajdonosnője, s észrevettem közös barátunknak, M.-nek özvegyét (G. húgát), a színház első művészt. Helyén várakozott C. és S.; Teodor már feküdt kerekre szerelt székében... Az ülésvezető – bizonyára megvolt rá minden oka – előbb összefoglalta röviden a délelőtti bírósági történéseit. Olykor tőlem kérdezett, s legvégül még egyszer hallani akarta, hogy – ugye? – G.-be a parkban világos nappal s váratlanul dőfem a gyilkos szerszámot, miközben sétáltunk, mire én mondtam, hogy igen. Azután a tárgyalás is megkezdődött valahára. Elsőként az ügyész kapott szót, s mindjárt nekem szegezte kérdését: – Azzal a határozott céllal indult-e a gyilkosság napján Goss művész úrhoz, hogy őt megölje? – Erre a kérdésre – számára kielégítően – aligha tudtam volna válaszolni, mert nemegyszer magammal vittem már előtte is a disznóöltőt. Ellenben az, hogy épp akkor dőfem – baráti beszélgetés közben – szívébe a kést, mindössze afféle törvényszerű véletlenül múlt. Vagyis az idő és csakis az... mert nadrágzsebem kilyukadt ugyan, ám hosszú flanelingem nem engedte, hogy a penge hideg vasa combomat *előbb* érintse. De erről minek beszélni?... A „határozott céllal” zavart meg, de a szándékot értettem, hát úgy feleltem. Azért mentem, hogy egyezségünknek eleget tegyek. Akkor az ügyész gonoszkodva azt mondta, hogy ilyen választ várt, s hogy köszöni, egyelőre neki ennyi elég. És leült, s én nem tudtam volna megmondani, hogy ez a merci tényleg elégedett volt-e vagy csalódott (amin ugyanakkor nem csodálkoztam). Minthogy a védőnek nem volt kérdése, s más nem érdeklődött épp irántam, mindjárt szólították az első tanút, G. Arnold házvezetőnőjét. Rögtön kérdezték, hogy milyennek ismert engem, s mondta, hogy nem is tudja, de Goss művész úr nem barátkozott bárkivel, mert nehéz ember volt: „Egyszer még a Danka doktor urat is (»ott van, kérem!« – mondta, s D.-re mutatott), már elnézést, de tényleg kidobta.” Egyébként: nem lehetett a modorunkra kifogása, de hiszen „a vádlott... Popol doktor úr is tanult ember, még ha orvosi oklevelét otthagya is, s elszegődött hentes és mészáros apja mellé, de az úgyszintén munka, nemde!...” Erre szórványos nevetés hallatszott. – Nem hallott-e valami furcsát, miközben teendőit a művész úrnál ellátta? – tudakolták. – Az olyan bizalmas állásban, mint a magáé, értékes értesülésekhez juthat az ember, akaratlanul is hallva ezt-azt a vendégek bizalmas beszélgetéseiből. A néhai Goss úr pedig igen mozgalmas életet élő művész volt. – A házvezetőnő nem akart rosszat mondani, de ő már az elején tudta, hogy nem lesz jó vége annak, hogy a Házba járok. – Én csak annyit tapasztaltam, hogy ijesztően egyformák voltak, s a tanár úr ikercsillagnak emlegette. (A házvezetőnő nyilván barátságunk kettőscsillag-rendszeréről kapott el véletlen mondatredőkeket, s annak értelmezésével szolgált most a bíróságnak.) Minthogy több kérdést nem akartak neki föltenni, tanúskodásából elbocsátották. Az ülésvezető összedugta fejét az ügyésszel, majd hamarost M. özvegyét – Arnold hú-

gát – szólították. Amalie királynői pompával vonult a tanúk rekeszéhez, amit a bírák közvetlen közelében helyeztek el. Ahhoz, hogy bejuthasson arra a – halandó emberektől elkerített – területre (melyet egy kis kapu zárt le az alkalmi törvényszéki látogatók elől) – el kellett haladnia mellettünk. A – mellénk érve – megállt előttem, s mérőn szemembe nézett. Mintha közvetlen előadás előtt lenne, ki volt készítve, ajka méltáruzzsal húzva; nagyon mutatósnak láttam, de nekem mindig jobban tetszett, ha fehérben volt – ám a maga negyvenegy éves természetességében. Lehúzta kezéről fehér kesztyűjét, és puhán megérintette a fényesre koptatott mahagónikorlátot. Aztán egy készséges – rajongó tekintetű – férfi előzékenyen az ajtóhoz sietett, s Amalie – fejét finoman meghajtvva, megköszönve a hódolói gesztust – bement a tanúk helyére, s állva várta a kérdéseket. Az elnök mindjárt megjegyezte, hogy helyesebb lenne, ha a tanú helyet foglalna, abban a hőszinű, földig érő ruhában, amiről neki az idős férjé – II. Ferencet – gyászoló leány Stuart Mária jut eszébe, meg aztán erről a ruhakolteményről nemigen lehet eldönteni, hogy gyászruha lenne-e, s a fekete fátyolt hiányolja. A azonban hajthatatlan maradt, nem engedte, hogy megtörjék akaratát. – Úgy határoztam, hogy állva várom a bíróság kérdéseit – mondta ellentmondást nem tűrőn, s az aggályoskodó szavakat visszautasította. Az ügyész azzal kezdte, hogy bátyja egészségi – mentális – állapotáról érdeklődött. Amalie elmondta, hogy Arnold tökéletesen egészséges volt, annak ellenére állítja ezt határozottan, hogy Arnold (dél-amerikai turnéjáról megérkezve) egyre gyakrabban panaszolta – látogatásai alkalmával –, hogy „nem tudni, meddig mehet még a vigyorgás a világnak e borzasztó és mind nehezebben viselhető unalmára”. Kérdezték, hogy G. valóban olyan illúziótlanul szemlélte-e az emberi életet, s A. mondta, hogy szerinte fivére mindent megtett, ami tőle telhető volt, és kimerítette lehetőségeit. Gyakran beszélt neki – kettőnkkel kapcsolatban – a vándorló állatfajok sajátos, felfoghatatlan szokásáról, természetében rejlő tévedéséről; arról, hogy esetenként elégtelenül megtervezett energiakészletekkel kelnek útra – mégis! – Mert egyik ösztönükre *elfelejti őket az életösztön* – magyarázta Amalie-nak. Semmi kétsége, hogy valamiféle fajjobbító szándék löki egymáshoz – minden ellenkező látszattal szemben – az ilyen embereket, az a gyilkos beleegyezés, ami nem más, mint végzetes belátás a génekbe, ahogy G. okoskodott – nem mint természettudós, hanem úgy, mint szellemi lény. Utoljára arról érdeklődtek A.-tól, hogy mikor ismert meg. Mondta, hogy még ura, M. mutatott be neki, halála előtt, úgy, mint olyan embert, aki ebben az általános elveszettségben – talán hivatása miatt? – szívből kísérti Istent, s közben még állandóan vér mossa mindennapjainak partjait. Mondták, hogy a védelemé lehet a tanú, de az ügyvédnek nem volt kérdeznivalója, s M. özvegyét az ülésteremből kikísérték... Amalie után D.-t hívták tanúskodásra. Majdhogynem egykedvűen válaszolt az ügyész kérdéseire (nem nagyon zavarta G. házvezetőnőjének kompromittáló fecsegése). Egyetlenegyszer se nézett nyíltan a vádlottak padja felé – mintha nem is ismert volna; ellenben egy cseppet se bántam. Éppen azt mondta, hogy a vádlott filozófiája érdekes volt számára, de csak mint szigorú elmélet. (Ugyanezt hallva S. vagy barátom, H. szájából – alighanem keserűséget éreztem volna, a halott G.-ről nem is beszélve...) – És mi a vádlott elméletének lényege? – érdeklődött az ügyész. D. azt mondta, hogy nehéz lenne egy-két mondatban összefoglalni. (Alig hihető, hogy a kérdések fölkészületlenül érték, D. mégis zavaros félválaszokat adott; nyilván nem értette belőlünk a lényegét!) – Talán nem is helyénvaló elméletnek nevezni. Inkább csapdának mondanám... Mindannyian ismerjük a kettősmalom-játékot, amit úgy három évezrede az egyiptomi fáraók korában dolgoztak ki. Abban van az a bizonyos csiki-

csuki, amiben az ember már védtelen, mert olyan helyzetbe kerül, hogy a játék tulajdon tervében emésztődik fel. – Nem lehetne kicsit érthetőbben? – mutatta ügyetlenül az okvetetlenkedőt az ügyész. – A lényeg – mondta D. –, hogy az embernek nincs joga a győzelemre – és ha ez így van, akkor – hozzájárulással – bárki, aki hajlik a beleegyezésre, megölhető. Ebben az elgondolásban ugyan létezik felelősség, mely ide-oda vándorol, de nincs bűn és bűnösség. És a felelősséget is ketten – vagy akár többen – viszik el, kölcsönösen osztoznak benne. – Tisztelt Bíróság! – vágott a vád D. szavába. – A vádlott tettének súlyosságát, társadalmi veszélyességét muszáj-e egy percre is bizonygatnom? Aligha kétséges az ép, egészséges elme előtt, hogy örültem vagy elvetemült, aljas gonosztevővel állunk szemben. Az orvosi szakértői vizsgálatok az előbbi kizártak állapították meg. Ezeket a vizsgálatokat az állam finanszírozta, merthogy – hivatalból – mentséget keresett a vádlott e megmagyarázhatatlan cselekedetére. Akinek viszont nincs panasza saját egészségére, sőt a rendkívüli kollégium megállapításaival a legmesszebbmenőkig egyetértett. Úgyhogy marad az a verzió, mely szerint közönséges elvetemültséggel van itt és most dolgunk, amit csak súlyosbít a vádlott veszélyes intelligenciája, elméleti felkészültsége, hideg, agyafúrt, visszataszító gondolkodása s menthetetlenül sivár érzelmvilága. Amikor majd visszavonul a bíróság – noha még csak az elején vagyunk munkánkknak –, gondoljanak intő szavaimra. – Az ügyész szúrós szemmel nézett felém, mintha máris elkésett volna azzal, hogy végezzen velem, aztán leült asztala mögé. Ezután szót kért a védő, s azt tudakolta a tanútól, hogy milyen viszonyban volt velem. Danka doktor kicsit habozott, majd mondta, hogy fiatalságom dacára tisztelt, de ugyanakkor félt tőlem, akárcsak G.-től. – És most, hogy ott ül, nem fél...? – kérdezte az ügyvéd. S a tanú azt felelte, hogy nem; nem fél... A védelem megköszönte a lehetőséget, s én nem értettem, hogy ez az egész mire ment ki. Dankával végezték, a helyére ment, s a hallgatóság tudomására hozták, hogy a délután folyamán már csak két tanú meghallgatására telik az időből, s majd a védelem tanúi következnek, de előbb tíz perc szünetet rendeltek el. Rocskár érdeklődött, hogy nem akarok-e kimenni „a szükség miatt”, mire társával együtt elvezetett... A tárgyalás folytatódott, először Restár Andrást, a harangozót szólították. A védő megkérdezte tőle, hogy valóban tudott-e arról, hogy a hegedűművész ellen készülődik valami. – Ki nem tudta? – válaszolt jóhiszeműen a tanú, s a közönség nevetni kezdett. – A Goss művész úrnak, kérem szépen, úgy tetszett menni a disznóölő elé, mint ahogyan Krisztus Urunknak megköveztetése elébe. – Mondta, hogy „erről van szó, kérem szépen”, és én mindent megtettem azért, hogy e találkozás végzetes legyen, s hogy még az utolsó kiáltás jogát is elvetem magamtól, hogy pusztulásomban megszegyenitően egyedül maradjak. – S kérem szépen – a tanúnak elcsuklott a hangja –, amikor visszatért és bocsánatot kért a tanár úrtól, amiért megsúrta, a haldokló megcsókolta neki a kezét. – Erre csend lett, és sokan visszahököltek a tárgyalóteremben. (Én nem emlékeztem arra, amit a tanú mondott; de hát amellet, hogy nem nagyon szeretek emlékezni, az a helyzet is eleve olyan volt...) Még kérdezték tőle, hova mentem, miután ő a templomi harangtoronyból leszaladt hozzánk, s hogy meddig voltam távol. – Hova!? – nézett megütöközve a tanú. – Mentőkért!... És az egyik lába ott, a másik itt... – Restár Andrást elengedték, és O. szávadost idézték vallomástételre. Mindjárt kérték, hogy emlékezzék *arra* a napra, és O. mondta, milyen huzavona volt náluk, mielőtt még előzetesen letartóztattak volna, mert olyan képtelenségnek találta az egészet mindenki. – Ott tartotta karján Goss Arnold holttestét... – A védő kérésére beavatta a bíróságot és a jelenlevőket a részletekbe. Egy Foro nevezetű hadnagyra hivatkozott, aki telefonhívásom után –

mikor végre sikerült megkapni a gyilkosságiakat – így kommentálta bejelentésem felvetésének: – Főnök! Az a gyanúm, hogy már megint marhaskodnak velünk. – Ő meghallgatásával hamar végeztek, a folytatást másnapra utalták. Az ügyvéd azzal búcsúzott tőlem, hogy kellemesen csalódott bennem. Ezen meglepődtem, mert én semmit nem tettem sem azért, hogy kedvében járjak, sem azért, hogy csalótlásban részesítsem. Mondta, hogy úgy viselkedtem, mint egy igazi vádlott. Persze, nem tudtam, hogy ezt most bizakodása számláján valami követel tételnek tekinti-e, vagy épp leereszkedően vállon vereget. Meg akartam kérdezni, hogy ő szintén igazi védőügyvéd-e (ami részemről mindegy, nem én választottam, de elfogadtam) – ám akkor eszembe jutott, hogy hiszen nekem itt a törvény, a jog helyén – az igazság nevében nincs lehetőségem, esélyem komoly válaszra. Meg aztán ugyan – kivüle – a sok tudós, művész, tanár és minden rendű-rangú, foglalkozású ember nem hamisságosan viseli-e mesterségének nevét; merthogy „az” igazi csak kivételes képességeket illet – még az unalmas tehetség is csupán elneveztetni magát, cím és rang mögé bújik, s ott pöffeszkedik, hogy nagyobbnak lássék, s nemkülönben azért, hogy – valakinek képzelve ekképpen magát – tartozhasson valamilyen körülhatárolható szűkebb lélettérbe, világba, körbe; és én – vajon – igazi hentes és mézsáros vagyok-e?... Úgyhogy inkább nem kérdeztem... Ezután kísérőim elszállítottak. A kocsihoz menet, a folyosón – egy félreeső sarokban – valaki a gyerekképző zsurnalisztának (irattömb a kezében, fényképezőgép a vállán) azt bizonygatta, hogy „nem sokáig élnek meg belőle” – és rám nézett – „egy-két nap, és elfelejtődik, mint a többi eset...”. Nem kíváncsi voltam esetté lenni! Ezen gondolkodtam célamban, és most az egyszer a tornához se volt nagy kedvem. Hosszúnak ígérkezett az éjszaka. Gyakran kinéztem a tenyérnyi ablakon a rácsos, közönyos csillagokra, s egyszerre belém nyilallt, hogy egy éve még Gdanskban voltunk C.-vel; ott fordítottam – hotelszobában, lerobbant ágyunkban (szótár segítségével) – egy szomszédos országbeli költő sorait, valahogy nagyon aktuálisnak éreztem közülük az egyiket, valami ilyesmi volt: a Pokol valósága is csak a Pokolban értelmezhető. Ilyen nehezen még sose virradt meg... Reggel ugyanúgy emlékek nélkül érkeztem vissza a törvényszékre, mint ahogyan kora este idekerültem, a cellába; anélkül, hogy igazán tudtam volna azokról, akik miattam a bíróságon megjelentek, hogy tudtam volna az udvart s az életnedvektől duzzadó ezüstnyárfákat, melyek az épületet s udvarának tágas betonteknőjét szegélyezik – nem hallottam a tavaszi bokrok madarainak szünetlen berepüléseit, megfedkeztem járművek csikorgó fékezéséről, gyalogos-úrvezető összeröffenésekről, nem hallatszott le börtönöm mélységeibe az emberi testek távoli suhanása. Mintha érzékszerveim megváltoztak volna, mintha világgal szembeni érzékenységüket felváltotta volna valami – addig is ismert, de valahogy mégsem ható – tompaság, vakság és siketség. S hajnalban már a közöny s kétkedés felemás érzéseivel keltem... A tárgyalóteremben a védő azzal fogadott, hogy Sevan Teodor, a filozófusprofesszor ágyban fekszik (elesettségből származó kétoldali tüdőgyulladás és rákakódó sok évtized) – magas láz kényszeríti arra, hogy a személyes tanúskodástól távol maradjon, de este elküldött egy ügyvédért, s hiteles vallomást hagyott, amit fel fognak olvasni. – Ezt még nekem át kell futnom – szabadkozott, s helyére ment... A tárgyalást amolyan női malőr, bonyodalom előzte meg: az elnöknő kizárólagos lefordult az asztalról, s szanaszét gurultak belőle apróságai, úgyhogy azokat kellett a legrejtettebb zugokból előpiszkálni, összekeresni. – Ez nem jó jel – mondta Rocskár Lajos az újoncnak. – Elég kellemetlen – osztotta véleményét a másik ör. Ők tudják... A védelem következő tanúja Nadány plébános volt, szaporán el is foglalta helyét a bíróság szomszédságában. Az ügyvéd

arra kérte, hogy előbb néhány szóval beszéljen a családomról, majd azzal összefüggésben sorsom fontosabb állomásairól. A zökkenőt követő engedettebb percekben elmondta, hogy régideje ismer bennünket, s hogy ide jutottam, ezen nem kell csodálkozni, mert nekem emberkeként kellett megtudni, mi az, édesanya nélkül maradni, s távol az édesapától. Az ügyész itt megakasztotta, s ravaszkodva azt akarta „megtudni”, hogy – ugyebár – a tanú arra gondol, hogy a vádlott édesapja hosszú börtönbüntetését töltötte akkoriban, mert megölte tulajdon hitvesét, gyermeke édesanyját. A védő valami perrendtartási hibára hivatkozott, de az ülésvezető ennek ellenére – s arte legis – kínálta fel a válaszáadás lehetőségét. A plébános megismételte, hogy közelről ismerte családomat, és – szabadulása után – beszélt apámmal, s nem hisz törvény előtti bűnösségében, jóllehet az Úr előtt mindannyian bűnösök vagyunk. Apám a tárgyaláson szintén hevesen tagadta, hogy az a – forradalmi... időből megtartott – fegyver az ő kezétől sült volna el. Védőm kifejezte reményét, hogy a bíróság világosan fölismeri a mélyből fölsejlő árnyalatokat, s hogy nem marad irántuk érzéketlen. Az ügyész ugyanakkor szükségesnek látta megjegyezni, hogy előtte viszont az egyre világosabb, hogy nem esett messze az alma a fájától... Az ügyvéd tiltakozott, amit helyben is hagytak, merthogy a vádlott apja letöltötte büntetését, s példás magaviselete méltánylásával hamarabb szabadult, megbűnhődött, s még a leggonoszabb törvényszék sem büntet ugyanazért még egyszer, nehogy ez, melynek vezércszméje a humanizmus, az egész emberiséget átölelő – s épp ezért: *elfogultan elfogulatlan* – igazságosság. A tanú egyéb kérdésekre is válaszolt, közben éreztem, hogy meg-megemelkedik bennem valami, de mindjárt helyrerázódtam, mert – szakmai ártalom? – Nadány plébános szívével kerítette körül gondolatait, de aligha lehet oly mértékben elmarasztalható, mint azok, akiknél viszont az ész támogatja a szív általános tartalmait, ami annál veszélyesebb, mert feltartóztathatatlanul közelít az eszméhez, mely aztán közrefogja, meghatározza, elmerevíti s mintegy kiszolgáltatja az embert. A vád megkérdezte, hogy volt-e valamilyen félreérthetetlen jele G. halálba készülődésének, mire a plébános mondta, hogy annyira nem ismerte a néhait, nem volt istenhívő, de amikor legutoljára összefutott vele, Arnold említette, hogy törvényét maga választotta, aminek értelmét csak később fogta fel, ugyanis előbb valami természetellenesre gondolt, de aztán rádöbbedt, hogy Goss hegedűművész úr annyira bízott a vádlottban, hogy egyenesen hitt a minden nappal kapott haladékbán, s a vádlott vigyázott, hogy a tanár úr hiessen. – Eszébe se jutott – mondta N. –, hogy nem képviseli igazán az érdekeit. – A tanú olybá vette, hogy ebben a szerencsétlenségben minden a másikon múlik, az egyik fölkinálta a meghatalmazást, a másik elfogadta. Egy újabb kérdésre kifejezte meggyőződését, hogy az olyan ember, mint G. – tudata védelmében, elemi szabadságára apellálva – nem fog kezébe revolvert... nem iszik méregpoharat etc., s állította, hogy valamilyen megállapodásnak feltétlenül lennie kell a háttérben... – Am ez csak teória, plébános úr! – patogott helyén az ügyész. – Nem bánom – mondta, s metsző pillantást vetett felém. – Nem mintha a végső megítélés szempontjából jelentősége lenne. Lássuk! a védelem föl tud-e mutatni akármilyen írásos bizonyítékot efféle megállapodásról! – És fölényes gesztussal – kezét előrelökve – értésemre adta, hogy tőlem vár feleletet. Engem már régóta bosszantott, hogy jóformán kirekesztettek a dolgok menetéből, s ezért kaptam a kínálkozó alkalmon, s igen epésen válaszoltam. Azzal kezdtem, hogy ő – meg a tanú is – tévedésben van! Szó sincs itt semmiféle megállapodásról, sokkal inkább *beleegyezésről*. Egy megállapodás egyébként – még a legköznapiabb esetekben sem – nem attól megállapodás, hogy formálisan aláírtak-e valamit vagy sem; hogy egyáltalán rögzítet-

tek-e valamit valamilyen nyomorúságos papíron. Minden megállapodás egyetlen hi-
telesítője, hogy megtartják. Azonban a beleegyezés nem alacsonyodhatik le az ilyesféle
dokumentumok siralmas lárvaperspektívájára. Mert a magasztosságban kötetik, s fű-
tyül hiábavaló formáságokra. – A vád fenyegetően fogadta magyarázatomat: – Lát-
hatják, a vádlott nem rendelkezik ilyen *haszontalan* papirossal! – gúnyolódott, s láttam,
hogy erre a védőügyvéd tenyerébe temette arcát. (Mintha szemrehányó tekintetével
ezt sugallta volna: „Ember! Magának fejébe szállt a dicsőség!...”) Nadány plébános
meghallgatásával végeztek, s Cleart szólították. C. most Baron von J. K. társaságában
érkezett (K. professzor olyan fél éve csapja neki a szelet – úgy hírlík, össze fognak há-
zasodni...). Miközben ezen gondolkoztam, azon kaptam magam, hogy az ügyész kér-
dését hallom már – s nem a védőt. Az érdekelte, hogy a tanú miért szakított a vád-
lottal? – Félt a vádlottól, kisasszony? – Az ügyvéd erre tiltakozott, mire ekképp módo-
sult a vád kérdése: – De veszélyes filozófiájának volt-e szakításukhoz valami köze? –
Újabb tiltakozás hangzott el, mert ki állapított itt meg eddig veszélyes filozófiát? – de
az ülésvezető azt mondta C.-nek, hogy csak válaszoljon, s egyidejűleg az ülnök urak
és mások is: töröljék emlékezetükből az ügyész úr minősítését. – P... mindent olyan
komolyan vesz – kezdte bizonytalanul C. – És ez nem bűn! Ugye?... Egyszer, hogy ezt
kifogásoltam – legalábbis valamiben valamit –, megmagyarázta: tisztában van azzal,
hogy minden túlzás ellenszenves, és minden sajnálatos – egyben – nevetséges. – Mond-
ta, hogy én már korábban tudhattam, mint ő, hogy szakítunk, s azt, hogy C. más, én
mindig elfogadtam, eszem ágában sem volt ilyesmivel terhelni kapcsolatunkat. – És
erre nem is volt semmi szükség, s talán neki sincs más véleménye erről. – Egyszerre
nehezteltem C.-re, hogy intimitásokat fecseg ki ilyen kíváncsiskodónak, de valami új-
szerű tiszteletet éreztem iránta, hogy ebben a megalázó helyzetben mértékletes tudott
lenni (ismeretségünk kezdetén hebehurgya teremtés volt...). Minthogy több kérdés
nem volt hozzá, Cleart elbocsátották. Ezután az történt, hogy a tárgyalótermen végig-
nyargalt egy hivatalsegéd vagy szolgál, s egyenesen a bírói emelvényhez tartott egy
papírszelettel. Erre-arra pusmogni kezdett a nagyérdemű, s fokozatosan felbolydult
az ülésterem. A kontyos filigrán magához rendelte a vád és védelem képviselőit. Da-
rabig tanácskoztak, aztán odasétált hozzám – igen elgondolkodva – az ügyvéd, s mon-
ta, hogy van egy rossz híre számomra. – A barátját, idejövet, a Sugár úti gyalogátke-
lőnél elgázolta egy tehérgépkocsi. Viola Herbert életveszélyben van – toldotta meg „a
hírt”. Keveset még sopánkodott, hogy H. volt a főtanú, lényegében, ha egyáltalán he-
lyénvaló a szóhasználat, és hogy ilyesmi is csak errefelé fordulhat elő... Persze a tanú-
kihallgatás folytatódott, Bazsóra került sor. Rendes volt, hogy megint eljött, mert neki
ez még külön áldozattal jár, hiszen a kocsmát be kellett zárni. De láttam Etelt is, a
Terasz írvörös hajú tulajdonosnőjét, náluk ittam utolsó szabad teámat. A kerületben
tett sétám közben úgy vettem észre, hogy kiszáradt a torkom. Betértem hozzájuk. A
felszolgáló lányok – a hatalmas gyilok láttán – bolondozni kezdtek, mindenféle félre-
érthető célzásokat tettek, de én siettem, mert Arnold már várt. – Aztán olyan pontos
légy, mint az a Clear nevű gyönyörűség! – szolt utánam egyikük, s kellemes mezzo-
szopránja az ajtó fölötti csengettyűk csengésével összekeveredett... B.-t kérdezték, mi-
óta ismer engem; azt felelte, hogy akkor még a porban játszottunk... A védő kérte,
hogy beszéljen arról, mit tart felőlem. Erre Bazsó azt felelte, hogy már kisgyerekként
irigyelte tőlem a barátomat, H.-t (nem is tudtam) – de kikerültem körükből, más is-
kolákat jártunk ki, de azt, ami az ember gyerekkorában történik, nem könnyű elfe-
lejteni. – Igazi jellem, akinek szavai összhangban vannak tetteivel. Csakhogy mindig

rugalmasan értelmezve a dolgokat. Olyan férfi, akit nehéz megítélni, mert amikor beszél vagy csinál valamit, nem közönségesen... és mégis. Ráadásul, ha kétköznapi dolgokról van szó, nagyon magának való, visszahúzódó, szerény és szófukar. És mindig mer veszíteni! Aztán meg – komolyabb kérdésekben – hirtelen áradni kezd, érthetetlenül, mint egy folyam, mely – hordalékaival – megmagyarázhatatlanul magával ragadja az embert. En tudom: nem lehet nem figyelni rá! Az ember tehetetlen azzal szemben, ami lényege. – Mondta még, hogy nagyon bonyolult dolog a közelemben félközni, s ugyanúgy megismerni engem, s megkedvelni. (Láttam rajta, hogy beszéd közben sokat tépelődik.) Aztán folytatta, hogy viszont akinek ez sikerül, azzal olyan vagyok, mintha testvérem lenne, s hogy lehet, ő meg én csak barátok vagyunk, de az ember beéri azzal, ami jutott neki. Az ügyész firtatni kezdte, hogy G. „testvére volt-e a vádlottnak?”. – Értem, hogy mit akar... – mondta rövid gondolkodás után Bazsó. – Biztos vagyok benne, hogy igen, de mindjárt helyesebb, ha úgy mondom: *testvérek* voltak. – Vagyis maga szerint – faggatózott tovább a vád – a vádlott nem is követett el bünt, amikor Goss hegedűművész urat megolte? – B., mondta, hogy ehhez nem ért, őszintén nem is nagyon érdeklí, hogy a dolgot minek nevezik. Annyit azonban tud, hogy nem lesz könnyű meglepetést szerezni nekem. – Mi még itt, ő már nincs sehol – érvelt eléggé szenttelenül. – Amióta visszajött a városba, majd újra elment néhány évre az egyetemre, ilyenek ismerem... – És akkor az ülésvezető megszakította a tárgyalást, Bazsó kicsit meglepődött, mert épp háttal állt mindennek, s valamit még mondani akart. De hát a bíróságnak fontos bejelentést kellett tennie: – A kórház intenzív osztályáról szóltak a törvényszékre, hogy Viola Herbert, a védelem tanúja meghalt. – Bazsó, aki még mindig ott tétovázott a bíróság előtt, kétségbeesetten felém fordult, inteni vagy szólni akart, mindenesetre elindított kezét szeméhez emelte, s szája széle idegesen rándult néhányat. Aztán gondolt egyet, sarkon fordult, s gyors léptekkel elhagyta az üléstermet. Úgy éreztem, rögtön föl kell állnom, s utána kell mennem. De nem lehetett. Annak ellenére nem, hogy az ülést felfüggesztették, s a tanúk meghallgatását déluránra halasztották... A börtönben nem volt kedvem se tornához, se evéshez. Herbert járt az eszemben és B., s hozzá még ott volt az őrmesternél a friss kiadású Mutáns, s benne – kifejezetten a számomra bekeretézve – hogy *...a harmincéves vegyész-kutató figyelmeletlenül lépett az úttestre... és a többi, és a többi, ami már csak azért is felfoghatatlan volt, mert Herbert jellemző vonásainak egyike – ha ugyan nem az egyetlen jellemző – éppen a figyelem volt, annak szinte mániákus, szent formája. Étlen-szomjan, kimerülten vittek vissza a törvényszékre. Az üléssteremben kevesebben voltak, mint délelőtt. A tárgyalást azzal folytatták, hogy az ülésvezető – a védő kérésére – felolvastatta Sevan professzor írásos tanúvallomását, amit akadályoztatása miatt dr. F. Wolf ügyvéd úrhoz eljuttatott. A felolvasás elég körülményesen zajlott le, mert valaki mindig tiltakozott vagy közbekérdezett – rendszerint a vád oldaláról (márpedig a válaszadásra egyedül illetékes nem volt jelen) –, de aztán valahogy mégis sikerült a kijelölt hivatalnoknak e néhány oldalas szöveggel végeznie. Az idős ember üzenetéből megszégyenítő tisztaság, szeretet, bölcsesség sugárzott, s azokon a helyeken, ahol nevemet említi, egyenesen úgy éreztem, a mondatok nem szólhatnak rólam, mert méltatlan vagyok rájuk. Az egésznek annak tudtam be, hogy S. T. már nagyon súlyos beteg, kissé érzelmes, és bizonyos voltam abban, hogy – noha tanúságtétele nem igyekszik hiába mentegezni, mert ezzel épp a vádat támogatja – mégis visszautalhattam az ügyész záróbeszédében, hiszen kirohanásait már kezdetekben tapasztalhattam. De olykor az ember úgy tesz a másikért, hogy nem is sejtí, hogy éppen azzal használ, amivel árt*

neki... Teodor tanúvallomásának felolvasása után apámat szólították. Erős volt, nem árult el semmit abból, ami benne tombolt. Csak sokkal sápadtabb volt, mint tegnap. A védő első kérdése mindjárt úgy hangzott, hogy bűnösnek gondol-e engem, mire azt mondta, hogy nem. – Ha nem a védelem tette volna fel, azt kellene mondanom, hogy arcátlanság... – Mondta, hogy nem olyan okos, mint Sevan professzor, aki hozzám szólt, nem elég felkészült, tájékozott. Az érzések viszont ismerősek. S hogy én tudom, mit miért, s az sem kizárt, hogy éppen azt akarom, amiről a bíróság úgy vélekedik, hogy a legkevésbé kívánatos. – Mindig rejtély maradt nekem ez a gyerek. Maguk pedig most itt pár hét, egy-két nap alatt megfejtenek. – Még arról beszélt, hogy egyszer már a törvény jóvoltából – miként az szóba került – el kellett halasztania hosszú időre szülői teendőit; igaz, hogy e szabadkozására én mindig csak elnézőn nevettem, de ő talán éppen most értett meg valamit azokból a nevetésekből. – És maguk erre úgy vélik – fakadt ki –, hogy nekem éppen róla kellene elítélőleg nyilatkozni, de legalábbis objektívnek lennem – és nem másutt, mint a jog előtt! – Az ülésvezető elnézést kért, de „félbe kell szakítani a tanú vallomását”, s apámat helyreküldték, hogy hamarosan folytatják. Erre azonban nem került sor. Ugyanis a bíróság – rövid tanácskozás után – úgy döntött, hogy ha a védelem nem ragaszkodik a hátralévő tanúk meghallgatásához (például az imént érkezett Víz kisasszonyéhoz), ha a védelem nem tartja annyira nélkülözhetetlennek őket, és ha a vád és védelem képviselői – a váratlan, ismert zavaró körülmények ellenére – készek beszédeik megtartására, akkor meggyorsíthatnák a végső processzust, és másfél óra múlva akár az ítélethirdetésig is eljuthatunk. Az ügyvéd úgy találta, hogy a többi: fölösleges időhúzás; de megkérdezett azért engem, s én azt mondtam, hogy nem bánom, mert legalább abbahagyják. – Akkor rendben – mondta, s visszament megbeszélni. Nem sokkal ezután bejelentették, hogy a bíróság visszavonul, s az ülés majd a vád és védelem záróbeszédével folytatódik. Engem a két ór a kis várószobába kísért, de előtte még a bajszos Quasi – Rocskár utasítására – elvezetett, hogy könnyítsek magamon. Apámnak volt egy barátja – Joe-mnak szólította – (nem oly régen temették), a forradalomban való részvételéért (újságot írt!) – ugyanúgy, mint még vagy ötszázat, ezret vagy többet – teljesen igazságtalanul halálra ítélték. (Az égvilágon semmit sem követett el abból, amivel vádolták, csakhogy ő is részese volt – Szentlélek Csókja!, ahogy egy amerikai magyar író mondta – egy nemzet megvilágosodásának.) Ez a Joe – amikor apám is kiszabadult, s meglátogatott bennünket – borozgatás közben mesélte, hogy neki az ítélethirdetést követően – a sürgősnek bizonyult siralomházi átszállítás után – percenként kellett vizelnie. – Semmi más nem történt bennem arra a szóra, hogy „halál!” – csak az, hogy állandóan vizelnem kellett tőle – mondta, és nevetett, majd nagyokat hunyorgott, mintha a szemében fájna valami. Én viszont úgy gondolom, itt mindent kiizzadtam, csakhogy Joe valamikor januárban-februárban került a dermesztően hideg siralomházba, ahonnan azután – az utolsó pillanatban, váratlanul (nem akarta hinni) – tíz évre egy fegyházba került (kegyelemből, nemzetközi diplomáciai közbenjárásra) – s hát ottan nemigen izzadhatott az ember. A törvényszék épületében azonban szakadatlanul fűtöttek, s hogy ez a Joe eszembe jutott, még örülhettem annak, hogy már tavasz van, és – elszokva a jótól – cellám elviselhető, nem szólva a tárgyalóteremről s a várószobáról, ahol a hőségtől elájul az ember. Szinte bódultan kerültem megint bírám elé. Az ügyész beszédére eleinte még figyeltem. Azt készült bizonyítani könnyörtelen logikával, hogy aljas módon követtem el tettemet, s az olyan veszélyes a társadalomra nézve, hogy nem lehet kétséges büntetésem. – Borzadva gondolok arra a filozófiára – kezdte érvelését –, amely

lehetővé teszi, hogy embertársainkat nyugodtan leöldössük, csak azért, mert pillanatszerű hangulatunkban hajlunk a nihilre; de aztán reménykedünk, hogy földerül. Az életnek ez a dinamika kölcsönzi valódi értékeit. A vádlott filozófiája viszont megveti ezt a szépséget, kizárólag a megmerevedett s nem a hús-vér emberrel számol, mert lényege a széppé avanszáltatott holt állapot. – Hangját megemelte, s mondta, hogy egész gondolkodásom életellenes. Mondhatná, hogy közveszélyes, de nem mondja, mert az én koponyámban olyan ép ész van, mint a bíróság bármely tagjának koponyájában. Szíve szerint esetleg bolondokházát kívánhatna még fejemre, de itt, ebben az épületben, neki, a törvény szolgájának, a jog emberének meg kell hajolnia a józan ész diktálta érvek előtt. Az ítélet nem lehet más, mint halál. A mi esetünkben nemcsak egyszerű botlásról, tévedésről, felelőtlenségről van szó, hanem veszélyes, megalapozott elméletéről, ami mögött magas képzettség és üres lélek működik. Megkérdezte a közönséget, hogy lenne-e valaki itt, a teremben, aki szavatolni merne a vádlottért? Kezével kétségbeesett mozdulatot tett, s korbehordozta tekintetét: – Mert ha csak egy is akadna, akkor még százszorta rosszabb a helyzet, s százszorta indokoltabb egy ilyen ítélet. Hiszen akkor a vádlott máris megfertőzte gonoszságával egészséges közösségünket, s ezért százszor kell kimondani, hogy igenis! halál, halál, halál!... ez az egyetlen igazságos büntetés. – Ahogy várható volt, kitért Teodor tanúvallomására is. Mondta, hogy azon se csodálkozna, ha valaki... – mert hallottuk: egyes tanúk, mint Sevan Teodor, aki a szellemi leépülés „életkorral magyarázható természetes szakaszában” elveti a sulykot, rontva a bíróság megítélését – az ilyen szörnyűségek elkövetőinek védelmére kelnc. – De – és az ügyész elősétált asztala mögül – hiszen csak nézzenek, s emlékezzenek majd a vádlottra! csak rá kell nézni, s mindjárt látni, milyen elemien süt belőle a felsőbbrendűség. Nem nehéz belátni, hogy ennek hatása alól egy magatehetetlen, kiszolgáltatott aggastyán – maga is volt valamikor fiatal!... nem kell nagy képesség ahhoz, hogy belássuk: az idős filozófus sem volt képes kivonni magát a gonosz hatása alól. Más, kevésbé művelt tanúkról nem beszélek... – Hallgattam, és konstataálnom kellett, hogy az embereknek nincs más lehetőségük ellenem, mint hogy megsemmisítsenek. De ugyanakkor mintha mégsem rólam beszélt volna, hanem csak a hajam színéről, a ruhámról, legfeljebb még lábnyomaimról, és ez az azonosítási igyekezet hőkentett meg, úgyhogy nem is érdekelt az ügyész beszéde. Egyszer csak apámról hallottam, s arra megint odafigyeltem: – A vádlott ugyanis lelke mélyéig romlott – harsopta. – És ebben mentségére hozhatnánk fel, hogy volt kitől örökölnie, azazhogy nem tehet egészen magáról. Az ilyen igyekezetet máskor méltányolni kellene, de most – ellenkezőleg! – kötelezően el kell vetni a legcsekélyebb jóindulat megnyilatkozását is. Ugyanis az élettapasztalat mutatja, hogy az efféle örültségeket könnyen fölkaphatja a divat hulláma, s e hullámok a társadalom bizonytalan erőfeszítéseinek csatornáiban örvényekké fordulhatnak, erősödhetnek, aminek káosz, a rend bukása a vége. – Éreztem, hogy fázom, bár a teremben meleg volt, de az ügyész beszéde alatt – amíg figyeltem, majd nem figyeltem – még jobban megizzadtam, csuromvizes lett az ingem és nadrágom, s szerettem volna, hogy minél hamarabb záruljon le ez az egész, de még csak ezután következik a védőbeszéd, s még az ügyész se hagyta abba. De azután már tényleg befejeződik ez a végtelenbe nyúló tárgyalás... Azzal készült helyére – abból gondoltam, hogy mindjárt végezni fog –, hogy „az elkövetkező bíraskodás mikéntjéről” szólt, hogy mi lesz akkor, ha legközelebb egy rablógyilkost kell elítélnie a bíróságnak, s akkor honnan szerzi – kellő szigorához – az erkölcsi alapot, ha ilyen veszélyes, megátalkodott bűnözőnél – aki nem is bánja tettét – enyhébb büntetéssel beéri. Szenve-

délyes hangon a holnap leendő gyilkosait akarta elrettenteni a rám kiszabandó ítélettel, mert már semmi kétsége, hogy így is épp eleget tettem azért, hogy korosztályom lelkét megmérgezzem, s a bíróságnak kötelessége, hogy kijózanítsa azokat, akiket még lehet. – Fájdalmasan bár, de meg kell ismételnem, amit tudnak, s egyben kijelentem, hogy halálbüntetést ilyen szilárd meggyőződéssel még nem szorgalmaztam. Ünnepelesen megígérem, hogy ilyen ítélet után emelt fővel állok majd – miként az hivatali kötelességem – ott, azon a börtönudvaron, a kora reggeli kivégzésen. – Leült, s csend telepedett az ülésteremre. Én azonban főleg a forráság miatt nem találtam helyem. A bírónő valamit lapozgatott maga előtt, aztán – kisvártatva – megkérdezte tőlem (érdekelné őt, mert szeretne tisztán látni), „miért is rajongott egymásért Goss művész úr s a vádlott”, s hogy milyen megfontolásból vállaltam én ezt a mártírságot, ami – valószínűleg – nincs, nem lesz arányban azzal az árral, amit majd fizetnem kell, de nem értettem, hogy hova szándékozik kilyukadni. Mondta, hogy az egész művációra kíváncsi, s még az előtt, hogy a védelem megtartaná védőbeszédét. Kifejtettem neki, hogy amiről itt a bíróságnak voltaképpen tárgyalnia kéne, az nem egyéb, mint a pusztá, jelzötlen szeretet, amiben – köztem s Arnold között – szükségszerűen történt meg az, ami: erős és elesett akaratának egyesülése, s az, hogy szabadok lehettünk, az meg az igazságosság lényegét biztosító egyetértés, a kölcsönösségen alapuló beleegyezés következménye. Mondtam, hogy lehetőség és szükségszerű ellenkező az igazságossággal, de a mi kettőnk igazsága – másokról nem beszélhetek – közös megfontolásokban gyökerezik, s elveti az erősebbnek gyöngébbre gyakorolható minden kényszerét. Lemondtunk ennek érvényesítéséről, hogy minél jelentéktelenebbre szűgödjék felettünk a szükségszerűség hatalma, s mindennek helyébe annak a (kettőségnek) tudata lépett, hogy akartuk is meg nem is – egy időben, egyszerre, vagyis nem automatikusan, elszenvedve valósítottuk meg az igazságosságban (az igazságban) a szükségszerűt, ami viszont kikerülhetetlenül maradt belőle e belátásban, az egyként szolgálja a hitet, bizalmat, együttérzést, s erősíti, előbbre mozdítja elszántságunkat, miközben nem kell *magunknak* letagadni a kés közlő lépteit sem. Kérdezték, mit várok mégis, s azt válaszoltam, hogy tisztában vagyok azzal, hogy a földi tisztaság – s az égi is – véges, s végtére a jog emberei mondják meg, mi a bűn, ki a bűnös, s hogy mivel méretik a büntetés. Legutoljára arra voltak kíváncsiak, hogy mit szólok G. hűgának tanúvallomásához, ahhoz, hogy néhai férje, M. szerint én az Úristent kísértetem. Mondtam, hogy hatalom nélküli vagyok, s talán ezért lehet, hogy olykor isteni akaratúnak kell gondolni magam, olyanféle evidens megszorítással, hogy a mindensémit kozmikus eredetűnek tekintem, s csupán szabad elfogadhatóságig okszerűnek a szeretettel megszelídíthető semmit, a valami csíráját, amitől kiterébélyesedik a láthatatlan. Azzal, hogy elveszünk, épp azáltal létezőnk. Csak érzékszerveink kikapcsolt receptorainak csendjében élünk. A hiány pillanata a miénk; a fölismerés – egyetlen s egyetemes gazdagságunk. Amikor leültem, hirtelen rossz érzés fogott el – mintha nem mondtam volna semmit. De aztán hamar megnyugodtam, mert hiszen se az ügyész, se a bírák, se a tárgyalóterem közönsége se minden... Az elnök ezután az iránt érdeklődött, hogy az ügyvéd elkészült-e a védőbeszédrel, s hogy az idő rövidsége nem befolyásolja-e érveinek hasznos kifejtését, s nem akadályozza-e a vádlott érdekeinek maradéktalan képviselését az a sok apró zavaró tényező, amiket a bíróságnak meg kellett élnie az elmúlt órákban. De mindjárt esteledik, s a védelemnek is érdeke, hogy minél hamarabb befejeződjék ez a nap. A védőügyvéd mondta, hogy „természetesen!” kész van, s felállt. Meglehetősen álmosítón kezdte, s mindvégig érződött rajta valamiféle

nyugtalanság, feszültség; az volt az érzésem, hogy szeretett volna megfelelni feladatának, de az ügyész keménységétől mintha elhagyta volna minden ereje, s talán *igazán* nem volt semmi mondanivalója rólam, rólunk. Előhozakodott megint vesszőparipájával, azzal a tudattalannal, amivel első – kiábrándult – találkozásunkkor kezdte, s most is azt bizonygatta, hogy legalább félelem volt bennem, kétkedés – s hogy szerinte nem vagyok annyira elvetemült, mint amilyennek a vád festett le. – Vitatkoznom kell a váddal abban is – nézett az ügyész felé, majd a sorokban megkereste apámat, s széles mozdulattal mintegy rávezette a bíróság s hallgatóság figyelmét –, hogy védencem szempontjából fontos-e, hogy mennyiben tehet magáról. Ez ma már nem tudományos kérdés: a született adottságokon túl súllyal esik a latba az emberi fejlődés környezete. Márpedig, ha védencem nem tehet egészen magáról, abban valami felelőssége az államnak, társadalomnak szintén van, hiszen kritikus időkben képtelen volt – elfogadható eszközökkel s példával – beleszólni személyiségének alakításába. – Azzal érvelt tovább, hogy nem véletlenül lettem fogékony „a szeretetet misztifikáló metafizikai gondolatokra”, amilyeneket történetesen Sevan Teodor professzor is képvisel, aki – mellesleg (felolvasott tanúvallomásában) – támadhatatlanul bizonyítja, hogy igenis! nagyon mély érzésű lennék, s hogy éppen e végletességnek vagyok áldozata. Kérte a bíróságot, hogy majd tanulmányozza át S. T. írásos vallomását, s csatolja az ügy irataihoz, majd kifejezte meggyőződését, hogy a bíróság nem büntet halállal egy ilyen embert, akinek cselekedetében – érthetetlen történetében – szép számmal akad enyhítő körülmény. Úgy éreztem, hogy az ügyvéd nem oly felkészült, mint az ügyész, de nem bántam. Látszott rajta a nagy igyekezet, de zaklatottan beszélt (nekem, amikor csak hallgattam, úgy tűnt) – a vád legalább egyértelmű volt, s határozottsága díszletei mögött csak még nevetségesebbé vált a védelem, mert a védőügyvéd igyekezett mentségemre beszélni. Az ügyész – bár ő sem arról beszélt, ami én vagyok – legalább (hasonló szavakkal) határozottan másról beszélt. És egyikük sem arról, amik mi ketten voltunk G.-vel. Lassan kezdtem arra gondolni, hogy most már tökéletesen kilúgoztak a bíróság s a hallgatóság színe előtt, s magam egyre jelentéktelenebbé kezdek válni, ami egyfelől megnyugtatót, másfelől viszont keserűséget csepegtetett mellkasom és torkom környékére. Ez a keserűség mind távolabb vitt a fullasztó ülésteremtől. A védő mondta a magáét, engem meg magával ragadott az emlékezés... Ismerős hely, otthonyszerű: S. T. szobája, a tépett színes rongyszőnyegen Arnold és Herbert, a fotelokban Baron von J. K. és M. és Clear, s magasba tornyozott párnák közé temerkezve a filozófus. Valami olyasmiről van szó – igen, erre valaki miatt mindig vissza kell térni –, hogy „mi végett?”... Most Baron von J. K. beszél megint. – Summa summarum – mondja –, az isteni tökéletlen egyesül olyá, amilyen; az emberi rosszal! Az állatban, mely társadalmának törvényei közé kényszerült. De ezt most ne kínozzuk... S talán még annyit, nagyérdemű urak és... hölgyem... sok hívőnél alighanem közelebb állnék Istenhez, az Egyetemeshez (most ne firtassuk: laikus vagy génius, mert akkor megkeseredünk itt), közelebb az Egyetemes Alkotóhoz, mert én valóban tagadom, holott lehet, hogy van (olykor csak kételkedem benne) – míg ők tapasztalatlanul, műhallucinációkban, bálványok imádásában, gyermeteg mesékben hitték-hiszik őt, anélkül hogy szerették volna vagy szeretnék igazán, s csak ennyiben voltam-vagyok velük azonos. – De mondja csak, M. – emelte föl fejét párnáiról az agg T. –, maga... maga hisz a túlvilágban? Mostanában ez időszerű kérdés nálam. Szinte semmit nem olvasok, de jóformán naponta lapozgatom azt a könyvet – *On Our Return* – David Robert Cappon gyűjtéseit, ott, a dohányzón; nézzék meg – neves és kevésbé neves tetszhalottakról. Arrafelé szintűgy akad be-

lölük, amerről maga való. Koporsójukból a *De profundis*ra bújnak elő, s nem átallanak még lehúzni vagy hatvan évet; temetői fuvarból is menekült akasztott ember... – Mindannyian tudjuk, hogy M. nem fog általános semmitmondó dolgokról beszélni (ha egyáltalán meg tud szólalni) – alighanem a filozófust untatta volna Kierkegaard életértelmezése (a halálkór tana), a semmiből történő semmi; hogy halálravalóként jövünk a világra – miképpen Heidegger mondaná; vagy hogy Jean-Paul Sartre talán tévedett, amikor oly optimista pesszimizmussal beszélt épp az S. által is olyan nagyon ostromozott emberi megvalósulhatóság s szabadsága viszonyáról, noha látta, milyen abszurd dolog az élet; s Camus, aki – Dosztojevszkij figuráin – az egyetlen hiteles emberi tettbe, az öngyilkosságba volt kicsit szerelmes – s még véletlenül sem lenne jólneveltségének bizonyossága, ha ezt hozná fel, s hogy szerinte is ez az egyetlen igazi filozófiai kérdés. Azonfelül e pesszimista körképben valahányan pesszimista értelmezéseikben – a halál értelmét – az élet értelmessége felől közelítük – eléggé paradox módon; összegezését adván így meggyőződésüknek, hogy értelmetlen élet csak értelmetlen pusztulásban érhet véget. – No, igen... – szólalt meg J. K., hogy a hallgatag M.-nek segítségére legyen. – Ugye, ami egységes, az előbb-utóbb részekre hullik. Az élet megnyújtható, de határt szab ennek tudomány, technika – és most csak az emberről beszélek, eléggé érdemtelenül helyezve e fajt előtérbe; ugye, egyetértenek... – s ha elkövetkeznék is nála az örök élet lehetősége (most felejtjük el, hogy keresztény tanítás szerint a jelen az Örökkévaló része...) – itt jelentőségteljesen elhallgatott, s G.-re, majd rám nézett. – Szóval, tulajdonképpen csapongunk – akkor földi katasztrófa állna be... – Köszönöm, báró úr – mondta nagyon halkán, bekapcsolódva M.-, segítsége nélkül nehezebben boldogultam volna, nekem az indulás mindig is gyengém volt – a nyelv furcsasága miatt –, de hiszen tudják... Legnagyobb gondom – a kérdés az volt: hiszek-e...? –, a fejtörést az okozza nekem, ami kétségeimct jelent. A túlvilág nem szerethető nekem, de nem is igen hihető, s mégis: bennem – s bizonyára az igaz hívőben is – él egyfajta szorongás, amely az élet értelmének bogozhatatlanságából ered, s valahogy így fogalmazódik meg: miért kínoz engem úgy az örök élet utáni vágyakozás? Ebben a gyöttrődésben a kollektív szellem magunkra hagy bennünket – oda se figyel. Még szerencse, hogy mi sem vesszük túlságosan komolyan... Az ígérető közös emlékezet se nem közös, se nem emlékezet; figyelmen kívül maradnak olyan fontos kérdések, hogy mi lesz velem életem után? mi történik egyetlen, megismételhetetlen személyiséggemmel? és így tovább. Amit – ha hinnék – hitemben, Istenben feloldanék. De hát nem hiszek. Legalábbis tele vagyok kételyekkel. Az én elgondolásomban Isten s az életet követő valami összekapcsolódik, s a két megfoghatatlanból most a közelebbire kérdeznének kérdéseim – nyilvánvaló, van más megközelítés is, noha mind esendő – és pedig: szeretni kell-e, s csak azután hihető-e? De... miképpen szeressem a felfoghatatlant? S főleg ha még magamban kell keresnem. Hiszen a magam hiánya a legösszeférhetetlenebb érzéseimmel – és itt a dolgok összetalálkoznak. Vagy nem magának a nem-hitnek lázadása-e minden szemrehányás azzal szemben, ami Isten lenne?! És ez nem épp érte való lázadás-e? – Baron von J. Kolski figyelmesen bólogatott. – Megállítani a téridőt, aminek pedig kezdete és vége van. Érthető, ugye? A maga által említett tetszhalottak, Teodor – nyilván maga sem veszi őket komolyan –, nem hoztak semmi kézzelfoghatót a túlvilágról; nem hozhattak, mert... – Maga már megint nagyon tapintatos, barátom – szakította félbe M. gondolatait S. T. – Nem akarja azt mondani... Rám bízva, hogy kitaláljam: nem tudtam tisztán húsvéti hittel élni, s most ugyanígy képtelen vagyok elpusztulni, s hogy meg kéne elégednem annak tudásával,

hogy léteznek valóságosan egyiptomi, tibeti és egyéb halotti könyvek, melyekből az ember – ki hiszi! – agóniája közben tájékozódhatik az eljövendő halál utáni helyzetekről... – Emlékezésem féltett zugaiban kongani kezdtek az ügyvéd homályló szavai, s én arra figyeltem föl, hogy mindenki, akivel csak beszélt, a legmelegebb szavakkal illetett engem, s mondta, hogy még a haldokló Goss Arnoldtól is bocsánatot kértem, s hogy ő megbocsátott. – Lehet-e akkor a bíróság olyan igazságtalan, hogy hajlana támogatni a vád által szorgalmazott büntetést, a visszavonhatatlan legsúlyosabbat? Hiszem, hogy többen lesznek olyanok, akik – a vád javallatával ellenkezőleg – ez egyszer a szívükre is hallgatnak. – Védőm teljesen kimerülten ült le, a teremben összecsapódott egy-két bátortalan tenyér, mintha a közönség színházban lenne, vagy legalább olyan nagyszerű lett volna a produkció. Az ülésvezető erélyesen koppintott asztalán, és bejelentette, hogy „most a bíróság visszavonul, s meghozza ítéletét...”. Az ülés-teremben villant gyújtottak, s ettől hirtelen mintha kinn besötétedett volna. Erről jutott eszembe, hogy mennyire el voltam foglalva, és még pillantásommal sem üdvözöltem azokat, akik még maradtak miattam. Kerestem közeli arcokat, és nem találtam; talán jobb is, nem hallják majd, amitől annyira félnék. De aztán mégis feltűnt C. alakja, az ügyvéd társaságában, s mellette ott állt Baron von J. K. is, karjába egy lófarkos, *viola*-szín szalagos kislány kapaszkodott. Szerencsére rám se néztek, mert nem tudtam volna arcuk reménykedő várakozására mit mondani... Két őrzőm távolabb beszélgetett tőlem, ott maradtam helyemen, gondolataimmal, őrizetlenül, mint akiben már semmi veszélyes. Ettől némi aggodalom fogott el. De az egész nem tartott csak addig, míg a bíróság be nem vonult (s Rocskár és társa el nem foglalta helyét mellettem). Az ülés-teremben mozgolódás támadt, mindenkinek fel kellett állnia. Az ügyész diadalmasan tekintett körül – vetélytársát, az ügyvédet kutathatta, majd ugyanazzal a kihívó pillantással a szemembe nézett, és erre megnyugodtam. Miközben az egész tárgyalóterem állt, nekem megint eszembe jutott az a szerencsétlen férfi, s az, hogy vajon neki elárult-e *mindent akkor* az ügyész tekintete, ahogy most mindent elárult nekem. Az elnök – a ...köztársaság nevében, s talán még a nép nevében is – kihirdette az ítéletet. Elmondta anyám nevét, foglalkozásom, hogy büntetlen előéletű voltam, de most előre megfontoltan és – a társadalomra veszélyes szellemi eltévelyedésben – aljasul, különös kegyetlenséggel embert öltem, s hogy büntetésem ezért halál. Ezt mind ugyanazon a közönyös hangon mondta, mint amilyenel az egész tárgyalást tegnap megnyitotta. Mindenki leült, csak én maradtam egyedül állva, hogy kétség se férhessen ahhoz, kit szégyenítenek meg. És következett az indoklás, amit már kívülről tudtam; csupa ismétlés cselekedetemről, de még csak érintőleg sem az igazságról, rólam, G.-ről... Joe-ra gondoltam, s arra, hogy talán nem normális a kiválasztásom sem, mert egyáltalán nem éreztem, hogy vizelnem kéne, noha merő víz voltam, s fáztam az izzadságban, persze, ő meg, igaz, akkor már a siralomházban volt... Hallottam, hogy az ülésvezető mondja, hogy „fellebbezéssel élhet...”, és megkérdezte, kívánok-e valamit mondani, mire azt válaszoltam, hogy nem. De hogy egyértelmű legyen, hozzáfűztem: – Az ítéletet elfogadom. – És akkor a védőügyvéd a tanácssterem mennyezetére dobta tekintetét, s nagyot sóhajtott. A tárgyalást berekesztették, s utasították a két őrt, hogy „az elítéltet vezessék el!...”. Miközben fölsegítettek a rabszállítóra, arra gondoltam, hogy ilyen elhagyatott esteken is mintha elégedett lettem volna egy kicsit: Bazsónál üldögélve Herberttel és a többiekkel; C.-nél; szobámban a Nagy Névteleneket forgatva; sportszereim közt, s üres teám iszogatva... Úgy aludtam – cellámba visszatérve –, mint egy feldolgozásra kész rönkfa, mely valahonnan az éjszakába zuhant... – Egész éjszaka

köhögött az elítélt – mondta reggel a foglár az orvosnak, aki „üdvozlöm a kollégát!”-tal fogadott, s tréfálkozva megjegyezte, hogy ne izguljak, a meccs még nincs lefújva... Bosszantott, hogy megbetegedtem. Több mint évtizede londoni lélekkutató vezetésével – a testi és lelki nyavalyáknak összefüggéseit vizsgálgatva – kimutatták, hogy egyesek (sokan) az előbbibe az utóbbi betegségeivel menekülnek. De én nem akarok semmi elől menekülni. Főleg lelkemmel nem a testemen keresztül. Magam elől nem... A mellkasom oldalt szúrt, köhögtem, lázasnak éreztem magam. Valószínűre vettem, hogy tüdőgyulladás készülődik, de az én dolgom, aztán persze az embert – álmában – a köhögés elámulja. Amilyen gyenge lehettem gyerekként, olyan szívós lettem húszévesen, s lényegében mára sem változott egészségem, hacsak az a sokak által irigyelt ruganyosság nem... *Le kell győződnöm* – baktériumom vagy vírusom...; amim van! Amikor hajnalban eszembe jutott, hogy differenciáldiagnosztikailag még mik jöhetnek szóba – teszem azt, egy semmi appendicitis – megijedtem. Lázamat folyton emelkedőnek éreztem, s ettől sokat szenvedek. – Nem ártana egy felvétel a mellkasról – fejezte be vizitációját a doktor, s elgondolkodva az örhöz fordult. – Át kell szállítani a gyengélkedőre. Szólok, ha van hely. – Vállamra tette kezét, majd elment... Betegségem azért is bosszantott, mert már régen megfogadtam, figyelni fogom, hogy amikor halálra ítélnék, miként bírom viselni... Azokat a napokat – természetesen –, amelyek a kötélhez vezetnek. A dolog annyira nem érdekelt, hogy vele kapcsolatos tanulmányokat böngésztem volna (*annyira* nem érdekelt pusztulásom, mert akkor mindjárt életem is jobban érdekelt volna). Tudtam, hogy mi vár rám, s ez nem olyan, mint amikor az ember halálos ítélete után még reménykedik. A pusztulást választottam, anélkül hogy sokat tudtam volna róla, de így legalább nem csalódom nagyot benne. Tudom, tokéletesen mindegy, hogy az ország mely sarkában hirdették volna ki ezt az ítéletet: nem hangozhatott volna másképpen; még az se számít, hogy a ...köztársaság nevében hozták, s oly nemzet neve alatt, amely nem mond semmit, hiszen még a kerület nevében is nevetséges. Azért jobb lett volna, ha... De hát ezt kívánni olyan, mintha azt kívánám, hogy felnőtként más nemű legyek – ami egyrészt nem is oly nagy képtelenség –, de hogy körülöttem a *levegő* más legyen; vagy hogy új asszonytól szülessék. Képtelenség! Nemkülönb az, hogy az emberek csak megszokásból élnek, muszájból, lehet, hogy unalomból, s ha az lenne muszáj, abba ugyanúgy beletörődnének, hogy holnap meg kell halniuk. A bizonytalanság az – kell és muszáj között –, amiért mégis élnek még holnapután is... Olykor elgondolkoztam a törvénykezésen; nagy olcsóság, de izgatott az állam és az egyén viszonya... Úgy láttam, hogy a halálbüntetés nem egyéb, mint a hatalom gyengeségének bizonyítéka; nem bízik hatalmának folytonosságában, különben a nagyobb büntetést gyakorolná: az életfogytig tartó börtönbüntetést és kényszermunkát. Csakhogy állandóan attól rettegek, hogy mi lesz vele holnap, s akkor mi lehet az elítélttel, akit nem iktatott ki, nem semmisített meg. A hatalom... az állam bünei mérhetetlenül súlyosabbak, mint az egyénéi; éppen ezért – védekezésből támad, jó stratégia – az ilyen egyedi büntetésekkel arra akar figyelmeztetni, hogy ne környéken keressék a bűnt... Igen; az ügyész a legkevésbé jelentheti ki, hogy a társadalomnak államával szemben kellene megszerveznie önvédelmét, vagyis hogy nem annyira az általa oly védelmezett állam, hanem pontosan az egyén a védtelen. Közben e hatalmak – a világ különböző helyein – más- és másféleképpen temetkeznek el bűneikkel társadalmak elől, „fajokat” vagy népcsoportokat üldözve, mindent egy örült nemzeti gondolatért, egy osztályért, valamilyen mennyei társadalmi rend földre kényszerítésének eszméjéért. A templomokból az emberek kiűzetnek, de mózesi szigorral

ítélkeznek a törvényszékeken. Az ítéletekben látszólagos magabiztosság, határozottság; ugyanakkor semmi nagylelkűség, sőt... skrupulózus szűkkeblűség, merthogy nem szabad tévedni. És még ha lenne – ahogyan nincs – az ítélkező birtokában valamiféle abszolút mérce – akkor sem beszélhetne kötelessége, érdeke ellenében. Arra alig van lehetősége az erős törvények s a végleges ítélkezés beállított helyzetéből... A hatalom létének ellentmondásossága indokolja e szigorúságot, s ez egyben cáfolata is az állam képzelte mindenhatóságnak. Ennek tagadott tudásából ered félelme, s táplálkozik belőle ítélkező gögje... És nem csoda az sem, hogy a hajnali börtönudvarokon csak egy-két hivatalnok lézeng, hogy vigyázza a szabályokat, s az az egy-kettő is elfordul az utolsó pillanatban, mert nyugodtan akar aludni. De ha már olyan biztos, hogy ennek így kell lennie, miért nem kezdődik s zárul minden televízióadás egy-egy régebbi vagy egészen friss kivégzéssel?! A társadalom az ilyen s hasonló fonákságok ellen – eszközök szűkében-híján – képtelen föllépni. És hogy még meg sem szerezheti azokat, abban igazi ellensége az állam, melytől mindenhez hitbizományként jut, még szabadságához is, mely megtámadhatatlan... Nem tudom, hogyan viselném akkor ezeket a gondolatokat, ha nem gyötörne ez a láz, de így nem láthatom gyöngéimet. Összehordtam életem anyagát, folhúztam süllyedő falaim magam köré, s most köpködök magamból – amíg lehet – magam felé. Nem örülnék, ha közbejönne valami... Mindent inkább most. Ha nem lehet azonnal, minél hamarabb. Valamit megnyertem. És elvesztettem ugyanazt. Hogy az a szabadság lett volna, tényleg...? Egy halálraitélt világa és maradványaihoz való utolsó viszonyai. Amiben már csak a puszta viszony áll szemben a puszta viszonyal. Nem tagadhatom, hogy helytelen elgondolásaim lehetnek a kivégzésekről. De hát ha annyira nem akartam tudni erről előre. És most még itt van ez a pneumonia. A végén még megtörténhet, hogy *úgy vezetnek oda az akasztófához*. Mintha már önmagában az cjakuláció nem lenne eléggé megalázó. Azt terveztem, hogy majd ezen a napon – s a hátralévő tobbin – el-eljátszadozom a gondolattal: egészen az utolsó teától – a бүdös, feszülő kenderig... – de látom, hogy el kell verni a tervet: minek – ha eddig nem – most képzelegni... Azt azért talán bánom, hogy mindössze egy rövid újsághír lesz belőlem, s hogy még egy árva gyorsfotó sem örökíti meg, ahogy ott lógok... Talán ha a város főterén vagy a külterületen, nyilvánosan... De hiszen évtizedekkel ezelőtt megszűntek a nyilvános kivégzések; még errefelé is. A nézőközönség így nem ébredhet rá kitenyészttet siketségére, vakságára, nem lobban fel gyér fantáziája, s ugyanúgy néz az után a nap után a tükörbe, csak az újságok szalontudósításaiból tudja meg, hogy mi is történt. Hogy nem történt semmi. De mondhatják: nehogy még eszméljenek – ezért kerítették el, rekesztettek ki, s töltettek meg sejtellemmel, amitől aztán – látatlanban – el lehet rettenni. Kérdéses... Alighanem a hatalom tudathasadása, hogy ebben még hinni képes – tudományos hittel! Am ha nem lenne, visszatérne kivégzéseivel a városhatárokbá (miként épp nem tér vissza) – de bármiképpen legyen, szertartásaiban pusztulását készíti elő. Szóval mégiscsak jó – egyfelől – hogy nem nyilvánosan, másfelől ugyanakkor mindegy, hiszen csak hosszú távon gondolkodtam, az pedig engem nem érint... Megint nem ebédeltem. Ezt persze nem lehet akármeddig csinálni – eszemben sincs! –, mert speciális étrendet állítanak be, vagy mesterséges táplálást rendelnek el. Akárhogy választanék: akaratom szerint teszek vagy belátok – mindenképp vesztés vagyok. Az állat növekedik bennem, s most minden figyelem erre fordul körülöttem. Az szinte biztos, hogy holnap még nem fognak értem jönni, hiszen védőugyvédem, akár szembeszegulve akaratommal – huszonnégy vagy kilencvenhat órá – benyújthatja a fellebbezést. Pedig mennyivel jobb lenne,

ha már az ember tudja, hogy itt a vég, hogy akkor valóban vége lenne: huszonnégy, negyvennyolc vagy kilencvenhat percen belül... Hiszen úgyis vége van. Hamarabb, mint ideje lenne. De ez is egy idő, ha más is. Nem az, amikor az ember végigélte, hanem előtte tíz, húsz vagy harminc évvel. De hát számít az? Akár előbb, akár később. Az egészben egy kicsit zavar azért, hogy gyatra képzelőerőmmel nem vagyok képes elképzelni: mit is veszítettem azzal a tíz vagy harminc évvel? Amivel korábban... Aztán megnyugodtam, mert hiszen mi változhatna bennem már ezek alatt az évtizedhaladékok alatt? És erre mindjárt újra elvettem a fellebbezést. Azért, hogy megint ide kerüljek, mihelyt szabadulok? Húsz év múlva? És ötvenévesen? Vagy negyed század és öt év múltán? Hatvanon? Akkor már inkább most... Eszembe jutott a védőügyvéd, s beláttam, hogy mégis jó munkát végzett. Nyilván megérti, hogy nincs szükségem fellebbezésre, mert azzal mindjárt bűnösségem ismerném el. Ezzel kapcsolatban úgy is lehetne okoskodni, hogy ha nem fellebbezek, csak azért nem, mert a bíróság úgysem enyhítene igazságosan meghozott ítéletén. Mindegy. Így nem jutok ötről hatra... Ha nem kerülök is a gyengélkedőre, az szinte bizonyos, hogy másik cellába helyeznek, mert tegnaptól már elítélt vagyok, és nem vádolt. Noha én nem érzek igazi különbséget a kettő között: én már akkor – annak előtte is – elítélt voltam, amikor G.-vel ezt az egész kísérletet alakítani kezdtük... Késő délután betoppant az ügyvéd egy sráccal. Mindjárt bemutatta, hogy ez a V. kisasszony kollégája, és a rádiónak készítene egy összeállítást az esedékes amnesztiarendelelet alkalmából. Néztem a zsurnalisztát, és fölismertem, csak hogy a haja most le volt vágva; egészen rövidre. Mondtam, hogy jó. – Csak felejtse el – miként én is teszem, hogy magamról beszélnek, mert ilyenkor egy másik idegenről gondolkodom tulajdonképpen. – És készítenék... néhány képet – mutatott a nyakában lógó masinára, és én nem akartam munkakedvét megtörni, hát bólintottam: – Egyetlenegyet... – Míg ő előkészítette a magnetofont – (behozott egy kábelvéget a folyosóról, mikrofonpróbát végzett a készüléken, az egészet fekvőhelyem végébe állította) –, védőm se tétlenkedett. – Beszélgettünk a testületben – kezdte a tárgyra térve. – És még az ügyész úr is úgy találta, hogy érdemes... – Elővett táskájából valahány dossziét, és – az egyiket felütve – mondta, hogy megírta a fellebbezést. – Hajnalig dolgoztam rajta, de megírta. – S nyújtotta a dolgozatot. – Szeretném, ha megnézné, aztán majd megbeszéljük. – De nem nyúltam az iratcsomó után, ellenben mondtam, hogy sajnálom, amiért fölöslegesen fáradt; és hogy nem akarok fellebbezni. – Úgy látom, maga tényleg a veszébe rohan. Még nem igazán fogta fel, hogy miről van szó... Magát tegnap halálra ítélte egy bíróság, és ez az ítélet érvényes. – Mondtam neki, hogy volt időm elgondolkodni, annyira, amennyire ez érdekel. Erre leült ágyam szélére, s tenyerébe temette arcát. Olyan sokáig maradt így, hogy már arra gondoltam: éjszaka összeszedett fáradtsága miatt elaludt. – De hát miért? – nézett föl egyszerre, s láttam, hogy nem érti. – Csak nem azt akarja elhíttetni velem, hogy nem fél? – Minek tagadnám? Ám ez nem jelent semmit. Életemben egyszer-kétszer mindenki fél. – De maga bele fog pusztulni! – tört ki, s felpattant helyéről, s a nem túl magas cellában – a falnál meghúzódó zsurnalisztát kerülgetve – fel-alá járkált. Néha megállt, abbahagyta kezének tördelését, azután újra róni kezdte szeszélyes köreit, én pedig a dolgot kezdtem már unni. – Hagyja abba – szóltam határozottan. – Maga nem attól esik kétségbe, hogy én a pusztulást választottam, hanem azért, mert nem magát és a fellebbezését, amiért virrasztania kellett, bár nem kértem, amiről már puhatolódzó tárgyalásokat folytatott. Magának édes mindegy, hogy kivégeznek-e vagy sem, de az kevésbé hagyja nyugodni, hogy hányadik ilyen törvényes vonaglás után... – mert a fellebbe-

zésben fontosnak képzelheti magát. A maga életének értelme a fellebbezés – mint az ügyésznek a vádiratkészítés; különben arra kényszerülne, hogy belássa: élete ugyanolyan értelmetlen, mint a vádlotté, védencéé; a halálraítélté; hogy maga se más, csak egy közönséges halálraítélt. Nincs szükségem magára, értse meg! – Miért mondja ezt? – nézett metszón a szemembe az ügyvéd. – Én segíteni akarok! – Nem szemrehányásképpen! – mondtam. – De maga semmivel sem különb, mint az ügyész. És beláthatja, hogy ilyen véleménnyel elég értelmetlenség nekünk fellebbezésről beszélgetni. – Maga örült – mondta, s odament a rácsos kis ablakhoz, melyen – az egyenes záradékon jelezve – ferde szökösséggel futott elő egyre a közelgő alkonyat. – Csak nem arra gondol, hogy van igazán jelentősége annak, hogy valaki nem azért veszi el életét, mert önkézüleg végez magával, hanem azért, mert egy másik kezére bízta?! – Tudja jól, mire gondolok – fordult felém az ügyvéd. – A természet nem csinál ebből problémát, neki ideje van, a földi életnek, s benne az embernek épp ebből van hiánya. Amire mi most úgy gondolunk, hogy értelmetlenség lenne, nemkívánatos, mint pusztulásunk... A természet számára semmi sem lehetetlen, még az *ellenkezője* sem lehetetlen; és azért, mert korlátlan ideje van, az embernek viszont csak tere van, az az ő ideje voltaképp. Azt kell kitölteni, hogy éljen, hogy igazán éljen. – De hát mégis, mit remél? – kérdezte védőm, s visszaült iménti helyére, s lehajtotta fejét. – Magát mindenki el fogja felejteni! – Minden halottnak az a dolga, hogy érdektelen legyen. Beleértve emlékét is. Én se lehetek kivétel. És én is elfeledek lassanként mindenkit, s magamat úgyszintén. A lehető legjobb úton vagyok errefelé. Sose gondoltam volna, hogy ez ilyen egyszerű. Semmi sem könnyebb, mint a feledés. *S természetesen felejtenek el az emberek, és ezért ez nem vethető szemükre.* Nem tagadom, hogy volt idő, amikor erről másképpen gondolkoztam, de ki nem tévedett még? Most azonban nem áltathatom magam, amikor épp a legfelelhetőbb vagyok. Már látom, hogy a dolgok sem kivételek, s az emberi cselekedetek nemkülönb, melyek nélkülünk megmaradnak... Minden példa magában hordozza az eleven hazugságot, úgyhogy nekem kötelességem, hogy megszabadítsam magam e végső hazugságtól, ami itt... az enyém volt... Istennek képzeltem magamat ráadásul, holott nem voltam *benne* bizonyos, s tagadtam, hogy lettek volna ilyen ambícióim – ahogy az ügyész mondta: „filozófiámmal” –, szerencsére cselekedtem nem tagadtott le. A képzelődés az egyetlen bűn. A többi vétek csak, a felelőség megannyi fokozata. Vagyis elkövettem a bűnt, és felelősnek bizonyultam ebben-abban... – Alig fejeztem be gondolatomat, lázas borzongás remegtette meg testem. Az ügyvéd fölneézett magárahagyatottságából, hangja tele lett döbbenettel. – Igazán nem akar élni?! – kérdezte. Magyaráztam neki, hogy talán bánnom kéne a zárt börtönudvar napi kegyelmes egészségügyi köreit?! s hogy murasson fel egyetlen méltó, igaz emberi életet! és azonnal fellebbezek, le se tud beszélni. – Anyánk és apánk elhatározásai vagyunk; nem is: inkább tévedései, s ők meg szüleikéi; az egész emberiség: nemzedékek tévedése! – mondtam végül neki, hogy színlelte, nem tudhatja az ember száz meg száz rögeszméjét. – Olyan nehéz ezt elfogadni? – Nem hiszem... – tiltakozott. – Maga csak játszik, hogy könnyebb legyen elviselni. De hát ez téboly! És még meg is betegedett... – És ahogy ezt kimondta: „meg is betegedett” – ettől féltem –, heves, fullasztó köhögés tört rám, mintha ezzel a hevességgel teljes tiltakozásom szándékoztam volna védőm elé köpni. – Maga is tudja, hogy igazam van!... – ugattam feléje, mint egy veszett kutya, s ültében távolabb húzódott tőlem, s zakójának gallérját idegesen megigazította. De én csak fuldokoltam ott a feje fölött, hogy mit ért ő ebből; én már akkor halálraítélt voltam – s nem bíróság ítélte el –, amikor meg se születtem, aztán, hogy

egyáltalán gondoltam erre én... és A., és beleegyeztünk. Csinálhattam volna mást és másképpen, de én ezt és így csináltam, és nekem nincsen szükségem arra, hogy igazoljanak, én kettőnkkel fizetek majd, és a törvény előtt egyik se hiteles. Itt ő félbeszakított, s ez csak olaj volt a bensőmet mardosó lángolásra. – De még csak harmincegy éves! – mondta, és sikerült neki közelítő fenyegetéséből felállnia; ám akkor meg nem a fejére, hanem az arcába koptem elégedettségemet és keserűségemet. Kiáltottam felé, hogy úgy beszél, mintha nekem jövőm lehetne, de ez senki másnak sincs, nemhogy egy halálraítéltnak. A jövő a jelenben van, maga a jelen, az egész értelmetlenség, az emberi áldozatok tárháza, amiért adni kell, és én már mindenemet odaadtam, s koldusnál koldusabban állok, és szavakat okádok... s ocsmány váladékot fröcsögtetek itt magamból; és semmit se várok. Ez az én igazságom; ennyi, s ebben benne van a vég is... Nem értem, hogy tudtam mindezt a fejére zúdítani anélkül, hogy meg nem fulladtam közben; de aztán teljes tudóm beindult az erőlködéstől, visszarogytam fekhelyemre, az ügyvéd a közelemben maradt mozdulatlanul, sápadtan; lelógó karral állt, alig lépésnyire tőlem. A foglár jött be, a védőügyvéd mindjárt leintette, hogy „orvos kéne”, aztán elfordult, s intett a srácnak, aki vadászszákmányával ügyetlenkedett. Kivette kezéből a szalagot, s fejem alá helyezte, majd leakasztotta a riporter nyakából a fényképezőgépet, s odanyújtotta gazdájának. A kis gép – újra kioldott zárjával – úgy berregett a levegőben, mint gyerekkorom felpörgetett lendkrekas játék autói... Az ügyvéd az ajtóból még visszanézett, aztán mindketten távoztak. Megkönnyebbültem, hogy kiordítottam magam, s főképpen attól, hogy elmentek. Vártam, mikor érkezik az orvos; végignyújtóztam kemény ágyamon. Lassan sötétedett. Igyekeztem elterelni gondolatom a közelgő éjszakáról, amitől a halálraítéltek úgy félnek, amikor még azt a reményüket is elvesztik, hogy talán mégse fognak megőrülni. De nem tudtam valódi derűvel s igazi közönnyel gondolni arra, ami érkezik. Bár egész eddig sokszor éppen a közönnyel szemben nem lehettem közönyös. Hiába kapaszkodtam a rácson túli világ kósza jeleibe, melyek ezt-azt fclidéztek még belőle, csillapult, de fel-feltörő köhögésem figyelmeztetett arra, hogy hol vagyok, és tudtam, hogy ezután csak álomtalan éjszakák és valóságuktól kifosztott, kongó nappalok várnak, s hogy ezek az álomtalan s üres éjszakák és nappalok egyre rövidebbek lesznek, mind több lesz bennük az egyre rövidülő jelen, s hogy egybemossák zavaros tartalmaikat, mint ahogyan elhordja és feltölti magát kimosott partjaival az eleven óceán...

1979–1981, 1991

Mezei Balázs

JELENTÉS KÉPTELEN

Megérthetetlen, hogy s mikor.
Mivégre is, megfoghatatlan.
Homályos: eredet s jövő
fényárban csak a most-alakban
felbukkanó ragyog – világít
hegyeken át meggyűrt időben
kimért világ. Hull súlyra súly, az ég
oxidálódott fémlemez, felissza,
mi megmaradt: hit, bizalom,
s remény, hogy „súlytalan” ami
örökös zuhanás. De kényszer is
van. Rád hördül, „ki vele”, és ha nem,
megnézheted magad. S már látod
szétroncsolt arcodat, agyad
folyékony állagát, kinyíló
csontok-inak mintázatát; hamar
kerülsz biztos helyekre. Addig
még jár a szád, nyílik, csukódik,
huzat tüdőd s fogad között
formálna valami jelentést
felsőbb szerveknek: itt vagyok,
vagyis hogy ott, ahonnan itt s egyúttal
amonnan is még látható
az én, a te, az ő (ki az az én), noha
jelentésképtelen berobbanó
eszmék zajában. Jobban is
képzeltük volna: kert, virágok,
egy nyelv, gyerekcsilingelés, nyugalmas
hétvégi délután, a „Presse”
lapjain krumplihéjkupac.

HA ÜBERHAUPT

Apámnak

Ha megtehettem volna is
 s tehettem volna szabadon,
 ha szabadon tehettem volna
 arról, hogy ki s milyen jogon
 vet rám jogot – ha bármiről
 időben s értesítenek
 s nem éppen a fejem felett
 (emléket, művet) döntenek,
 s ha vártak volna még kicsit,
 míg legalább nyelvem beszélni
 kinő s kérdezni megtanul,
 kinek csak félni volt szabad,
 s kérdése végre szavakat
 ölt, noha még megérthetetlen,
 milyen nyelven s kihez kívánna
 intézni s mit – ha überhaupt
 valaki más leül velem
 s pontokba szedve áttekinti
 mi *gilt*, mi *guilt*, s mi ráadásul
 sorscsapás vagy történelem –
 ha mindezt szépen s szeliden
 lettek volna közölni készek,
 biztosítván játékteret
 annak is, kit nem épp a részek,
 de maga az egész taszít –
 hát akkor is csak így s csak itt,
 csak arra épp, amerre eddig
 eljuthattam volna talán,
 ha lenne bármikor szerencsénk,
 ha felcserélhető lennénk
 akármelyik szembejövőnek.

Lukácsy Sándor

TENNI, TÚRNI, KÜZDENI

Megjegyzések Vörösmarty néhány költeményéről

GONDOLATOK A KÖNYVTÁRBAN, előzmények

„Ment-e a könyvek által a világ elébb?” – a kérdést Vörösmarty előtt más is föltette már, és, mint a költő, tagadó választ adott reá.

1530-ban jelent meg Agrippa ab Nettesheim műve: DE INCERTITUDINE ET VANITATE SCIENTIARUM. A kölni születésű, kalandos életű és kalandor szellemű tudós ebben a könyvben értéktelennek és haszontalannak jelent ki mindenemű tudományt (scientiae) és mesterséget (artes). Érveit száz-egynéhány fejezetben sorakoztatja föl; tárgyuk a grammatika, a poézis, a história, a retorika, a matematika, a muzsika, az optika, a festészet, a fiziognómia, a kéjnök és kerítők mestersége (ars meretricia és ars lenonia), az agrikultúra, a hadi- és orvosi tudomány, a konyhaművészet, az inkvizitorok szakmája és ami ebbe a középkori módon aprólékos osztályozásba még belefér. Mindezt a szerző roppant erudícióval adja elő; tudományosabb könyvet sohasem írtak a tudományok ellen.

Agrippa azonban voltaképpen nem az ismeretszerzés, nem a tudás ellen perorál, szatirájának célpontja a *scientia* eltorzítása, a vele való visszaélés; nem a tudomány, hanem a pöffeszkedő, haszonkereső, hazug áltudós. Szerzőnk elismeri (óvatosságból?), hogy van igazi tudomány: a Bibliában, mely a Szentlélek műve. De éppen ennek igazságát hamisítják meg csűrő-csavaró okoskodásaikkal a teológusok, Agrippa legfőbb ellenfelei. Lényegtelen dolgokon (quaestiunculae) vitáznak, munkásságuk nem egyéb, mint szócséplés, logomachia – „lom”, „léha tudomány”, mondhatná Vörösmartyval. S mivel Agrippa ezt a léhaságot fedezi föl kora tudományának minden ágazatában, végül totális elutasítást fogalmaz meg, és a számár dicséretével (encomium asini) zárja a furcsa könyvet.

Agrippa művét, már csak botrányos volta miatt is, Európa-szerte sokan olvasták, fordították; nálunk is voltak-e olvasói, nem tudom. Káldi György rokon szellemben szólt a könyvekről Szent Tamás-napi második prédikációjában, de valamilyen más (számomra ismeretlen) forrásszöveget követett.

„Kérdhetné valaki: Ha a számtalan, régi és mostani könyveknek sokasága, mellyeknek nemcsak általolvasására, de megtekintésére is embernek teljes élete nem elég, hasznos-e vagy ártalmas? alkotmos-e vagy alkotmatlan?” – így kezdi, Vörösmartyéhoz hasonló kérdéssel. Bizonyos, hogy sok könyvet nem érdemes elolvasni, nem is szabad, mert ezek „a tévelygéseknek külfejei, az eretnkségeknek rajai, az útálatos vétkeknek iskolái, a fabuláknak [= a fikciós irodalomnak] és hazugságoknak erdei, a jó elméknek eltévelyítő labyrinthusi”. Ezek ártalmas olvasmányok, mások csak haszontalanok, mint a grammatika, melyről Senecának is lesújtó véleménye volt; mint a poézis, mely „esodálatos álorcákkal akarja behálózni a fényes igazságot”, s méltatlan tárgyakat énekel meg: Favonius a hideglelést, Apuleius a legyet, Vergilius a szúnyogot, Ovidius a bolhát, Homérosz a békák és az egerek harcát. Vanak „nagyobb méltóságú” könyvek, de ezeknek is mennyi „fogyatkozás”! „Az ékessen és bölcsen szólló Rhetorica az igazaknak vesztőjévé és kárhoztatójává, a hamissaknak óltalmazójává

lött." „Az Historicusok az igazságnak aranyas kalánával ezer hazugságot nyeletnek el." „A törvénytudó Legisták a törvényeket egymás ellen felfegyverkeztek." „A Medicusok avagy Orvosok [...] egymás ellen tusakodnak." „Továbbá, micsoda olly nyilvánvaló dolog, melyről a Philosophusok nem villonganának és vetekednének? Mi lehet olly balgatagság, melynek ne találtassék öltalmazója? holott Copernicus azt merte írni, hogy az ég vesztég áll, és a föld forog; más, hogy a hó fekete; hogy a világ csak a verőfény porából [a szerző lapszéli jegyzete: atomi] alkotott. A Mathematicusok az ellen, hogy a bölcs ember uralkodik a csillagokon, a csillagoknak rabszolgáivá akarnák őket tenni."

Mindez a világiak hamis tudománya, de nem különbek a teológusok sem: „azok is, elméjüket akarván élesíteni és az igazságot fényesíteni, olly dolgokat akarnak kifejezni és megmagyarázni, mellyeket az Isten az emberektől eltűkolt és bölcsességének tárházában rekesztett...". Főlöleges ilyen kérdéseket firtatni: üdvözült-e Salamon vagy elkárhozott? mely órában fogantatott Krisztus, és mely szempillantásban született? mit cselekedett üzenkét esztendőös korától harmincadik évéig? mikor lesz az utolsó ítélet?

Annyi a rossz könyv, hogy szükség volna új Herculesre, ki a tudományok Augiász-istállóját a sok ganéjtól megtisztítaná. „Mellyet én nem azért mondok, hogy a könyveket kárhozzatnám, vagy kívánnám azoknak elfogyását, tudván, hogy a jót el nem kell a gonoszul való véle-élésért veszteni..." (Hasonló tiltakozás Vörösmartyánál: „Ok mind együtt – a jók a rossz miatt – Egy máglya üszkén elhamvadjanak?") Káldi szerint inkább meg kell hagyni a konkolyt, nehogy vele a bűzát is kigyomlálják, de tudni való, hogy hibátlan könyv csak egy van: a Szentírás. Lehetnek ugyan ebben botránkoztató dolgok, mint Dávid király és mások paráznsága, mint Péter apostol hittagadása, de jól mondotta Szent Ágoston, hogy a Biblia „hasonló a tiszta tükörhöz, melly megmutatja mind a szép s mind a rút ábrázatokat [...] A Szentírás is a szép és jó dolgokat adja előnkbe, hogy kövessük; a rútakat és gonoszokat, hogy utáljuk és eltávoztassuk".

Voltak írók, már Vörösmarty előtt, akik a könyvek kritikáját könyvtárlátogatás keretében adták elő.

Montesquieu PERZSA LEVELEI-ben a keleti vendéget, Ricát, tudós szerzetes kalauzolja kolostora könyvtárában. Először a vallásos irodalmat mutatja be: a bibliamagyarázatokat, az erkölcstanokat, az aszkéták, a teológusok, a misztikusok és a kazuisták írásait. Mindegyikről elítélő véleménye van: szócsavarás, dőreség, tévelygés. Következnek a grammatikák, mindenféle glosszák és kommentárok: a józan észnek nyoma sincs bennük. A szónokok hamisan érvelnek, akárcsak a geometriák szerzői. Metafizika és fizika egyre megy: csupa ellentmondás. Az orvosi könyvek csalóka reményeket keltenek a betegekben, az anatómiák beérik azzal, hogy barbár neveket adnak a testrészeknek. A kémia bolondházi tudomány, az asztrológia szélhámosság. A historikusok megtévesztő képet festenek a történelemről. A költészet minden faja mihaszna szócicoma, az epigramma még veszélyes is, mert gyógyíthatatlan sebeket üt, a regények hősei pedig olyan valószínűtlenek, mint a szárnyas sárkányok és a kentaurok. Montesquieu semmiféle könyvnek nem irgalmaz.

Könyvtárba vezet Louis-Sébastien Mercier műve, A 2440. év is. Ez a jövőbe vetített utópia az ideális társadalom képét rajzolja meg, egy új világot, mely már levetkezte a XVIII. század káros és nevetséges szokásait. A királyi könyvtárban a látogató meglepve tapasztalja, hogy négy hatalmas terme üres, az egész állomány elfér egy kis kabinben; a többi könyvet elégették. A bibliotekárius megmagyarázza: azért, mert főlölegesnek találták őket. A távoli múltban, ahonnét a látogató érkezett, többet írtak, mint gondolkodtak, s a könyvtárak hiú képzelgések rakhelyeivé váltak. A szerzők szolgálai

módon utánozták egymást, semmi újat nem mondtak; a filozófia például hasonlatos lett egy nemes szoborhoz, melyet folyvást másolnak, egyre hitványabb alakban. A racionális jövő emberei meg akartak szabadulni a fölösleges és veszélyes könyvek tömegétől. Hatalmas máglyát raktak, s elhamvasztottak rajta mindennemű érseki körlevelet, nemesi előterjesztést, halotti orációt, öt-hatszáz ezer kommentárt, nyolcszáz ezer jogi munkát, ötvenezer szótárt, százezer verseskönyvet, egymillió-hatszáz ezer útleírást és egymilliárd regényt. A lángok az igazság, a józan ész és a jó ízlés ítéletét hajtották végre. Néhány szerző elevenen a lángok közé került; annyi baj legyen! De nem pusztítottak válogatás nélkül, mint annak idején a szaracénok. Az érdekes könyveket – megkurtítva és átírva – újra kinyomtatták. Így maradt fenn Homérosz, Szophoklész, Euripidész, Démoszthenész, Platón és Plutarkhosz; máglyára ítéltetett Hérodotosz, Szapphó, Anakreón, Arisztophanész. A rómaiak közül kegyelmet kapott Vergilius, Plinius, Livius, Sallustius, de nem kímélték meg Lucretiust, Cicerót, Ovidiust, Horatiust és Senecát. Tacitus megmenekült, de mivel sötét színben festi az emberiséget, olvasását csak az erős lelkűek számára engedélyezték. Az ókori irodalom egész maradványa nem több, mint két szekrény. Az újabb korból néhány megőrzött író: Shakespeare, Milton, Richardson, Tasso, Beccaria, Descartes, Montaigne, Montesquieu, Corneille, Racine; de Molière már csak némi elnézéssel, mert az erkölcsök, melyeket lefestett, immár elsüllyedtek a múlttal. Nem volt irgalom az egyházatyák és szofisztikus, bizarr, obskúrus, esztelen tanaik számára, tűz emésztette meg a vizionáló Malebranche, a komor Nicole, a konyörtelen Arnaud, a kegyetlen Bourdaloue könyveit, sőt Pascalt is, és elnyerte megérdemelt sorsát a szolgálalkú Bossuet. Bár sem Rousseau, sem Voltaire nem kifogástalan szerző, műveiket megtartották, úgyszintén az Enciklopédiát is, de csak átírva. A régi történetírókra semmi szükség, mert munkásságuk csupa hazugság és gyerekes okoskodás; de becsben tartatik az a történelmi mű, melyet a XX. században írtak a XVIII.-ról, Mercier jelenkoráról, mert igaz színében ábrázolta e század elmaradottságát...

Négy szerző véleményét mutattam be a könyvekről, a könyvek ellen. Invektívák, de nem egyneműek. Vallási tudománya és hite magas székéből Káldi György komolyan veszi, amit a világi könyvírók és az elbizakodott teológusok rovására fölhoz; Agrippánál nemigen lehet tudni, mit mond komolyan, mit nem, csak annyi bizonyos, hogy az egyházi és a világi sarlatánokat nem szerette; a két francia, szórakozni vágyó századának igényéhez igazodva, frivol és komolytalan szellemeskedést kever komoly és csípős mondanivalóval.

Egy félreértett vers

Ilyen távoli – külföldi és hazai – előzmények után jelent meg a GONDOLATOK A KÖNYVTÁRBAN. (A *Pesti Divallap* 1845. évi első száma közölte, rangjához illő, vezető helyen.) Egy-egy részletének közelebbi – netán ihlető – előzményét a szakirodalom Berzsenyi episztolájában és a FAUST néhány sorában mutatta ki. Bizonyosnak látszik azonban, hogy a költői alapeszme metonimikus kifejtése – a könyv méltatlan anyagának („*elhányt rongyok*”) és nemes tartalmának ellentéte – Vörösmarty eredeti leleménye.

A verset magyarázói általában kultúrakritikának mondják. A művelődés nem oldotta meg az emberiség szociális problémáit; ennek ódiúmat a költő (a magyarázók szerint) a könyvekre hárítja. De csakugyan ezt teszi-e?

Vörösmarty a rongyhoz, ill. a könyvhöz tapadó képzetektől nyolcszoros ellentétet állít föl:

1. erény van írva e lapon	egykor zsvány ruhája volt
2. ártatlanság	eltépett szűz, dühös buja
3. törvény	lázadók, hamis bírák, zsarnokok
4. számok titkai	számon kívül maradtak
5. bölcs fej	őrült ágya
6. csillagászat	vak koldus
7. szabadság, hősi kor	rabnép, gyávák
8. hűség, barátság	hitszegők

A nyolctagú sorozat meglehetősen szoros rendet mutat:

- 1–2. magánbűnök
3. törvény elleni bűnök (háromféle)
- 4–6. a tudomány ellentétei
7. politikai vétségek
8. egyszerre magánbűnök és társadalmi vétségek (az aljas hitszegők hazaárulók is lehetnek).

Szociális problémára csak a 4. tag utal: „Számon kívül maradtak... Örvény nyomorban, vég nélkül kerengők”; a többi tag erkölcsi, illetve testi hibákat (zsványság, bujaság stb.), illetve őrültséget, vakságot állít szembe az erényes vagy ép állapottal.

Mindezek az ellentétek költőileg megragadók, de ha egy kicsit prózai módon szemléljük őket, megkérdezhetjük: találunk-e logikai viszonyt közöttük? Vajon a könyvek lapjain hirdetett erény érvénytelenné válik, mert vannak zsványok? Vajon a szabadság és a hősi kor történetei elvesztik értéküket, mert vannak rab népek és gyávák? Egyáltalán: a könyvek tehetnek róla, hogy a világ nem ment előbb? Vörösmarty elődei, a megbotránkozató Agrippától az ironikus Mercier-ig, egyértelműen a könyveket és csak a könyveket hibáztatták; költőnk szerint a bűnös maga a világ, az emberiség. A GONDOLATOK A KÖNYVTÁRBAN számomra nem a kultúrakritika verse, hanem antropológiai ítélet, melyet két év múlva, AZ EMBEREK írásakor, Vörösmarty majd totálissá formál: „Az ember sárkányfog-velemény”. Zsványok, eltépett szüzek, dühös buják, véres lázadók, hamis bírák, zsarnokok és társaik, hitványok és a hitványság áldozatai: mindezek nem a kultúra válságának (mint Babits vélte), hanem a reménytelen emberi sorsnak a tünetei.

„Országok rongya! könyvtár a neved” – ez a rongy-könyv ellentétsor tömör összefoglalása, de nem maga az ítélet. Mert ha az volna, lehetne-e értelmesen megkérdezni: „hol a könyv, melly célhoz vezet?”, lehetne-e fölmentést adni a bölcsnek és a költők műveinek, akik az ész napvilága mellett munkálkodtak, a fényes lelkeknek, akik önfeláldozón virrasztottak a szív égő romja mellett, az el nem ismert érdem hőseinek, a népboldogító eszmék vértanúinak? Nem ők az okai, hogy az ember, ha egyben-másban előbbre lépett is, fekete bőrű társait még szíjjal ostorozza. A könyvek ártatlanok, az emberiség a rossz. Az „irtózatossá hazudság” az ember vétké.

„Egész világ nem a mi birtokunk” – írta Vörösmarty egy évvel korábban, Laurának. Az egész világ nem lehet birtoka sem hódítónak, sem szerelmesnek, kincs, hír, gyönyör mértéktelen áhítójának, senki emberfiának. Ez nem alkalom szülte gondolat, nem csupán egy fiatal menyasszonynak szánt öregek figyelmeztetés. A telhetetlen vágyakkal Vörösmarty már a CSONGOR ÉS TÜNDE hármasság útjánál leszámolt; az emberfeletti ambíciók megfékezésére már Kölcsey intett a MOHÁCS-ban és a PARAINESIS-ben: „Isten egy szívnék egy kebeli teremte: így egy embernek egy hazát”, és „Az emberi tehetség parányi lámpa,

mely egyszerre keskeny kört tolhat mag fényével [...] Leonidás csak egy Spártáért, Regulus csak egy Rómáért, Zrínyi csak egy Magyarországért halhatott meg”. Kölcseyhez hasonlóan Vörösmarty is a nemzeti tennivalókra irányítja hazája figyelmét; ezeket emeli égis alá magasságba, a menny ajtajáig (kihallani „az angyalok zenéjét”), de egyszersmind – Széchenyi gyakorlatias szellemében – mérsékelve is („Olyan magasra... mint lehet”); ezekhez ad történetfilozófiai távlatot és programot.

Programját a magyarázók félremagyarázták: az „újabb szellem”, az „új irány” Waldpffel József és mások szerint valamiféle szocialista eszme és törekvés volna. A vers szövege – és Vörösmarty egész életműve – ezt nem igazolja. A PALOTA ÉS KUNYHÓ költője úri és póri lakot egyaránt el akart törölni; ha ez az egyenlősítő művelet megtörtént, akkor következik el a „végtelen jövő”, a megállott történelem, melyről a szocialista gondolkodók ábrándoztak. Vörösmarty jövőképében megmarad a „legalsó pór” kunyhója (következésképp korrelatív párja, a palota is); fennmarad – sőt épp a nemzet új iránya által valósul meg – a magántulajdon; semmi (vagyon) egyenlőség; a szociális problémákat a társadalmi szolidaritás oldja meg vagy teszi elviselhetőkké: „Testvérim vannak... Én védem őket, ők megvédnek engem.” Vörösmartynál nyoma sincs a szocialista utópiáknak; programját legföljebb nemes, humánus, de minden ízében polgári utópiának nevezhetjük; vagy inkább olyan nemzeti tervnek, mely „hangyaszorgalommal” és „ihlett órák” működésével igenis megvalósítható; s ezért – bármilyen aggasztó gondolatokat sugallt az „országok rongyá”-nak látványa, nem irracionális a vers „és mégis” fordulata: „fáradozni kell” és „csüggedni nem szabad.” Így gondolkodott a reformkor legnagyobb költője, a leginkább reformkori költő – legalábbis AZ EMBEREK megírása előtt.

Első kitérő

Vörösmarty és a szocializmus viszonyáról tanúskodik A GUITENBERG-ALBUMBA hét disztichonja is, 1839-ből. Egyetlen mondat, mely az első könyvnyomtató „méltó diadal”-ának, a „Majd ha” sorkezdet ötszörös megismétlésével, öt feltételét sorolja fel. Értelmező prózára fordítva:

1. győz a felvilágosodás,
2. erőszak helyett béke uralkodik,
3. az emberiség (népszaroló dúk és nyomorú pór nép egyaránt) megjavul,
4. a felvilágosodott és az áldozatvállaló szív egyesül a szolidaritás jegyében,
5. az utolsó feltétel (az előzőkhöz képest kétszeres terjedelemben): elkövetkezik az igazság ideje.

Mindez – látszólag – nem szorul magyarázatra. A költő a megszokott, emblematisz képeket társítja fogalmaihoz:

felvilágosodás: *éj, napfény,*

háború: *kard, gyilok,*

dúk, pór: *ördög, barom,*

ismét a felvilágosodás: *világosság* (történeti-földrajzi meghatározással: *keletre nyugatról*),

igazság (fentről, végső megoldásként): *égi követ.*

Amilyen hatásos költőileg az egyforma sorkezdetek ismétlődése, éppannyira logikus a lépcsőzetesen emelkedő eszmemenet, a felvilágosodás előkészítő korától a társadalmi igazság eljövételének végső, szakrális pillanatáig.

A vers kommentálói nem is láttak benne semmi olyant, ami szövegértelmezést kíván, noha van: a második sor.

„Majd ha kifárad az éj s hazug álmok papjai szűnnek,
S a kitérő napfény nem terem ál tudományt...”

Három kifejezés írja le a felvilágosodás diadalát:

1. *kifárad*, vagyis elmúlik az éj,
2. *szűnnek*,
3. az éjszaka elmúta után *kitör a napfény*.

A „*kitérő napfény*”-hez mint alanyhoz azonban állítmány, mégpedig tagadó, járul: nem terem áltudományt. Az első feltétel tehát voltaképpen kettős: „*Majd ha kifárad az éj*” stb., és (majd ha és csak akkor, ha) „*a kitérő napfény nem terem ál tudományt*”. De ugyan miért teremne? A napfény egyértelműen felvilágosodásszimbólum: mi köze lehet az áltudományhoz?

Vörösmarty szerint, úgy látszik, lehet köze. A verssor egyszerűen érthetlenné válik, ha nem úgy értjük, mint Vörösmarty óvását: a felvilágosodás eszméi téveszméknek is adhatnak tápot. Miféle téveszméknek, miféle áltudománynak? A vers ezt nem fejt ki (hiszen vers), de nyilvánvaló, hogy nem gondolhatunk sem valamiféle természettudományi tévtanokra, sem valamiféle újabb hazug vallásra. Vagy mégis? A saint-simonizmus például egyszerre hirdette magát tudománynak és vallásnak. Egyáltalán: a tudományos szocializmus elnevezést nem Marx adta először tanának, azzal büszkélkedett már előtte csaknem minden szocialista iskola. Vörösmarty egyikkel sem rokon-szenvezett. Inkább óvott tőlük. A vers kezdete, így felfogva, érthető; ha nem így fogjuk fel, érthetetlen, de legalábbis zavaróan talányos.

Második kitérő

A Guttenberg-epigrammának Vörösmarty forradalomfelfogásáról is van mondanivalója.

Óth Dezső finom megfigyelése, hogy e versben csupa olyan ige sorakozik, mely emberi cselekvés helyett maguktól bekövetkező eseményekre utal: az éj *kifárad*, *szűnnek*, a kard *kihull*, emberiségre *javul*, világosság *terjed* ki... Így megy ez az utolsó feltételig, ott azonban megjelenik a cselekvő ember. Sajátos módon: *tanácsot tart* és *felkiált*.

„Majd ha tanácsot tart a föld népsége magával
És eget ostromló hangokon össze kiált,
S a zajból egy szó válik ki dörögve: »igazság!«...”

Ily módon nem forradalmat képzelnek el, nem „*nagyszerű, de véres*” kort, nem a „*ha majd minden rabszolga-nép*” idejét. Vörösmarty kívánt útja nem ezekhez vezetett. Forradalom vagy reform dilemmájában ő Széchenyivel értett egyet: „*béketeli reformatió*”-t, „*csendes, ingadozás nélküli reformatió*”-t akart, „*minden köny, minden emberi áldozat nélkül*” (A KELET NÉPE). Vörösmarty azt remélte, hogy a föld népsége, miután dús és pór egyaránt emberiségre javult, „*tanácsot tart*”, a felvilágosodástól áthatva közmegegyezésre jut, és – Hóreb-hegyi, szakrális hangeffektusok közepette („*eget ostromló hangok*”, „*dörögve*”) – végre egyetlen szóval kinyilvánítja akaratát, s akkor elérkezik a jobb kor epifániája, megjelenik és átveszi uralmát az égi követ: az igazság.

Az epigrammának ez a záróképe, mely nem is kép, mert nincs benne látható elem, csak auditív, Vörösmarty mélységes meggyőződését fejezi ki: fordulatot akart forradalom nélkül. Elég a közakarát kiáltása, elég egy szótat, elég azt megérteni:

„Isten segíts! szabadság istene!
Add, hogy megértsük e nagy szózatot...”
(HYMNUS)

elég azt meghallani:

„Öröm- s reménytől reszketett a lég,
Megszülni vágyván a szent szózatot,
Melly által a világot mint egy új, egy
Dicsőbb teremtés hangján üdvözölje.
Hallottuk a szót...”
(ELŐSZÓ)

Mindez meglepő olyan nagy vizuális fantáziájú költőnél, mint Vörösmarty; meglepő, de nem páratlan, sőt azt lehet mondani, jellemző a felvilágosodás irodalmára.

Íme egy példa. Volney nálunk is sokat forgatott művének (LES RUINES) egy passzusa közeli rokona Vörösmarty epigrammájának: azt mondja el Gutenberg találmányáról, amit költőnk, a műfajtól megkívánt tömörség miatt, nem mondhatott el. A könyvnyomtatás szent mesterség, a lángész isteni ajándéka. Általa egyazon percben embermilliókhoz szólhatunk; a zsarnokhatalom nem vethet gátat a gondolatközlésnek; a nyomtatott könyv megszünteti a tudatlanságot, a tudás közkinccsé válik; az emberiség bölcs és jó lesz („il deviendra sage et bon”). A kérdésre, melyet – Vörösmarty szellemében – a könyv XIII. fejezetének címe tesz föl: megjavul-e az emberi nem? („L'espèce humaine s'améliorera-t-elle?”), a kérdésre a válasz csak igen lehet. A világosság fokról fokra terjed; még az önkényesen uralkodók is apránként jobb belátásra térnek; a népek közt előáll az erőegyensúly helyzete, s nem lesz több háború; az egész emberiség egyetlen nagy társadalommá válik, vagy inkább egyazon családdá, melyet közös szellem, közös törvények irányítanak, mindenkinek a legteljesebb boldogságára. Az átalakulás persze hosszú lesz, a fordulatot zűrzavaros kor előzi meg, de az emberekben végül győz a rend és a béke vágya. S ekkor egyszer csak zaj támad („un bruit sourd”), a föld népsége felkiált: Szabadság! kiáltják a távoli partok (Amerikában), ezt visszhangozza az öreg kontinens, meghallja egy nagy nemzet, üdvös nyugtalanságot érez, s azt kérdezi magától: mi ő, és minek kellene lennie? („...un cri de liberté, prononcé sur des rives lointaines, a retenti dans l'ancien continent. A ce cri, un murmure secret contre l'oppression, s'élève chez une grande nation; une inquiétude salutaire l'alarme sur sa situation; elle s'interroge sur ce qu'elle est, sur ce qu'elle devrait être...”) Néhány fejezettel odébb: mihelyt az „egyenlőséget és szabadságot!” kiáltás végigharsogott a föld kerekén, a sokaság megmozdult. („...à peine le cri solennel de l'égalité et de la liberté eut-il retenti sur la terre, [que] la multitude commença de s'agiter...”)

A felvilágosodás a szó (a meggyőző és egyetértő szó) erejével akart hatni. Ha forradalomra spekulál, önmagát tagadta volna meg. Békés hite teremtett Volney-nál és Vörösmarty-nál hasonló képzeteket.

Még egy félreértett vers

Ahol Vörösmartyról és a forradalmakról van szó, rendszerint megjelenik a félreértés, a téves magyarázat.

Amikor Liszt Ferenc 1840. január 4-én – tizenhét év után végre ismét a vállalt és vágyott haza földjén – hangversenyt adott a Pesti Színházban, zongorajátékától mámoros hallgatói közt ott volt Vörösmarty is. Verse tanúskodik róla: LISZT FERENCHEZ.

Az óda három tartóoszlopa három megszólítás. Az első (a kezdőstrófa élén): „*Hírhedett zenésze a világnak, / Bárhová juss, mindig hű rokon!*” – az unnepelt személy státusát jelöli ki, a világhír és a hazához való ragaszkodás koordinátái közt. A két másik megszólítás (az ötödik, illetve a hetedik versszak első sora) a személyiség egy-egy lényeges vonására utal, ellentétesen kapcsolatos meghatározó jegyeire, a kapcsolatot azonos jelzővel („nagy”) és etimológiai összefüggéssel emelve ki; Liszt Ferenc *tanítvány* is, *tanár* is: „*Nagy tanítvány a vészek honából*” és „*hangok nagy tanárja*”.

Tanári mivolta nem szorul magyarázatra: a zene mesteréről van szó. A tanárnak azonban – fontos a megszólítások sorrendje – előbb tanítványnak kellett lennie. A hangok nagy tanárjává csak a vészek honának – Franciaországnak – tanítványaként válhatott.

Vörösmarty ismerte Liszt Ferenc életének főbb mozzanatait, ha máshonnet nem, saját folyóiratából, az *Athenaeumból*, melynek április 2-i száma közölte a *Brockhaus* lexikon szócikkét művészükről, Vajda Péter fordításában; a költő jól tudta tehát, hogy a csodagyerek Bécsben nyerte zenei kiképeztetését, Párizsba már hangversenyző zongoristaként került. Franciaországban egészen másféle tanulnivalók várták. A vészek honában azt az élettapasztalatot, azt a politikai és erkölcsi tájékozódást kellett megszereznie, mely nélkül nincs, nem lehet nagy művész.

*„Nagy tanítvány a vészek honából,
Mellyben egy világnak szíve ver,
Ahol rőten a vér bíborától
Vége a nap földerülni mer;
Hol vad árján a nép tengerének
A düh szörnyei gyorsan eltűnének;*

*S most helyettök hófehér burokban
Jár a béke s tiszta szorgalom;
S a művészet fénylő csarnokokban
Égi képet új koráta nyom;
S míg ezer fej gondol istenésszel,
Fárad a nép óriás kezével:*

Zengj nekünk dalt, hangok nagy tanárja...”

A szakirodalom a vészek honát a nagy forradalom Franciaországával azonosítja. De csakugyan erről a Franciaországról van-e szó?

A hagyományos azonosításnak ellene mond a szöveg egy szava: „*A duh szörnyei gyorsan eltűnének...*” 1792-től, amikor a forradalmi Franciaország és az európai fejedelmek háborúja elkezdődött, 1815-ig, amikor a napóleoni háborúk befejeződtek, csaknem negyedszázad telt el úgy, hogy földrészünk kis megszakításokkal folyvást rőt volt a vér bíborától – erre a negyedszázadra mondta volna a költő, hogy gyorsan véget ért? Amikor azt írta: „*Vége a nap földerülni mer*” – a megkönnyebbült felkiáltás („*végre*”) és a jelen idejű ige („*mer*”) huszonöt évvel korábbi eseményekre utalna, elkésett reflexként? S az a századnegyed, mely 1815-től a vers megírásáig eltelt, vajon zavartalanul „*a béke s tiszta szorgalom*” kora volt? Nem törte meg azt 1830 júliusában az újabb párizsi forradalom véres cezúrája? Ha a vészek honát a nagy francia forradalom honával azonosítjuk, kronológiai és eszmei zavar támad, a vers érthetlenné válik.

Minden megvilágosodik ellenben, ha a „vészek hona” kifejezést közelebbi eseményekre vonatkoztatjuk.

1830 júliusában Liszt Ferenc Párizsban volt, rohángált a forradalmi utcákon, borzadt és lelkesedett. „A júliusi forradalom őt is elkapá; *symphonie révolutionnaire-t akart írni*” – olvashatta Vörösmarty az *Athenaeumban*. S mivel a júliusi felkelés csak három napig tartott, gyors lefolyása magyarázatul szolgálhatna a vers „gyorsan eltűnének” szavaira. Ez azonban túlságosan egyszerű magyarázat volna.

A három győzelmes nap után ugyanis nem lépett elő azonnal „*hőfőhár burokban*” a béke; újabb véres események sora következett. 1831, 1832, 1834, 1839: republikánus és munkásfelkelések évei Lyonban, Párizsban s egyebütt. Petőfi, később, lelkesedett e fölkelések hőseiért; Vörösmarty nem. Barátja, Bajza, egy angol szerző nyomán, elítélően írt a francia „*munkásnép annyiszori fellázadásá*”-ról, a republikánusok „*kannibáli manifesztumá*”-ról. A „*düh szörnyei*” kifejezés Vörösmarty versében hasonló felfogásra vall, s a költő alkalmasint aggódva és türelmetlenül várta, hogy Franciaországban lecsillapodjék a nép tengerének vad árja, s megkezdődhessék a béke kora, melyben a nép óriás keze csak „*fárad*”.

Ez a kor 1840-ben, a vers megírása idején – akkor mindenki így látta – *végre* elkövetkezett: Blanquiék 1839. évi felkelési kísérletének leverésével Lajos Fülöp monarchiája megszűlárdukt; 1848 februárjáig nem is zavarta meg többé forradalmi kitorés. Vörösmarty költeményét akkor értjük meg, ha ezzel a fordulattal és az 1830-as évek megelőző eseményeivel hozzuk kapcsolatba.

Vörösmarty a reformpolitika híve volt; az erőszakos forradalmat – több versében is – a „*bűn*” kategóriájába sorolta; a GONDOLATOK A KÖNYVTÁRBAN a lázadókat a hamis bírakkal és zsarnokokkal *együtt* említette. Liszt Ferencről, a vészek honának tanítványától, Vörösmarty azt várta, hogy a hangok nagy tanárjaként zenéjével reformprogramra buzdítsa honfitársait. „*Nagy fiukban tettek érjenek, / És a gyenge és erős serényen / Tenni tőrni egyesüljenek.*”

Ismét a GONDOLATOK A KÖNYVTÁRBAN

Tenni, tőrni: Vörösmarty programjának kulcsszavai. Több versében megismétli őket. Epigrammában: „*Tégy és tőrj: e kettő fog céloddhoz emelni.*” A HONSZERETET-ben: „*Tégy érte [a hazáért] mindent... Tőrj érte mindent...*” GONDOLATOK A KÖNYVTÁRBAN: miután a költő a bábeli méretű építőmunkáról szólt, hozzát teszi: „*kezdjünk újra tőrni és tanulni*”. A két kulcsszó egyaránt fontos, egymás kiegészítője.

A *tűrés* nem az a türelem, melyet Petőfi a birkák és a szamarak *erényének* nevezett. Ez a szó Vörösmartynál a forradalom nélküli fordulatot megelőző korra ad viselkedési normát, de csak a „*tenni*” parancsával együtt. A türelmi idő nem a tétlenség ideje, hanem a haza javát szolgáló tevékenységé. Ezt sürgeti a FÓTI DAL.: „*Csak hogy egyszer tenne is már / Valamit.*” Ebben a munkában a nemzet minden tagjának kötelessége – és joga – részt venni, mert

„...nemcsak dicsőké a haza;
A munkás pór, szegény,
Bár észrevétlen, dolgozik
A hon területén.”

(HONSZERETET)

A hangya Berzsenyinél és a VANITATUM VANITAS költőjénél az ember parányiságának és hiábavaló tülekedésének képét idézte föl; Vörösmarty más értelmet ad a szónak: „*Rakjuk le, hangyaszorgalommal, amit / Agyunk az ihlett órákban terem!*” (GONDOLATOK A KÖNYVTÁRBAN); „*Munkában élt az ember, mint a hangya*” (ELŐSZÓ). A munkálkodáshoz szükség van mind a szellemi, mind a testi erőfeszítésekre.

„*Becsület, minden szennytől tiszta kéz,
Hű szorgalom, munkában éber ész,
Ész és erény lát víg s bő szüretet...*”
(JÓ BOR)

„*Isten segíts! népeknek istene!
Tedd jóra munkássá a nemzetet...*”

„*Add, hogy mit emberész és kéz kivíthat,
Ne várja mástól mint szerencsedíjat.*”
(HYMNUS)

„*...míg ezer fej gondol istenésszel,
Fárad a nép óriás kezével...*”
(LISZT FERENCHEZ)

„*A verseny nyílt, a nemzet él,
Ha egy jobb tagja sem henyél,
Jul ember és kéz...*”
(JÓSLAT)

„*Küzdött a kéz, a szellem működött,
Lángolt a gondos ész, a szív remélt...*”
(ELŐSZÓ)

A „küzdés” szót, minden nemes tevékenység összefoglaló szavát, Kölcsey adta örökül a nemzetnek, Vörösmartynak. A GONDOLATOK A KÖNYVTÁRBAN költője együtt és rangsorolva hangoztatja a reformkor három legfontosabb jellegét:

„*És mégis – mégis fáradozni kell...*”

„*...kezdjunk újra tőrni és tanulni.*”

„*Mi dolgunk a világon? küzdeni...*”

– s a harmadik, a legfontosabb nemzeti parancsot néhány sor után megismétli:

„*Mi dolgunk a világon? küzdeni...*”

Tíz évvel a GONDOLATOK A KÖNYVTÁRBAN megírása előtt, 1834. december 13-án mondotta el székfoglaló beszédét a francia Akadémiában Adolphe Thiers, a kiváló tör-

ténész és nevezetes politikus. A kérdést – bár nem Vörösmarty szavaihoz hasonló szavakkal – fölvette ő is: Ment-e a könyvek által a világ elébb? Mit várhat az emberiség a művelődéstől? A francia akadémikus válasza lehangolóan magahitt optimizmust hirdet. Az emberi tudás folytonosan gyarapodik; immár a történetfilozófiai és társadalmi kérdések végleges megoldását („*les éternelles lois de la société humaine*”) várhatjuk tőle. A század, vezetőiül választva az erudíciót és a tapasztalatot, dicsőségesen halad új meg új termékeny igazságok felé; boldogok, akik részt vesznek nemes munkáiban. Ez a büszke század minden magasztalást és rajongást megérdemel; szeretni kell, mert ez a mi hazánk az időben. („*J'aime ma patrie, mais j'aime aussi et j'aime tout autant mon siècle. Je me fais de mon siècle une patrie dans le temps...*”)

Milyen naiv és tunya ez a hit! Elegendő tudós könyveket írni, s az emberiség ügye elrendeződik. A francia szónokot Vörösmarty aggályainak a szele sem érintette meg; kényelmes világnézetéből a küzdés fogalma hiányzik. Pestről néha jobban lehetett látni a világ dolgait, mint Párizsból.

Érdemes egy pillantást vetni a két férfi későbbi életútjára. 1848–49: Vörösmarty, bár nem akarta, tudta vállalni a forradalmat. 1871: Thiers lövet a párizsi munkásokra.

Óvakodjatok a túlságosan optimista politikusoktól!

Ted Hughes

PIBROCH

A tenger zokogása mit sem jelent,
Élő vagy holt, neki az egyre megy,
Untathatja a megjelent mennyország,
Hisz annyi millió éjszakát töltött álmatlanul,
Céltalanul és önámítás nélkül.

A kő szintúgy. Nincs a Mindenségben
más, mi annyira rab lenne, mint a kavics.
Sötét alvásra van teremtve. És ha néha
felfigyel a nap vorös korongjára, olyankor
Isten embriójának álmodja magát.

Szél vágat a koveken át,
mással nem keveredő szél,
mint a vak kövek hallása, olyan.
Vagy megfordul, mintha a szikla agya ráérezne
az irányok lehetőségeire.

Issza a tengert, és rágja a sziklát
 ez a fa, küzd, hogy kilombozhasson –
 akár egy úrból hullott vénasszony,
 aki nem ilyen állapotokat remélt.
 Kitart azért, agyalágyult szívóssággal.

Percről percre, éonról éonra
 semmi sem gyengül, nem kap erőre sem.
 És ez még csak nem is egy rossz variáns vagy kísérlet.
 Itt kelnek át a bámész angyalok.
 Itt borulnak le mind a csillagok.

MÁSODIK ESTI MESE

Szerette a nőt és az viszontszerette őt
 Csókjaival kiszívta a nő egész múltját és jövőjét vagy legalábbis szerette volna
 Rajta kívül senkit sem kívánt
 A nő harapta és rágcsálta és kiszopta
 Azt akarta hogy egészen benne legyen
 Biztonságban és bizonyosan örökkön-örökké
 Önkéntelen kiáltásaik függönyöket rebbentettek
 A nő szeme örködött mindenben
 Nézésével leszögezte a férfi kezét csuklóját és könyökét
 Amaz pedig erősen ragadta meg hogy az élet
 Ne szakíthassa el kedvesét attól a perctől
 Hogy szűnjön meg a jövő azt akarta
 A nőt öelve le akart zuhanni
 A pillanat magasából a semmibe
 Vagy az örökkévalóságba vagy a nevezük-akárhogyanba
 A nő ölelése roppant prés volt
 Csontjaiba próbálta sajtolni a férfit
 A férfi mosolya padlásszoba volt tündérpalotában
 Ahová a való világ soha be nem hatolhat
 A nő mosolya mint pókcsipések
 Hogy a férfi bénultan feküdjön amíg ő meg nem éhezik
 A férfi szavai megszálló seregek voltak
 A nő minden nevetése egy-egy gyilkos merénylet
 A férfi nézésében golyók röpködtek és a bosszú tőrei
 A nő pillantásában szornyú titkokat rejtő kísértetek lengtek a sarokban
 A férfi suttogása mint ostor és lovaglósizma
 A nő csókjai szorgalmasan jegyzetelő ügyvédek

A férfi simogatása mint egy hajótörött utolsó horgai
A nő szeretkezése mint a záruk csikordulása
S mély hördüléseik a padlón csúsztak-másztak
Mint egy nagy csapdát maga után hurcoló állat
A férfi ígéretei a seborvos szájpeckei voltak
A nő ígéretei megskalpolták a férfit
Majd brosst csináltat a fejbőréből
A férfi fogadkozása kirángatta a nő összes izmait
Megmutatta amannak hogyan kell szerelmi emlékkokárdát kötni
A nő fogadalmait formalinba tették a férfi két szemét
Amit titkos fiókjának mélyére zárt
Sikolyaik beleragadtak a falba
Fejük úgy hullt álomba mint egy felvágott dinnye
Két fele de a szerelmet nehéz abbahagyni

Álmukban összekulcsolódtak kezét s lábat cseréltek
Álmodó agyuk kölcsönösen túszul ejtette egymást
Reggelre egymás arcát hordták arcukon

Gömöri György fordításai

Dino Buzzati

ELIDEGENEDÉS

Nagy Nóra fordítása

Főszerkesztő úr,

Az Ön lapjában, melynél emberemlékezet óta dolgozom, megjelent egy írás a nevem alatt. A cikket azonban nem én írtam.

Nem követelek vizsgálatot, Főszerkesztő úr, a számomra távolról sem hízelgő véletlen egybeesés okainak és eredetének tisztázására (a szándékos plágium feltételezését meg sem kockáztatom). Tudatában vagyok annak, hogy mennyire kivihetetlen és fáradságos, ha nem egyenesen lehetetlen volna az efféle vizsgálat egy olyan igényes és sokrétű napilapnál, amilyen a mienk, hiszen hétvégi számai több mint ezer oldalon jelennek meg, ráadásul majdhogynem áttekinthetetlen szerkesztői gárdával dolgozik (nem túlzás, igaz? a százharmincezer munkatárs, köztük tudósítók, különtudósítók, voltaképpeni szerkesztők, publicisták, kritikusok, grafikusok, tördelők, rovatvezetők, gyorsírók, korrektorok, térkép- és egyéb rajzoló, irattárosok, kutatók, fotósok, számítógépes szakemberek, rádiótechnikusok etcetera).

Mindazonáltal úgy vélem, tisztelt Főszerkesztő úr – jóllehet a kényelmetlenségért bizonyára nem Ön okolható –, hogy bátorodom kérni: a jövőben több figyelemmel ellenőrizzék...

Nem; ezt a levelet nem küldöm el.

Először is, ha jól meggondoljuk, nem követelhetek a főszerkesztőtől semmiféle garanciát. Két egyforma név az újság ugyanazon számában nem ritka jelenség, és talán elkerülhetetlen is.

Olyan hatalmas szervezet ez a mi lapunk, hogy a főszerkesztő legjobb képessége és minden fáradozása, sőt a nagyszerű vezérkar teljes támogatása ellenére sem tehet másra, mint hogy kiadja az általános utasításokat, és erőlteti felügyeletet gyakorol csupán, akárcsak Kína hajdanvolt császára, birodalma óriási méreteiből következően. Nincs az az ember a földön, ha mégoly ügyes és fáradhatatlan is, aki az egyes ünnepi különszámokat több mint hétezer oldalon képes volna egyetlen nap leforgása alatt nem is elolvasni, de akár csak átlapozni.

Másodszor, a főszerkesztő a legkevésbé sem örülne, ha egy hozzám hasonló öreg róka a tudomására hozná, hogy „baklövést” követtek el a lapjában.

Másrészt viszont, valóban „baklövésről”, véletlen incidensről volna szó csupán? Vagy netalán szándékkal rendezte így éppen ő, aki az emberi lehetőség határain belül példás széleslátókörűséggel kormányozza ezt a méretein minduntalan túlcserülő mamutvállalkozást?

A cikk jó volt, ezt őszinte szívvel megvallhatom. Ráadásul a stílusa is meglehetősen hasonlított az enyémhez. A következtetései pedig, beismernem, nekem is becsületemre válnának. A téma – a Hold fejletlen tartományainak problémái – nem szerepel a szokásos repertoáromon (hozzám ugyanis több mint fél évszázada a reklámkritika tartozik). Az azonos név tehát nem sértő rám nézve, aggódnom sem kellene miatta. De ki garantálja azt, hogy az ismeretlen kolléga szép óvatosan nem telepedik át az én asztalomhoz?

Ki lehet a betolakodó? Megtehetném, hogy liftek és folyosók kilométereit magam mögött hagyva ebben a végeláthatatlan labirintusban, mely újságunk székhelye, felkeresem a fejletlen tartományok rovatának hírszolgálat-vezetőjét. Giorgio Davallának hívják. Jól ismerem, régi barátom, és nagyszerű ember. De már előre látom a jelenetet. „Bocsáss meg, kérlek – mondaná –, de tegnapelőtt nem voltam bent. Nem is olvastam a cikket. Ez a Buzzati, aki aláírta, meg nem mondom neked, ki lehet. Csakis valami külsős jöhet szóba. Légy türelemmel. Majd utánanézek. Tökéletesen megértelek. Én is, a te helyedben... Most bocsáss meg, Ankarából hívnak...”

Többször eltűnődtem azon, hogy ez a számomra ismeretlen Dino Buzzati vajon nem a végzet megtestesülése egyúttal, akár tudtán kívül is? Vajon nem saját magam inkarnációja, aki arra rendeltetett, hogy betöltse az én helyemet?

Vannak, tudom én jól, olyanok, akik lassan már öregnek tartanak (de hát lehet, az ördögbe is, öregnek nézni valakit, aki éppen hogy betöltötte a kilencvenhatot?). És az, hogy előteremtették ezt az új, föltehetőleg zsenge korú Dino Buzzati munkatársat, akár az irányomban megnyilvánuló figyelmességük egy jele is lehetne. Amellyel mintegy garantálják, hogy az én kicsiny zászlócskám, még ha más kéz viszi is előre, változatlanul lobog tovább.

Mi sem természetesebb, mint hogy örömmel megismerkednék vele. Nem hiszem, hogy egy démoni William Wilson lenne, aki külsőleg is engem formáz, és csak azért jött volna a világra, hogy tönkretegyen. Tudakozódtam, tudakozódtak mások is, míg némi borraivaló rááldozásával megtudtam: ez a Dino Buzzati valóban létezik, azt mondják. Olyan huszonhét-huszonnyolc éves. Nagyon jóraivaló. Roppant művelt is, úgy mondják (ebben az esetben, sajnos, nem hasonlít rám).

Nem; akkor jobb, ha ismeretlen marad. Maradjon csak rejtély. Az is lehet, hogy parányi hullámrészecske ő, mely átvonul mindannyiunk fölött, ő az idő hulláma, mely lassacskán átváltoztat és elemészt bennünket.

Néhány hónapja egyébként egy új és zavaró jelenséggel kell szembenéznem. Napról napra érzem ugyanis, amikor bemegyek a szerkesztőségbe, hogy a kollégáim, a gyakornokok, a nyomdászok nem úgy köszönnek, mint egykor; jobban mondva kevésbé ismernek meg, mint a régi időkben.

Mintha apránként kevesebb lennék én magam is, lassan eltávolodnék attól, aki tegnap voltam; mintha a külsőm, az arcom, a hangom már nem volna annyira a sajátom, mint a régi időkben. És mintha szép lassan kivonulnék önmagamból, és fölloszlanék valami szétfolyó anyagban, egy lárvában, egy gondolatban, egy emlékből, egy semmiben.

Mintha az a másik, az az átkozott Buzzati nevű, nesztelen léptekkel közeledne felém, hogy átvegye a helyemet. Ugyanazt az egyenruhát hordja, az én nyelvemen beszél, ugyanazokat a dolgokat szereti; csak huszoneves kiadásban.

Ma reggel bementem a laphoz. Most esett meg először, hogy a gyakornokok nem köszöntek. Sőt ezt kérdezték: – Bocsánat, uram, keres valakit?

– Hogyhogy keresek valakit? Buzzati vagyok, nem? Miféle tréfa ez?

– Doktor Buzzati – válaszolta a főportás – az irodájában van. Ha beszélni óhajt vele, kérem, itt szíveskedjék aláírni.

Aláírtam. Várom. Az egyik gyakornok eltűnik a nyomtatvánnyal. Néhány perc múltán visszajön. – „Erre tessék.” Kinyitja előttem az ajtót.

Bent, a dolgozószobában, az íróasztal mögött ott ülök én. De nem fiatalon. Sőt. Mostani koromban. Számomra teljesen ismeretlenül. Visszataszítóan. Rám mosolyog:

„– Miben állhatok...?”

Isten veletek.

Láncki András

ESZMÉK KORA

Asbóth János és a modernség

A magyar politikai gondolkodás történetének legszerencsétlenebb vonása, hogy a nemzeti gondolat és a modernség hosszú időn át egymás szöges ellentétéként jelent meg. Kezdetben volt az elmaradottság fölismerése, annak tudatosítása, hogy Nyugat-Európa nem egyszerűen más, mint Magyarország, de fejlettebb is. Többé nem lehetett az *extra Hungariam non est vita* öntelt frázisával letorkolni például Széchenyit, akinek az érdeme abban van, hogy a legátfogóbban és konkrétan tudta fölvetni a haladás és a nemzet ügyének kölcsönös problémáját. „Ha a gazdaság jobb elrendezéséről van szó, hány kél ki így: »Ez Belgiában, Olaszországban jó lehet, de nálunk a nemzeti szellem, a »sajátság«” – írja Széchenyi a HÍTEL-ben. Vagyis lehet, hogy van valamiféle élet Magyar-

országokon kívül is, de az csak „más”, a mi „nemzeti karakterünkkel” akármit nem lehet összhangba hozni. Az idézett mondat csírájában tartalmazza azt a konfliktust, amely majd a dualista Magyarország fonák, de mindenképpen modernizálódó viszonyai között megerősödik, kiobbantja a még későbbi népi-urbánus vitát, s benne munkál a mai harmadikutas tendenciákban.

A „gazdaság jobb elrendezése” a modernség egyik lényeges ismérve. Ma ezt racionális gazdálkodásnak, iparosításnak s ami ezzel jár, városiasodásnak neveznék. A modernség azonban sajátos gondolkodásmódot is jelent: minden tekintély megkérdőjelezését, kalkulációt, világiasságot, a tradicionalista vonások elsorvadását. Amerika sajátos földrajzi és történelmi körülményei folytán válhatott a modernség mintaállamává: James Madison, az amerikai alkotmány „atyja” nem a „nemzeti *spiritus*”-t vizsgálta – nem is lett volna e tekintetben mit vizsgálnia –, hanem rövid idő alatt több mint kétszáz könyvet olvasott el, hogy meg tudja mondani, milyennek kell lennie a történelem és a politikai filozófia tanúsága szerint a legjobb államnak, milyen lehet. Az ilyen modernségkezdet kivételes, ezért kivételes az amerikai alkotmány is, amely máig megbízható politikai keretet ad az amerikai életnek.

A perifériák, félperifériák – jellemezzük az elmaradt és elmaradott területeket bármilyen terminussal – helyének, haladásának jelenleg is kulcskérdése a modernséghez fűződő viszony, illetve az önként vállalt modernizálódással járó társadalmi, politikai, erkölcsi feszültségek elviselése, a nemzeti identitással való összeegyeztetése. Széchenyi Angliát tekintette a modernizáció mintaállamának, néhány évüzeddel később Asbóth János, a dualista magyar politikai élet talán legszínesebb konzervatív gondolkodója, legalább annyiszor emlegeti Amerikát is, igaz, főként elmarasztalólag. Asbóth érzékenyen reagált a Magyarországon kibontakozó modernség kétértelmű jelenségeire. Egyetlen regényében, az ÁLMOK ÁLMODÓJÁ-ban pontos képét adja a Gründerzeit időszakában születő új morálnak, egy egészen új, türelmetlen életszemléletnek, amely a szerzésnek rendeli alá még az erkölcsi tisztességet is. (Vö. A KÖLTŐ ÉS A GRÜNDERZEIT. Holmi, 1991/7.)

Asbóth szemében Amerika testesítette meg a modernség erkölcstelen oldalát. Nézete szerint Amerika az üzleti becstelenség és politikai korrupció melegágya, olyan annyira, hogy ezek a jelenségek az Egyesült Államokat „közmondásossá kezdik tenni a népek között”. Állítása igazolásául meghökkentő bizonyítékokkal szolgál: statisztikai adatokat idéz, miszerint az amerikai szenátus ötvenkét tagja túlzott mértékben számolt föl fogyasztási cikkeket a kincstárnak. Asbóth hosszú listát ad: „a senatus 52 tagja felszámított a kincstárnak egy évben 504 kést, 405 penicziulust, 703 papírollót, szivacsért 374 dollárt, 1137 kis ollót, 210 pár keztyűt, 116 naplót, 294 irattárczát, 446 bugyellárist, 300 kefét, 556 tűpárnát, 1685 skatulyát, 2808 rajzont, 287 rizma papírt, 1 807 454 levélborítékot, némelyek felszámítottak ezeken kívül fésűt, eau de colognet, cziutomot, sőt corselleket is” (MAGYAR CONSERVATIV POLITIKA. 1875). Asbóth szerint nem a korrupció súlya, hanem szemtelensége az, amely oly jellemző. Ilyen és hasonló információk alapján azonosította Asbóth a korrupciót a liberalizmussal. Ennek alapján vonja le általánosító következtetését: „Igaz, hogy a liberalismus és corruptió közt mindig van valami causalis nexus.”

Egyik parlamenti beszédében, amely A GÖRÖG TANULMÁNYOK címet viseli, az „amerikanizmus” szintén mint a modernség tévútja jelenik meg. Ezúttal a klasszikus műveltség alapjait nélkülöző, csak a mának élő hedonista társadalom visszataszító eseteként állítja szembe a múlttudattal bíró, antik műveltségen nevelődő – Asbóth számára

– eszményi társadalommal. A modernség ugyanis tiszta racionalitás, s elvet minden tekintélyt. A görög tanulmányok kivetése a középiskolák tanmenetéből katasztrofális helyzetet teremtene Magyarországon, mert ha ez bekövetkezik: „*Akkor ma, midőn a vallásos eszmék is meg vannak ingatva, keletkezni fog egy társadalom, a mely elvesztette kapcsolatát a múlttal... Keletkezni fog, i. ház, oly társadalom, a mely a régi előítéleteken magasan felülemelkedett felvilágosultságnak tezejéről csak gúnnyal fog megemlékezni az ősök iránti pietásról, és szoros logikai következtetéssel előbb-utóbb oda fog jutni, hogy a szülők iránti pietás is csak annyiban bír gyakorlati jogosultsággal, a meddig a szülőknek közvetlenül hasznát vesszük. Keletkezni fog egy társadalom, mely, a mint nem érdeklődik a múlt iránt, közönyös lesz a jövő iránt. ... És ha ez az americanizmus, a nyugati szellemnek ez a túlajtása, találkozni fog a keleti szellemmel... egy süllyedő társadalmat fog szülhetni.*” Asbóth szellemi küzdelmet vív a modernséggel, amely a liberalizmus köntösébe bújtatott erkölcstelenség, fennhéjázó racionalitás, élv- és haszonhajhász műveletlenség. A modernség találkozása „a keleti indolantiával”, „a komoly munka megszokottságának hiányával” végzetes lesz a magyar nemzet számára – jóslja.

A modernség további vonása a demokrácia, amely megint csak idegen a magyar karaktertől: „*Hogy pedig a magyar nemzet csöppet sem demokrata nemzet – olvassuk a MAGYAR CONSERVATIV POLITIKÁ-ban –, arról meggyőződhetik minden elfogulatlan, ha csak akár melyik magyar embert is observálja. A nálunk felkapott demokratiának a valódi demokratiához abszolút semmi köze: hogy demokratiának nevezzük, az egy nagy önámítás, egy nagy szédelgés és hazugság.*” A magyar karakter a titkos szavazás elvét sem tudná elfogadni, mert „*meggyőződésem szerint a haza nem tartozik azon dűmák közé, kiknek szabad azt mondani, hogy csak titokban akartalak szeretni... A magyar nemzet sem Mohács, sem Szathmár, sem Világos után nem tudott volna felemelkedni, ha a törvényhozás arra tanította volna ki a haza polgárait, hogy meggyőződésükkel csak titkon merjék nyilvánítani*” (JELLEMRAJZOK ÉS TANULMÁNYOK).

Asbóth gondolkodásmódjában a modernség, liberalizmus és erkölcstelenség szinonim fogalmak voltak. A másik oldalra kerültek nála azok az eszmék, amelyek a nemzet eszméje koré csoportosíthatók: konzervatív reform, a nemzet politikai közösségét (body politic) alkotó nemesség védelme, lojalitás a Habsburg-házhoz (1866 után Ausztria már nem ugyanaz, mint volt – állítja), a nemzeti műveltség szenvedélyes támogatása és persze bírálata mindannak, ami szemben áll ezekkel az eszményekkel, vagy amiről azt gondolja, hogy szemben áll a nemzet érdekével. Asbóth szinte minden elemét ismerte a nyugati modernségnek. De mint az a kelet-európai mintakövető társadalmakban oly jellemző, a modernség negatív vonásai ürügyül szolgáltak a nemzeti identitásukat kereső társadalmak gondolkodói számára a nyugatinál tökéletesebb társadalom eszméjének a fölvezetésére. A harmadik út elképzelése elkerülhetetlenül eleve „benne volt” a kelet-európai társadalmaknak a nyugattal való találkozásában. Míg nyugaton – az árnyalatokat most mellőzöm – a modernség kibontakozása egybeesett a nemzeti büszkeség és érzés megnövekedésével, addig keleten – az árnyalatokat itt is félretettem – a modernség mint a nemzeti identitás és nemzeti érzés fenyegetője jelent meg. A modernség ugyanis mindaz, ami nincs meg a tradícióban. Különben nem volna modern. A tradícióból nő ki, de úgy, hogy ezt a tradíciót elhalványítja, elkoptatja, törli. A modernség pszichikailag érthető módon félelmetes ellenfélként bukkan föl a kelet-európai horizonton. A fölzárkózási kényszer pedig rendre erőltetett megoldások felé sodorta ezeket a társadalmakat. A „felzárkózás Európához” mai jelszó civilizált, műveltségbe bújtatott, egyelőre türelmesnek mutakozó kísérlet az elmaradottság leküzdésére.

A modernség berobbanásával párhuzamosan jelent meg a nemzethalál gondolata, amely Asbóthnál is meglévő motívum. A nemzethalál gondolata egybeesett a modernség megjelenésével Magyarországon. Az értékek és eszmék rangsorában éppen ezért a nemzeti érzés minden mást megelőzött. A nemzethalál rémétől is hajtva, Asbóth elsősorban is a nemzet eszméjét szeretné szilárdan lecövekelni. Felfogása szerint, „*az abstract liberalizmus*” 1825 óta dominálja a magyar közvéleményt, s „*aki a legszélsőbb követelésekkel állott elő a szabadelvűség, a demokrácia, a humanitás, a cultura és a modern eszmék nevében, aki ezeket a legszózatossabban tudta hangoztatni, az volt a vivát!*” – írja a MAGYAR CONSERVATIV POLITIKÁ-ban. Majd hozzáteszi: csak azt nem kérdeztük soha, hogy mit mond hozzá a *magyar érdek*. (Asbóth konzervativizmusáról lásd: Illényi Domonkos: KONZERVATÍV POLITIKA MAGYARORSZÁGON. *Világosság*, 1991/3.)

Első ránézésre egyáltalán nem magától értetődő, hogy a modernség miért kerül oly éles konfliktusba a nemzet eszméjével itt Magyarországon. A modernség ugyanis Asbóthnál sem kizárólag negativitásként jelenik meg. Az „*americanizmus*” a modernség vadhajtása volt a szemében, Nyugat-Európa, azon belül is elsősorban Anglia azonban követendő mintaként fordul elő A KÖZIGAZGATÁSI REFORM (1891) című írásában, melyben Magyarországot és a művelt Európát hasonlítja össze: „*nálunk nyerseség, rendellenesség és szegénység, amott rend és ezzel együtt minden: tisztaság, munkásság, jólét, cultura és polgárosodás... Mi teszi ezt? A közigazgatás, a valódi népnevelés*”. A konzervatív is haladni akar, csak másképp, mint a liberális.

Asbóth társadalmi eszménye két pilléren nyugodott: a liberalizmus visszaszorításán, ami egyet jelentett a nyugatias erkölcs visszautasításával (mint láttuk, ebbe beleértendő például a tútkos szavazás elutasítása is), illetve a nemzet eszméjének az érvényre juttatásán, ami együtt járt a konzervatív eszmények megvalósításával. Asbóth megintgathatatlanul hitt az eszmék erejében, mintha az eszmék erején múlna a haladás. „*Eszmét adjatok a nemzetnek, melyért lelkesedni lehet, és a nemzet lelkesedni fog*” – írja az ÚJ MAGYARORSZÁG (1880) című művében. Egy másik helyen: „*Győzni az eszmével, melyért egykor elszigetelten, elhagyottan, mondhatni kitagadottan, de bízva teljesülésében léptünk sorompóba, a legszebb politikai diadal*” (A KÖZIGAZGATÁSI REFORM). Asbóth számára a politika hajtóanyaga az eszme. Van ebben valami romantikus, byroni vonás, de legalábbis teoretikus ihletésű hév.

De nemcsak Asbóth, Eötvös József is mélyen meg volt győződve az eszmék nagy fontosságáról. Eötvös szerint, „*a haladás irányát mindig az uralkodó eszmék határozzák meg*” (A XIX. SZÁZAD URALKODÓ ESZMÉINEK BEFOLYÁSA AZ ÁLLADALOMRA. 1854). Sokan a szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméjétől – Eötvös ezeket nevezte a XIX. század uralkodó eszméinek – várták a haladást. Ez az eszmék kora volt. Asbóth és Eötvös ugyanannak az éremnek a két oldala: eszmei ellenfelek voltak, ezért nagyon is összehasonlítható művet hagytak hátra. Asbóth akadémiai székfoglaló előadásának címe: KORUNK URALKODÓ ESZMÉI (1895). A cím és a választott tárgy nem véletlenül hasonlít Eötvös nagy művének a címéhez és tárgyához. Asbóth nagyon tudatosan választotta meg székfoglalójának a témáját, mert Eötvös elképzeléseivel akart szembeszállni, aféle ellen-Eötvös-művet szándékozott írni. Asbóth kritikájának lényege, hogy azok az eszmék, melyeket Eötvös a XIX. század nagy eszméinek nevez (szabadság, egyenlőség és nemzetiség), tulajdonképpen a megelőző század eszméi: „*azokat az eszméket, melyeket báró Eötvös József még e század eszméinek nevez, a melyek azonban valósággal a XVIII. század eszméi, a mienkben csak kiábrándulással, elhagyással, refutálással találkoztak*”. Asbóth szerint a XIX. század uralkodó eszméi már távolról sem azonosak a XVIII. század eszméivel.

A XIX. század eszméi az előző század túlzó eszméivel szemben született eszmék. Azoknak az eszméknek az érvénye és hatása, amelyek még a francia forradalom előtt és alatt születtek, Waterloo után elvesztették befolyásukat. Asbóth szerint a XIX. század uralkodó eszméi és képviselői a következők: „*De Maistre és Chateaubriand, Gentz és Metternich, a francia forradalom hívéből mystikussá vált Görres és a Tugendbund, Burke és az angol High-Torryk, a szent-szövetség eszméi, a legitimitás elve az uralkodó eszmék nem csak a politikában, hanem az irodalomban, a társadalomban, a köztudatban is tizenöt éven át.*” A liberalizmus eszméje („*a Rotteck Welcker-féle sablonliberalizmus*”) rég lejáratta magát külföldön is. Asbóth szerint a XIX. század legsajátabb gyermeke a szocializmus és nem a liberalizmus. Asbóth mint aktív politikus is nagyon komoly figyelemmel volt mindig a szocializmus eszméinek a terjedésére. A MUNKÁSOK HELYZETÉRŐL című 1887-es parlamenti beszédében például fölhívja a figyelmet arra, hogy noha „*nagy önelégültséggel szokás azt mondani, hogy Magyarországon a socialismusnak talaja nincs*”, ez nem jelenti azt, hogy az embertelen állapotok miatt a munkások kétségbeesésükben nem vetik magukat a szocializmus karjába. A szocializmus mint eszmerendszer nagyon is veszélyes lehet, ezért kitöréseit nem szabad bevárni és aztán fegyverrel leverni, „*hanem ellenkezőleg, el kell venni az élüket előrelátó intézkedések által*”. Egy másik parlamenti beszédében (A MUNKÁS-KÉRDÉSRŐL) a munkások társadalmi problémáit alattomban fejlődő társadalmi bajoknak nevezi, melyek olyanok, „*mint a tüdőbetegségek, melyeket eleintén könnyű gyógyítani, csak hogy nehéz észrevenni, később gyógyítani lehetetlen, de felismerni könnyű*”. Ugyanebből a megfontolásból kiindulva szólalt föl (A VASÁRNAPI MUNKASZÜNET) az esetlegesen megszüntetendő vasárnapi munkaszünet tervezete ellen. Az alsó osztályok tagjai képezik azt a „*nagy reservoirt, melyből a nemzet a társadalmi fokozatos emelkedés útján kipótolja azon veszteségeket, melyek szükségképp beállnak azon elemek közt, melyek a politikai, a tudományos, a társadalmi élet magaslatára érkeztek*”.

Tisztán kell látnunk, hogy Asbóth elitista szemléletű gondolkodó volt, az alsó osztályok sorsa őt elsősorban a nemzet egészének a jövője szempontjából érdekli. A nyugat-európai feudalizmus hanyatlása arra a felismerésre vezette, hogy a nemzet fennmaradása az alsó osztályokból való „*vérfrissítés*” útján biztosítható. Politikai nemzet fogalmán ő ugyanis a nemességet értette. A MAGYAR BIRTOKOS OSZTÁLY HANYATLÁSÁ-ról írt tanulmányában kifejti, hogy a magyar városok lakosságának nagy része eredetétől fogva német, az alsó néposztályok pedig különböző nemzetiségekhez tartoznak, ezért egyedül a nemesség volt hivatva évszázadokon át a magyar nemzetet politikailag föntartani: „*a nemesség voltaképpen nem volt más, mint a nagy medence, melybe szakadatlanul belefolyt minden, ami hazafiságot fizikai, szellemi és erkölcsi tetterővel kapcsol össze*”. A középnemesség volt az, amely az elmúlt három évszázad alatt újra fölemelte a nemzetet. A modern fejlődés azonban éppen a nemesi osztály egzisztenciáját számolja föl: a nemesség hanyatló osztály. Asbóth nem arról beszél, hogy az alsó osztályokat mint társadalmi egységeket be kellene emelni a politikai nemzet fogalmába, hanem arról, hogy a politikai, gazdasági és kulturális elitet alulról föl kell frissíteni. Ezért nem szabad rablógazdálkodást folytatni és kiszipolyozni a dolgozó rétegeket. Ez ugyanis társadalmi robbanáshoz és a szocialista eszmék uralomra jutásához vezetne.

Asbóth pontosan érzékelte, hogy a modernség lépéskényszerbe hozta az egész országot. A múlt századi magyar liberálisok és konzervatívok között az eszmei szakadék éppen ezért nem a haladás mellett vagy ellen dichotómiájával írható le. A haladás eszméjét Asbóth ugyanúgy elfogadja, mint bármely liberális, de csak meghatározott feltételek között. Szilárd alapelvének tekinthető, hogy a haladás nem kerülhet konfliktusba.

tusba a nemzettel, amelynek kötőanyaga a múlt és az elitek fönntmaradása. Diagnózisa szerint azonban a magyar XIX. századi történelem a radikális haladás eszméjének jegyében telt, a csúcspontja az Andrássy-rendszer, amely maga a megtestesült „korrupció”. Reformfelfogása a következő megfontolásokon nyugodott: *„En elvileg és egyáltalában elvetendőnek tartok és kárhovatok minden olyan reformot, mely képtelen lévén a gyakorlati élet valamely szükségére támaszkodni, csupán csak a változtatási viszkelegnek vagy abstract okoskodásnak folyamánya, az államot desorganizációval fenyegeti, és a nemzeti törvényhozást oly tudományos laboratoriumnak tekinti, melyben minden tudós doctor vagy ügyellen medicus a nemzet testén megpróbálhatja a vivisectiót.”* (A MUNKÁS-KÉRDÉSÉRŐL.)

Asbóth szerint valamely reform bevezetésének legalább két feltételnek kell megfelelnie: a reform nem ellenkezhet a néptudattal, és létező valóságos szükségletet kell kielégítenie. A radikalizmus azért lehet végzetes a reformok bevezetésekor, mert az új meggyőződések nehezebben állapodnak meg, a megállapodott meggyőződések hiányában pedig ijesztően teret nyer a „demoralisatio”. A radikalizmus kizárja a jólétet biztosító nyugodt fejlődést, és „véghimerülés” lehet a vége. Egyik idézetünkben már kiderült, hogy Asbóth ismerte Burke és más konzervatív politikai gondolkodók műveit. Asbóth sok tekintetben azonos nézeteket vallott a társadalmi reformokról, mint Burke. A szerves fejlődés gondolatát Burke a francia forradalommal szemben fejtette ki, Asbóth viszont az 1848-as magyar forradalmat tartotta a káros radikalizmus szencsétlen megnyilvánulásának. 1848-at olyan krízisnek nevezi, melybe a szabadelvűek vitték az országot. De mielőst a forradalom kitört, a küzdelem már a nemzet küzdelme volt, s mint ilyen, tiszteletre méltó.

A változásra vonatkozó felfogását jól tükrözik azok a nézetei, melyeket a földkérdés kapcsán fejtett ki (A FÖLD MINT TÁRSADALOM-POLITIKAI ÉS NEMZETI KÉRDÉS. 1900). A földkérdés felé azért fordult Asbóth figyelme, mert az agrárszocialista mozgalmak egyre erősebben vetették föl a földosztás szükségességét. Asbóth célja annak bizonyítása, hogy a nagybirtok fölosztása nemzeti szempontból helytelen lépés volna. Véleménye szerint nem az a baj, hogy a föld „immobilizálva” van, hanem az, hogy túlságosan is „mobilizálódva” van. *„Mert a socialista a radicalizmus erős logicájával azt mondja, hogy igenis, fel kell osztani a földet, mert igen sok ember van, akinek nincs földje, de fel kell osztani a nagy Wertheim-cassákat is, mert még több az olyan ember, akinek pénze nincs, pedig kéne.”* Asbóth számára a földkérdés elsősorban nemzeti kérdésként merül fel, s mivel – mint láttuk – a magyar birtokos osztályt a politikai nemzettel azonosította, a nagybirtok fönntartása rögvest a nemzet fönntmaradásának a kérdéseként vetődik fel. Ha a nagybirtokokat fölosztanák, az atomizálná a társadalmat, az atomizálódás egyenesen a nemzet erejének a kioltásához vezetne. Különösen azokon a területeken lenne ez végzetes, ahol a magyar elem csekély a lakosságon belül. Asbóth számára a nemzet erejét feltétlenül jelzi a számbeli nagysága. Példája szerint Franciaországban, ahol kisparcellák vannak, való igaz, hogy a termelés intenzív, és általános a jólét, mert *„a paraszt ott szorgalmas, takarékos, józan, és a gazdaságában a megfelelő intelligenciával bír”*. Csak-hogy – teszi hozzá – a népesedés stagnál, sőt csökken, ez pedig nemkívánatos modern jelenség. S megint az erkölcstelenséggel azonosított modernség bírálata: *„Nem az izekre tört, hanem az erősen tagolt és erős tagokkal bíró társadalom az erős és élethépes. Hogy éppen ott, ahol compact a magyar faj, teremtünk túlnyomóan, egyoldalúan paraszt-társadalmat, az izgató, a burocrata és az üzér martalékát, hogy éppen onnan kuszoljuk ki a nemzeti hathatós társadalmi erőket, az sem culturailag, sem gazdaságilag, de legkevésbé politikailag nem volna helyes... Nem*

atomokra törni kell a nemzeti társadalmat, hogy uralkodjék fölötte a demagóg, a burocreauta és az uzsorás."

Asbóth evolucionista társadalomszemlélete az angol társadalmi gondolkodásból kölcsönöz. A nagy angol államférfi, Disraeli neve többször is fölbukkan írásaiban. A földkérdés kapcsán Asbóth kitér az ősiség intézményének a megszüntetésére. Ennek ürügyén idézi Disraelit, aki szerint az ősi intézmények és hagyományok olyanok, mint a vén fa. De ahogy egy fa is elöregszik, megszuvasodik, a társadalom korhadt intézményeit is ki kell vágni. Asbóth minden szaván érződik az ősiség intézményének kímülása fölött érzett összeszorított fogú szomorúsága: „*Kidőlt így a magyar ősiség, a nemzeti genius sajátos alkotása... Kidőlt. Hogy ne dőlt volna ki, mikor egy ezredéven át támasztó oszlopa volt a haza boltozatainak. Elkorhadt. Ki kell dobni. Kidobtuk. Jól van... De nem baj az, ha... a hagyományhoz való ragaszkodás tartja fenn a nemzetek egyéniségét.*” Egy valóban törőlmetszett konzervatív önmagától nem ad föl egyetlen hagyományt, tradicionális intézményt sem, legfeljebb javítja a meglévőt, mindaddig, amíg nem sikerült a régít összhangba hozni az újjal, a modernnel.

Schöpflin György egyik írásában „*alulfejlett*”-nek nevezte a magyar konzervativizmust (*Európai Szemle*, 1990/91. 4. sz.). A cikk elsősorban a mai konzervativizmus talpra állási nehézségeit ecseteli, de közvetve megfogalmazta a magyar konzervatív gondolkodás régi dilemmáját: „*A kommunista időszak sok mindent lerombolt, s ami ebben az összefüggésben a legfontosabb, véget vetett az első néhány olyan bizonytalan kísérletnek, amely modernebb konzervativizmust kívánt teremteni annál, ami a két háború között létezett.*” Schöpflin György a magyar konzervatív eszmerendszer évszázados kérdését fogalmazta meg: képes-e a konzervativizmus Magyarországon a modernséget feldolgozni és alkalmazkodni hozzá? A modernség feldolgozása a haladás eszméjének a megemésztésével kezdődik. Asbóth – az eszmékre vonatkozóan – legalábbis kételyét fejezi ki a haladás lehetőségét illetően. Akadémiai székfoglalójában az eszmék körforgását hangsúlyozza. Az eszmék olyanok, mint a szerves lények: születnek, hatalomra fejlődnek, majd lehanyaglanak. Az egyik ember ezt a körforgást haladásnak, a másik evolúciónak nevezi. A körforgásnak ugyanaz a nagy törvénye kormányozza az eszmék világot, mint a csillagrendszert. A SOCIALISMUST ÉS ANTISEMITISMUST KIK CSINÁLNÁK? című parlamenti beszédében szintén arról szól, hogy az eszmék a körforgás nagy törvénye alatt állnak. A Marx-féle kollektivisták elméletben a középkor kollektivitásezméjének az újraéledését látja. Ily módon a szocializmus eszméje sem valami vadonatúj eszme, csak új formát öltve a középkori kollektivitás eszméje tér vissza. A körforgás tézisével Asbóth megkerülte a haladás kérdésének igazi megválaszolását.

Asbóth modernségkritikájának sajátos vonása, hogy – szemben a későbbi modernségellenes, főként populista törekvésekkel – az individualizmus eszméje központi helyet foglalt el fiatalkori gondolkodásában, társadalombolcseleti írásaiból pedig hiányzik az idegenellenesség motívuma. Ez a „hiány” nem azt jelenti, hogy megkerülte például az antiszemitizmus kérdését, ellenkezőleg, pozitív módon kifejtett nézetei voltak e tárgykörben. A szabadság eszméjének kifejlődésében Asbóth nagy szerepet juttatott a zsidó szellemnek. 1872-ben jelent meg A SZABADSÁG című könyve. Ebben a művében Asbóth szinte emlékművet állít a szabadság eszméjének, amely felfogása szerint az emberi természetből folyik. A kor nagy angolszász szerzőinek – John Stuart Mill, Buckle, Lecky stb. – művei alapján írta meg ezt az eszmetörténeti munkáját, melynek fő tétele: „*a szabadság fejlődhetésének előfeltétele az individualizmus*”. Monumentális képet fest a szabadság eszméjének természeti alapjairól, bejárja a földkerekséget, és komparatív

benne gyökerezik a nemzeti identitás és a modernség kibontakozása közti feszültségekben. Az antiszemitizmus csupán egyik megjelenési formája a modernséggel küszködő nemzeti öntudat belső konfliktusainak. Asbóth szerint a liberális, korrupt politikai viszonyok az igazi felelősek a társadalmi válságért, merthogy a társadalom erkölcsi és gazdasági válságban van. Felfogása szerint az antiszemitizmust azok a liberálisok „csinálják”, akik korrupt magatartásukat az őket bírálók állítólagos antiszemitizmusával akarják leplezni.

Az antiszemitizmusnak azonban más megközelítése is fölmerül Asbóth parlamenti beszédeiben: ez pedig a felekezeti egyenjogúság, általában a vallás hagyományos pozícióinak és értékeinek a megingása. A ZSIDÓSÁG EGYSÉGES SZERVEZETÉRŐL című, 1890-ben elhangzott parlamenti beszédében fölveti a kérdést, hogy „*hogyan volt lehetséges, hogy ebben az országban elterjedjen oly sajnós mozgalom és táraragadjon a társadalom minden rétegeire, mint az antisemitizmus*”. Ebből az aspektusból nézve az antiszemitizmust a neológ és az ortodox zsidók közti harc termékének tartja, vagyis az antiszemitizmust maguk a zsidók alapították és terjesztették. A neológ zsidók obskurantizmussal és egyéb vádakkal illették az ortodoxokat, „és ezen vádaknak gőzéből emelkedett fel utoljára az eszlári szűz”. Asbóth sajnós elmulasztja megvilágítani, hogy a neológ és ortodox zsidók közti ellenségeskedés *hogyan* vált társadalmi méretben elterjedt antiszemitizmussá, nem beszélve az „eszlári szűz” esetéről. Akármilyen okát találja is Asbóth az antiszemitizmusnak – ne feledjük, hogy egy parlamenti beszéd nem feltétlenül az igazság keresésének igényével hangzik el –, a zsidók a modernizálódás megindulásával felermelkedtek a gazdasági elit tagjai közé, ezért – idegenségük (galíciai bevándorlók), vallásuk, gazdasági súlyuk miatt – könnyen váltak céltáblává. Antiszemitizmus mindig volt, nem a modernség kiváltotta fejlemény, de csak a modernség csinált belőle politikai ütőkártyát.

Asbóth János eszmeci-politikai gondolkodásának legsajátosabb eleme azonban mégiscsak a liberalizmus elleni ádáz fellépése volt. A liberalizmus fogalma legalább két dolgot jelentett a számára: szabadosságot, erköcstelenséget és egy valóságtól elrugaszkodott „absztrakt” eszmerendszert. Kritikája több elemből és síkból tevődik össze. Van egy történelmi síkja, amely a XIX. századi magyar történelmet mint a liberalizmus okozta kisiklások sorozatát jeleníti meg; van egy eszmeci-ideológiai metszete; és van egy praktikus, politikai aspektusa is ennek a kérdésnek.

(A történelmi sík.) Asbóth a HÁROM KORSZAK című írásában az 1825 utáni magyar történelmet jeles magyar írók és politikusok nevével fémjelzett három korszakra osztotta. Az első korszakot Vörösmarty és Széchenyi neve jelképezte. E két kiválóság elfordult „a hánykolódó, doctrinair francia politikusoktól”, azoktól, akik Asbóth szemében a káros radikalizmus megtestesítői voltak. Kezdetben nem is lehet a konzervatívokat megkülönböztetni a szabadelvűektől, mert „mindkettő Széchenyiben gyökerezik”.

A második korszak nagy nevei, Kossuth és Petőfi, a francia földről vett igaz és hamis eszmék következtében gyakran túlzó politikát követtek. Deák és Arany újra a kiegyensúlyozott, megfontolt eszmeiség nagyjai: Deákot soha nem ragadták el a „koreszmék” és „koszopolitikai” áramlatok végletei. Arany pedig „tisztá magyar mindenütt”. Szekfü Gyula Asbóth HÁROM KORSZAK-át vette mintául, amikor megírta saját verzióját a modern magyar fejlődésről.

Asbóth szerint 1825-től Világosig Magyarország a szabadelvűek vezetése alatt állt. 1867 után szintén a szabadelvűek diktálnak, minék következtében Magyarország a tönkrement szélére került, s ezt a korszakot „a historica csakis Andrassy-korszaknak fogja

nevezhetni". A szabadelvűek azért tehetek szert hatalomra 1848 előtt, mert Kossuth felismerte, hogy az európai liberalizmus a legerősebb és egyetlen szövetséges Ausztria ellen. Külső erővel szemben külső eszmei erőt vettek igénybe. A konzervatívokat Világos azért nem rehabilitálta, mert a forradalomba ugyan a szabadelvűek vitték az országot, de a forradalom már az egész nemzeté volt, ráadásul a konzervatívok soraiban ott vannak még az ókonzervatívok, az aulikusok maradékai. Az 1867 utáni szabadelvű uralom leglényegesebb vonása a korrupció. A korrupció elterjedtségére a vasútépítési láz a legjellemzőbb: drága, magánérdekeknek rendelődik alá, dilettantizmus mindennütt, rendszertelen és hatalmas adósságok keletkeznek. Mindezek következtében van „annyi nyakatekert vonalunk”. Ugyanakkor virágzik az uzsora, az új bürokrácia szakértelem nélküli, a horvátokra évenként jócskán ráfizetünk, mert a mi pénzünkön nyitunk nekik vasutat. Az igazságszolgáltatás drága, a műveltség alacsony színvonalú. A lista tételei – Asbóth elemzésével együtt – ennél sokkal hosszabbak. A bajok forrását a szabadelvű politikai rendszerben véli Asbóth megtalálni.

(Az eszmei sík.) Asbóth írásaiban a liberalizmus mellett használt két leggyakoribb jelző az „abstract” és „idegen” vagy „cosmopolita”. A liberalizmus idegen a magyar gondolkodásmódtól, amely gyakorlatias. A liberalizmus idegen, mert francia és német „ideológok” találmánya. „Ideológok”-nak a felvilágosult francia és a német idealista filozófusokat nevezi. A liberalizmus eredetét tekintve „a philosophok találmányainak legidétlenebbike”. Asbóth szerint az ideológok kora lejárt, a nemzetnek elege van a francia frázisokból és a német teóriákból, a magyar nemzet korrupció helyett becsületes politikát kíván. A nemzet érdekeinek természetes eszmei hordozója a konzervativizmus. ÚJ MAGYARORSZÁG című művében Asbóth a definíciókat sem megkerülve próbálta a liberális és konzervatív eszméket – politikai elfogultságok nélkül – összehasonlítani. Meghatározása szerint a konzervatív „inkább a faj, a nemzet, az állam fennmaradásának, azaz szabadságának biztosítékait félti az egyén szabadság biztosítékaitól, és megfordítva a liberális”. A konzervatívok inkább „a viszonyokkal való számolásra, a pozitív gyakorlatira, a liberálisok inkább az absztrakcióra, a teóriára, a doctrínára, a dogmára, az eszményre hajolnak”. Asbóth az egyéni szabadságot ekkor már alárendeli a nemzet szabadságának.

A konzervativizmus és liberalizmus közti viták lényegét a modernizációs elképzelések közti vitaként értelmezhetjük. Ez a megállapítás többszörösen igaz Magyarországot illetően. Már Edmund Burke is büszke volt arra, hogy a konzervatív gondolkodók gyakorlatias szemléletűek. A konzervatívok – köztük Asbóth is – bírálhatják a liberalizmust mint „abstract” nézetrendszert, a helyzet azonban az, hogy a vele szembeállított konzervativizmus éppúgy absztrakt. Ugyanis maga a kontextus absztrakt és modern: a fogalmak, a gondolkodásmódok, a rendszerbe szedett eszmék mind modern jelenségek. Az igazi törés nem a haladni kívánó konzervatívok és liberálisok között van, hanem azok között, akik elfogadják a modernséget és a fejlődés eszméjét, illetve akik elutasítják azt. A modernség ellentéte az antimodernség. Asbóth nem volt nietschei értelemben vett modernségellenes gondolkodó.

(A gyakorlati politika.) A gyakorló politikus szemszögéből nézve Asbóth a radikális és a konzervatív politikát állítja egymással szembe. 1872-es (A SZABADSÁG) álláspontja szerint „a jó elmélet mindig radícális; a jó gyakorlat mindig conservatív”. A radikális az elméletnek, a konzervatív a gyakorlatnak már a fogalmában benne van. Az elmélet tisztán logikai művelet, mindig az utolsó logikai láncszemhez illesztik a következőt, a valósgba nem avatkozik be, így felelőssége sincs.

Gyakorlat viszont csak az lehet, ami már a múltban gyakorolva volt, vagyis a gya-

korlat eleve csak konzervatív lehet. Asbóth számára az elmélet független a valóságtól, s mint ilyen radikális. A politika a gyakorlat terepe, s nem különböző eszmék kipróbálásának a közege. Radikális politika elképzelhető ugyan, de mert nem számol a múlt megkötő erejével és a fennálló viszonyok ellenállásával, kudarcra van ítélve. Asbóth felfogása szerint a társadalom organikus képződmény, és organikusan nő ki a múltból. Éles különbséget tesz a politika tudománya és a politika mestersége között. Ez a különbségtétel nem elitizmusából vagy finnyáságából fakad, hanem a két dolog definíciója szerint eleve különbözik. Az elmélet nem arra való, hogy közvetlen politikai cselekvés kiindulópontja legyen. A jó elmélet célokat tűz ki, irányt mutat, megtanít összefüggések felismerésére, eligazít az új dolgok között. A gyakorlat viszont a valóság szükségletekből indul ki. Asbóth egyszerre volt elméleti ember és gyakorló politikus. A parlamenti beszédei magukon viselik írójuk elméleti igényességgel megfogalmazott általánosító törekvéseinek a jegyeit. Méltó politikai ellenfele volt Eotvösnek és még inkább Andrássy Gyula grófnak, a Monarchia külügyminiszterének; ami pedig teoretikus munkásságát illeti, méltán állítható Eötvös József mellé.

Asbóth János politikai életművének teljes rekonstrukciója nagyobb terjedelmet igényel. Több lehetséges megközelítési mód közül a modernség szellemi feldolgozásának asbóthi kísérletét igyekeztem bemutatni. A nyugati modernség jelenségeinek – iparosodás, urbanizáció, demokrácia stb. – felbukkanása Magyarországon egy sor politikai és eszmei vitát indított el a múlt században, melyek a mai napig tartanak. A modernizáció konfliktusai fokozatosan szembeállították a történelmi nemzet eszméjének híveit a liberális modernizációs elképzelések képviselőivel. A nemzet eszméje felkarolta a keresztényi erkölcsiség eszméjét, idegenkedést és gyanakvást a modern racionalizmustól, amely például a konkrét demokratikus politikai elvek megkérdőjelezésében nyilvánult meg. A modernizáció liberális híveit vallástalansággal, erkölcstelenséggel, kozmopolitizmussal, individualizmussal vádolták. Ez a szembeállítás mellébeszélés, eleve téves kontextusban folytatott vita volt. A modernizáció liberális alternatívájának fokozatos elsorvasztása következtében erősödhetett meg a szocializmus. Asbóthnak igaza volt, amikor azt mondta, hogy ha a munkáskérdést nem kezeljük, akkor a szocializmusnak nyitunk utat. Igaza lett, mint ahogy Tamás Gáspár Miklósnak is igaza volt abban, hogy ez az ország szellemileg felkészülten várta a háború utáni baloldali fordulatot (*Kritika*, 1989. 12. sz.). A konzervatív modernizációs elképzelések gyengesége és torzsága közvetve elősegítette a XX. századi magyar modernizáció többszöri „félrecsúszását”. Az eszmék korának vége, az „ideologok” kora lejárt, itt a történelem vége. Talán a nemzet és a modernség is megfér egymás mellett végre.

Dániel Ferenc

ARCKÉPVÁZLAT (TÖREDEZETT)

dr. f. f. h. h. emlékére
(1956–1959)

Merev, peckes, izomsorvadásosokra jellemző úgynevezett „dísléptekkel” közelít a kongó folyosón (1959) a címzetes egyetemi tanár úr, ősz tonzúráns feje vöröslök, a nadrághasíték tájékán *megint vizeletnyomok*, benyit a dolgozószobánkba, a munkaasztal melletti székre zöttyen – közelségében érezni az alkoholisták jellegzetes testszagát –, szokás szerint összefüggéstelenül beszél (belőle a szeszgőz), még inkább handabandázik. Többen kisurrannak a szobából, hogy ne kelljen hallgatniuk a konzervszöveget. Cigarettyája új alakba hajlik, füstöl, nem füstöl. Szép, férfias keze a mereven alágörbülő kisujjal váltakozó ritmusban koppan az asztalon – a menetrend unalomig ismert: ez a délelőtti első ráívás időszaka, ilyenkor háromnegyed uszke másfél óráig povedál az öreg, míg annyira feltisztul, hogy végre képes épkézláb mondatokban fogalmazni. Ezután kezdődik az elmetorna.

Évtizedekkel ezelőtt Atyai Barátom volt. Három esztendeig inaskodtam mellette, s jöllehet elfogadtam szellemi vezérlését, mégsem engedtem a nyomásának; semmiben sem követtem őt vagy tanításait; a műve befejezésének sem szenteltem életemet, egyszerűen elszakadtunk egymástól. Talán fájtn neki a hűtlenség, talán utánam legyintett – nincs arra törvény, hogy sorsát a tanítvány mesterééhez kösse.

197... tavaszán olvastam újságban a gyászhiót, pár soros búcsúztatót. Egykori Atyai Barátom földi maradványait családi sírboltba helyezték, a többi néma csend. Hazudnék, ha azt mondanám, felkavart a halála ténye. Végtere is elég szép kort megért, századunknál még öregebb is volt. Az élete nem hagyott békén, a személyisége, az ittléte, amely jegyzésre méltó, példátlan, fontos; minden porcikámmal tiltakozom, amiért ezt mások nem ismerték fel, nem akarták felismerni; pusztá közönyből vagy részrehajlásuk miatt elhallgatták a közvélemény elől.

Kísért a feladat nagysága is: megjeleníteni e valaha oly eleven embert – tartózkodván attól, hogy az immár kivédhetetlen elmúlás-meccslabdát simán leüssöm; hogy valamiféle sanda emlékiratot fogalmazzak belőle távlattalan érzelmek nélkül; emlékiratot? – a történelmi öntükrözés képességével megáldottból, aki míg élt, kaján tekintettel figyelte a magáénak mondható ént s a vele történhető örökös forgatagot? – ezt nem, de megjeleníteni többé el nem odázható tanítványi kötelességem.

Az anyaföldbe fogadott tetemnek nincs szüksége biztatásunkra, enyészik fénytelen békében, demokratikusan. Csakhogy én, az eleven nem vagyok demokrata: részint semmi közöm az utolsó ítélet tolongásához (annál kisebb tömegben is elveszettnek érzéném magam), másfelől sóvárgok az *enyém* föltámadásáért, bármily kurtára szabott, leheletnyi föltámadásukért – hiába élcelődött e nonszenszen Kosztolányi, mi jól töltenék azt az időt. Atyai Barátom lángelmű jelenlétét például száz százalékig szavatolnám; nem kellene *helyette* bíbelődnöm.

Bizonyos, hogy vérbeli lángelme volt. Egész valójában különbözött a felfuvalkodott

zseniféléktől, a magány gyötörte örültektől; őt aztán felesleges lett volna erőnek erejével alkalmi Olimposzaink valamelyikére toligálni. Kérdezhető persze, mitől lángelme valaki?

Nos, vegyük fontolóra, hogyan közeledett ehhez a problémához Wigner Jenő, amikor Neumann János géniuszát definiálta. A genetikai meghatározottságról, lévén evidencia, hallgatott. Az alkatról beszélt, történetesen, hogy a lángeszű ember olyan ember, akinek rendkívüli élességgel vésődik képzeletébe és elmeműködésébe valamilyen szerkezeti hiány; merész fölvetésekből származó bonyodalomgörccs, amely kínozza intellektusát, makacsul gyotri valóját; ám ugyanakkor tulajdona a gyorsaság is, ahogyan a gondolatszerkezetek zsákutcáinak végébe hatol, mindig újabbakba és újabbakba. Kínzatva, futtatva szökell gondolati kizárástól kizárásig; mintegy lökészerűen igyekszik ki-be tölteni a hiányt, gazdagodván a kudarcokból eredő tapasztalatokkal, amiket nyomban felhasznál, több síkon kamatoztat. E szellemileg rugalmas monomániás nem a nagy természet kis szimulátorgépecskéje, hogy ő berregjen világmodellként; ellenkezőleg, amikor a bonyodalomgörccs feloldásához logikát, nyelvet, feltételes viszonyokat keres, már sejteni véli érvényességük határait. A törvény érvényességének határait. A megértés emberi korlátait. Így, amikor „állít”: tudatában van vizsgáló és vizsgált sajátos, sohasem egynemű kölcsönösségének, a konstansok és változók időlegességének.

Olyan géniusz számára, mint például Atyai Barátom volt, a tudomány játékelméleti fényében tündökölt, s ritkábban jelentett kartheziánus lelkipraktort. Eppen a játék hevében már-már kéjelegve foglalkozott axiomatikus baklövésekkel is; bárkitől származzanak – mondta –, üdvünkre lehetnek, hisz a szabatos gondolat magamagát árulja, míg a hibásban föl nem lelt kincs rejtőzhet. Semmit sem tekintett szentnek, kivéve a tévedés jogát és a definíció eleganciáját.

Századunknál kicsit vénebben még lehetett szaktudós, a Logosz nagy bölénye. A húszas-harmincas évek elején, mondhatni: birtokolhatta a tudományág majd' egészét; ugyanakkor munkása, egyszersmind áldozata is volt a felaprózódásnak; egyetlen pályán a rossz lábával végigbicegte, -nyargalta a mindenki által ismert stációkat a leírástól – a szintetizáló logoszépítésen át – a töredékmonográfiákig. Lángelméhez méltó meghasonlásban. Láttam, hallottam, ahogyan tudományos társulati üléseken elnökölt, vesztül figyelt a rész tudományok részeredményeit taglaló előadások részleteire, megpróbálván kivonni belőlük az egyéb rész tudományokba plántálható nóvumot, az egyetemesség javára szolgáló „célzásokat” – ő kiáltott fel több ízben gunyoros ingerülten: „hölgyeim és uraim, nem értjük többé egymást!”; mindennek ellenére titáni kedvvel próbált hidat verni egy képzelt járszalag mentén, amikor a speciális tudások pillérei végképp széttartottak egymástól.

Atyai Barátomat tudományközi állásfoglalásaiért a háta mögött sokan neveztek hóbortos sarlatánnak, mondván: „nem akar szakosodni az öreg!”. Ám jobban megértjük gyanús mindentudása indítékait, ha az időközben kifejlődött szcientometria klasszikusától, Derek de Solla Price-tól idézünk:

„... a tudomány növekedése rendkívül hosszú korszakon át tisztán exponenciális ütemű, majd egy bizonyos időpontban hanyatlás következik be, s a kb. egy nemzedéken át tartó, egyre inkább elhatalmasodó fékező hatás a görbét eszkalációra vagy heves ingadozásra kényszeríti... nyilvánvaló, hogy egyre több fejtorést okoz majd a tudományos munkaerő, a tudományos irodalom, a kutatás költségeinek átszervezés útján megoldható számos gondja. Ha a változások sikerrel járnak, új eszkalációs periódus kezdődik, amelyre gyors alkalmazkodás és növekedés jellemző... ez

az elemzés azt a gondolatot sugallja, hogy a Nagy Tudománynak nevezett állapot ténylegesen azoknak az új körülményeknek a kezdetét jelenti, amelyek véget vetettek az évszázados hagyományoknak; és eszkalációk sorozatához, heves ingadozásokhoz, az alapsfogalmak átértelmezéséhez és a felső határ létezéséből folyó egyéb jelenségekhez vezetnek. Úgy vélem, hogy a negyvenes vagy ötvenes évek során, hogy pontosan mikor, nem tudjuk – a tudomány már áthaladt logisztikus növekedésének középperiódusán... azon a véleményen vagyunk, hogy a telítettség kora már elkezdődött... ez azonban inkább reményre, mint kétségbeesésre ad okot. A telítettséget rúkn követi halál; inkább arról van szó, hogy ebben a szakaszban a tudományfejlesztés teljesen új alapszabályokon nyugvó új taktikájára van szükség. A probléma elég súlyosnak látszik, mert ha ezt az értelmet elfogadjuk, akkor a Nagy Tudomány nem más, mint egy kényelmellenül rövid közbjáték a Kis Tudomány hagyományos évszázadai és az átmenetet követő fenyegető időszak között. Ha a tudományról tudományos szigorúsággal óhajtunk értekezni, akkor a közelgő új kort Új Tudománynak vagy a stabilis telítettség korának kell nevezni. Ha erre nincs remény, a szenilitás kora a megfelelő elnevezés.”

Eszkaláció, új taktika, a tudományos alapsfogalmak átértelmezése, óvintézkedések a szenilitás első tünetei ellen – bonyolultabbak, mintsem hogy egy magányos elméleti megbirkózhatna velük. Evvel Atyai Barátom is számot vetett, mégis vállalta a gyakori balfogás kockázatát. Mint megátalkodott eszkalátor sokat tévedett; valamely Kis Tudományban fogant alapszavak hipotetikus átértelmezése kedvéért nagyvonalúan függetlenítette magát a tényektől, kodifikációktól. Amikor felhordott tézisei bizonyítóanyagában mások bűnös hézagokat találtak, s emiatt leszidták, ő rálegyintett. Egyetlen alkotó értékű, heves ingadozást keltő eszmevetés, tévedés – hangoztatta – többet ér kilenc bizonyított megállapításnál, amelyekből nem következhetnek *valamire*. Fürge képzeletét gyakran sarkantyúzta ad absurdum (még pillanatnyi sikerélmény kedvéért is), hogy kollégáit mintegy hőszívén a korai szenilitástól óvja. A peripeteia híve volt. A gyors rípsztoke, a rögtönzéseke. Szerette módfelett, ha szaván fogták, szorongatták, ha metszőn ellentmondtak neki – *ilyenkor lódult meg az agya, s tíz replikájából három, legalább három ihlető remeklés volt. A többi a sarlatánság heveny tünete. Mégis, ő idézte naprakészen a szakirodalmat, s jó hangulatában meglesve – a fiatal munkatársak szemében fölért egy mai kivonatoló esszenciális szakfolyóirattal. Szorgos hangyák megéltek belőle.*

Kis Tudomány és Nagy Tudomány intervallumában, 1925 táján szerencse fiaként indult meg pályáján. Hazuról – jólesik kimondani – mindent, talán még annál is többet megkapott örökségképpen: napi politikától idegenkedő liberális neveltetést, a tengerész-kormányzó uralmának semmibe vételét, természettudományos és humán műveltségű családi indítást, azaz filozófiai jártasságot, Adyn iskolázott magyarságot, európeárságot, franciás szellemet, nyelvek tudását. Klánból sem kellett kitörnie, a nemes ágú felmenők gyakorlatiasan biztosították mindannyiuknak az individuális szabadságjogokat hivatásban, szerelemben.

Lehet egy életnek nyitottabb korszaka az övéé? Amikor tapintat és örövendezés segit fölporgetni nem mindennapi intellektusát? Nincsenek szexuális gorcsei, se gondjai, se nyavalyái? Megadtnak az osztöndíjak, külföldi utazások, tanulmányok, ismeretségek. Néhány év, és pályázatokat nyert Párizsban, Zürichben, ezekre a szakdolgozatokra felfigyeltek Európa akkori tudományos központjaiban, *már jegyezték a nevét*, bevonták a különlenyomatok cseréjébe; kis konferenciákra hívták, vendégtárnárságédek ide-oda, s még harmincéves sem volt. Itthoni karrierje ugyancsak jól

alakult; lépdelt felfelé az egyetemi és akadémiai grádicson – igaz, növelte esélyeit, hogy a Kis Tudomány általa is művelt Logosza az idő tájt hirtelen előrerukkolt; volt keletje a teoretikus szakembereknek.

Tízévnyi megfeszített munka: Atyai Barátom egyetemi magántanárrá lett, önálló kutatóvá, s mint megbecsült szakértőhöz is sokan folyamodtak hozzá gyakorlati vélelmekért. Néhány rangos külföldi intézmény a díszdoktoraként tisztelte, neve komoly szakmunkák címlapján fénylett.

Szerelmi házasságot kötött, mert ebben is az élet kegyeltje volt, s jöllehet – a kor divaja szerint –, az érzéki mohóság múltán már kölcsönösen csalták egymást. Juju, a völegénykori versekben „kis fehér virág”-ként becézett, markánsan szép asszony nyíltan együtt élt szeretőjével (is); Atyai Barátom pedig bordélyházakban vedelt, hált, koronként ott is lakott valamelyik bárcásnál; s igaz, hogy rengeteget marakodtak, számtalanszor válni akartak – jobb létkörülményekhez juthatván így –, mégis együtt maradtak, érzelmi kötöttségük mindennél erősebb volt. Egymás iránti minőségérzésük negyven éven át valamiképp csorbítatlan maradt.

Az öreg italozási szokásaiban nem, de másban különbözött a többi átokvert alkoholistától; ő elismerte, hogy az, *ami*, s hogy régóta túlment az ivós, iszós, iszákos periódusokon. Alkoholos betegségét nem mentegette az izmok részleges elhalásának bajával, mert ez utóbbi kór csupán az előbbi végletes kötődésének stádiumában támadta meg; mondjuk, betetőzése volt a folyamatnak. Akkor miért? – kérdeztem, megkérdezhettem tőle – ilyen életstartban? Atyai Barátom természettudományosan boncolgatta a nyavalya geneziséét. Először is, némi hajlamot volt kitől örökölnie a családban; azután beszélt élet- és élvágyáról, melyek tobzódni hajtották a köznapi gyönyörűn minden megmerítkezhető szertartásába, ezeknél a bor meg a pálinka rituáléké; sokáig csak azok, s aligha tudni vagy érzékelni, mikortól válnak főszereplővé.

– Ihletforrásul mindig a saját kútfejemet használtam,

– a pia jól eltalált helyzetekben bizonyos dimenziókat tágít ki, öregem; sokáig úgy véltem, én magam nem is iszom, másokat itatok egy-egy maratoni eszmefuttatás kedvéért, hogy győzze az ipse a tizenötödik, huszadik futamot,

– kezdetben birkóztam az alkohol keltette undorral... a házigazdám *éjszakára* bekesztettek egy kanna bort, és nekem azon az áron is meg kellett innom, hogy beleokádjak a hideg kályhájukba. Kitakarítottak, hallgattak, bekészítettek. Hánytam nekik,

– huszonöt pengő napidíjam volt, tudod, mennyi az? Amikor a miskolci kuplerájban egy pengőt fizettem egy üveg Crement Rosé pezsgőért, és a vécésnéni vödrébe töltöttem üvegszám, hogy abban mossa a lábát, miközben térmértani problémákon vitakoztunk egy matematikussal? Szombatonként... mondjuk hétfő reggelig, olykor... az a miskolci szalon nekem diderot-i értelemben volt szalon,

– idén ünnepelhetem alkoholizálásom harmincadik évfordulóját, és nem terített le!

*

Fizetésnap van a Kutatóban. A slejfnik kitoltva, javában borítékolnak, amikor a jó lélek pénztárosnő Jujut hívja telefonon: „Jöhet a fizuért.” Szükséges elővigyázat ez, mert ha Atyai Barátom a felesége elől megkaparinlja a fizetését, azonnal a szomszéd utcai kocsmába indul; megiszik két-három nagyfröccsöt, kikészül, s gálánsan kezdi szórni a cimborák feje fölé a százasokat, a maradékot elhullatja az utcán. Ezt a luxust nem engedhetik meg maguknak. Jó esetben tehát az asszony fut be elsőnek a pénztárba,

majd zsebpénzt ad. Én, hogy szabatos legyek, „közbülső eset” kapcsán ismertem meg Atyai Barátom fehér virág feleségét: az öreg ugyan lekörözte Jujut, fölvette a pénzt (nem merték tőle megtagadni), az asszony föltehetőleg lélekszakadva rohanhatott, így még a folyosón találkoznak, Juju a férje testtartásából nyomban kitalálja, késett. Fennhangon kezd követelőzni. Atyai Barátom tagad. Nála nincs pénz. A szóváltásra megjelenik több unott, kíváncsi arc, azután a pénztárosnő, hogy tanúsítsa, igenis a kifizetés megtörtént. Atyai Barátom patetikusan tiltakozik, az asszony cibálja – a zakózsab koré csomósodnak az események. Juju odakap, az öreg ellöki, civakodnak. Végre kínservvel, ügyetlen ujjakkal kotorja elő a gyűrott százasokat. Foldre esik néhány. Egyet majdhogynem széttépnek. Az asszony – akinek a kegyeiért hajdanán lovaspólómeccseken úrifiúk zúzták ápolt testüket kékre-zoldra – most szégyenérzet nélkül sze-degeti föl, számolja a pénzt. Háromezer-kettőszáz forintnak kell lenni. Észrevesz, rám kiabál, segítek kizsebelni az urát. Téblábolok. Ravasz az öreg, egy-egy százast már jó előre órazsebbe, mellényzsebbe rejtett. Juju állhatatos, minden dugihelyet átkutat, míg a summa kikerekedik. Ezek után Atyai Barátom gálánsan *bemutat* engem, mint famulusát, s velem akarja bizonyíttatni, *járandóság* nélkül képtelenség dolgozni. Kiegyeznek a szokásos fizetésnapj ötvenesben, megbékülnek.

Utánajártam: tizenöt éve már, hogy havonta egyszer versenyt futnak, az infláció idején hetenként, kétnaponként. Mindez független attól, amit Atyai Barátom a napi eliváshoz kicsikart; s noha ő valóban megfélemezett nagyúri modorban fölvevett kisebb kölcsönökről, a hitelezők rubátó zaklatták Jujut, eredménytelenül. Háztartásuk a forintstabilizáció utáni időszakban különösen ingatag volt, az ötvenes években szintén: alig tudtak szinten maradni. Módosabb rokonaik egy megbízhatatlan piás kedvéért nem szívesen nyúltak a vitrinbe zálogosdit játszani. Talán még Jujuka állandó szeretője volt a leggálánsabb: túrta a pumpolást, olykor, nagyobb ünnepek előtt, kölcsönajándékot adott, s ez szó szerint belefolyt az atyai háztartásba.

*

Helyzet: kétévi kihagyás után Atyai Barátom előadásra készül. Merész, szentségtörő, a tárgyban érintetteket fölöttébb vitára ingerlő a teorémája. *Látatás* végett fal nagyságú csomagolópapirosokból ragasztott demonstrációs ábrákon dolgozunk – törlok, vastag vonalakkal karistolok, göngyölök –, az öreg lángolva, tusakodva instruál. Hol erről, hol amarról támadjuk vektorokkal a formációinkat. Amíg én az egyiken hasalok, ő eltrappol a könyvtárba bizonyos Revue-kért meg egy tavalyi Közlönyért, ellenőrizendő kétséges dichotómiákat. Ehhez hasonló alibiindokkal tételgetett csapszékbe annak előtte, most nem. Önmagához képest majdnem absztinens. Gyakran ránk es-teledik a Kutatóban. Az ótórás kicsengetést, a nyíló ajtókat, a tolongó kutatók lár máját halljuk, nem érdekel; máskor, mint a többiek, mi is nagykabátban várjuk az ajtó mögött a fájrontot, hogy a legbátrabb jelére kiszáratva tolongón hazainduljunk; most jólesik csöndben dolgozni. Atyai Barátom agyonbagózva nógat; piszkáljam, mondjak ellent, tegyek föl keresztkérdéseket, közben alig győzöm a parázs égette lukakat oltogatni a II/C atlaszon. Azután egy este Jujuka is belibben, mintha revizor érkezett volna; büszkén méri föl munkánk látható eredményét, és (az én) ember(nyi) emlékezet(em) óta először kétdecis jutalom-pálinkásüveget vesz ki a retiküljéből. Koccintunk. Atyai Barátom kortyocskával a szájúregében éppen hogy csak nem gargarizál. Mikor volt az már, hogy ő Jujuval együtt ivott! S csodára csoda: 1958. november tizenhatodikán vagy tizenhetedikén Atyai Barátom vadonatúj, testre szabott, rozsdabarna öltönyben, hozzá-

illő apró pöttös csokornyakkendővel végigvonul a Kutató második emeleti folyosóján. Juju csináltatta neki az előadás alkalmára (egyként a társulati ülésen nem fogadták jól a teoremat).

Mindig történt VALAMI vele, körülötte, általa, miatta, lényegéből fakadóan. Jellemző apróságok: 1945 egyik téli éjszakáján, kihasználva a közbiztonság hiányát, vetköztetők éppen őt zargatták haza anyaszült meztelenül, holott nem is volt elegáns, csupán kóborló. A következő év nyarán a demokratikus rendőrszét szégyenítette meg a professzor urat, amiért Wozzeckként a falra, újjáépülő-szépülő fővárosunk egyik kimehszelt falára pisált. Jöttek a koalíció végórái: úsztelgő ismerősök letek rá a parkban, ahol nekivetközve édesdeden szunnyadt, és sehogyan sem értette, miért kellene álomidőben felöltöznie. Semmiségek. Atyai Barátom sem gondolhatta, hogy szabados, inkább szertelen életmódjának e momentumai intő jelek; néhány év múlva a komorodó korszakban már bünjelek, mert akként ítélik meg, fordítják ellene. Ha eltűnődik is deviáns szokásain, akkor sem tudott volna rajtuk változtatni.

Történetesen a beszédingerét se zabolázta, amikor mind többen elhallgattak; amikor a nyilvánosságnak szánt mondanó lelkesült, dorgedelmes szókészletével azok a nemzedékek is megtanultak gazdálkodni, amelyek tudvalcívően más retorikán nőttek fel, ennek dacára bámulatos gyorsasággal akklimatizálódtak a mind egyértelműbb, a kimondott szavak és tabuk viszonyát kodifikáló rendszabályokhoz. Lássuk be, ha egy rangos valaki – „tényező” – a millennium idején született, két királyra kellett felesküdnie, köztársaságra, kommünre, királytalan kormányzóságra, még egy nemzetvezetőre is, majd a népi demokráciára és Rákosi apára; s ha csak valamelyest követte az idők szavát, eszméit, leginkább a megmaradás tartóvázára támaszkodhatott. Mit számít a szavak értéke egy notórius vagy szerencsés túlélőnek?

E tapasztalatok visszás fényében talán érthetőbb, hogy Atyai Barátom – szinte kifigurázván a devalvációt – mennyire felelőtlenül szövegelt. Fecsegett, adomázott. Akár egy dalos madár csiverészett tilalmas dolgokról, tudományos újdonságokról és faktumokról, semmibe véve a TUK-ösítést. Hogyisne félt volna a hét minden páratlan napján, amikor képtelen volt kedd, csütörtök, szombat nyugton, csöndben maradni! Vaghatott eleget, és szorongott, noha hitt abban, hogy zseni mivolta védelmező oxigénsátor; mégis emberfia ő is, akivel elbánhatnak.

Elmondom egy esetét, ahogyan tőle hallottam. Legalább kiderül, mit tartunk egy politikailag korántsem tájékozatlan emberről, aki a 194. évtized végén, egy napon beült a különleges rendeltetésű, rendszámú személygépkocsiba – nem rabként, bár hallott már róla, hogy hajnali fél hétkor a munkába indulás csúcsforgalmában a Marx téren csikorogva fekezett hasonló rendszámú, küllemű autó: hárman kiugrottak belőle, egy embert magukkal ráncigáltak, majd betuszkoltak, azután elrobogtak vele: miközben a *csúcsforgalom másfelé nézett* –, mondom, beült a Pobedába, kezében pecséttel biztosított TUK-táska, a fejében állítólag rajzoltak az útfeladatra vonatkozó bizalmas utasítások – útirány: Mátrafüred, Parád, RECSK; mindemellett őriz kínos egybevetésekre ösztönző emlékképeket is, hat év előtti szintén nyomasztó utazásról (Atyai Barátom nem cupringer); mondom, beült két jókedvű, cinikus, keménykötésű atyafi közé (elől a hallgatag sofőr), életében először látja őket (remélte, utoljára), és már oda felé nem bír magával. Mulattatja az atyafikat. Vicekkel. Éles politikai, valamint politikai vezetőszemélyiségeket kipécéző csattanókkal... „hogy Rákosi áruhában, parókásan lapít egy angyal földi kocsmá közelében...” és így tovább. Nemhiába professzor,

érti a szórakoztatva tanítás mesterségét, itt is sikere van. Ezzel egyetért. Úgy gondolja, ha az urak az ő szakmai tudását óhajtják gyümölcsöztetni egy létesítendő megtorló-nevelőtelep előmunkálatainál, akkor szórakozzunk; akkor legalább a magánvéleményét fordítja adomagöngyölegbe tekerintve az ilyen létesítések, ilyen megbízatások ellen. A sunyi vigyorok láttán, a felcsapó röhögések hallatán végül befogja a száját. Mennyire aljas – gondolja – az ő járműbeli bizarr védettsége az úti cél s a jövő felől tekintve.

Magára hagyják a helyszínen, a félreeső, gyanútlan kis bányatelepülésen.

Később többször is elmondta: akkor, önundora ellenére sem játszadozott a parancsmegtagadás kéjes képzetével; nem ámitotta magát, „hogya nem én, majd más”, nem mentegetőzött. Hajszoltan dolgozott napszállatig.

Amde, a *műszak végeztével* lepecsételi a táskát, átkutyagol Parádra. Ott a kocsmában az atyafiak kontójára több liter kukoricabort rendel, a lőrével gátlástalanra issza magát, és egészen hazáig fékevesztett-részegen ócsárolja az alapra hevenyészve támaszkodó politikai felépítményt, mindazokat, akik az ilyesfajta kiküldetések költségeit fedezik, a szakértő díját utalják, s nem sajnálják a benzin árát. Zavartalanul röhögcsélnek az atyafiak. A kiküldetés megvolt, különben is hóhéri zártságukat szinte üdíti a lángelme alkoholfűtött szövegelése. Idchaza nyájasan búcsúzkodnak: „Eredeti pali az öreg... és várjuk a tanulmánytervet...”

Az öreg pali eredeti, elannyira, hogy RECSK reménybeli adottságairól szakmai értelemben pimfelő sorokat vet papírra; s még eredetibb módon e végigjátszott undorító kis útikalandot, a hallgatás parancsáról megfélemlítve, a történetei közé emeli; közhivatalokban, várócsarnokokban, éttermekben, egyetemen, úton-útfélen terjeszti; mondja-mondogatja a sztorit még akkor is, amikor az atyafiság egyik ismeretlen legénye a nyomába szegődik, hivatalból Atyai Barátomra tapad. Előbb a tüntetőleg néma kísérő, azután a zordonan provokáló, alákérdező ívócimbora szerepében. Mivel-hogy Atyai Barátom türelme fogytán, egy vasúti restiben összecismerkednek. Koccintanak, pertu nélkül. A legény fejcsóválva korholja az oreget a titkos ügyiratkezelés kiszivárogtatásáért. Primitíven célba tartó kérdéseitől feldühödve a géniusz a maga eredeti módján anyjába küldi az öcsit; gyors, pontos indoklások üzenetével. „Maguknál, öcsi, minden hülyéből még miniszter is lehet!”

– Nem mondtam, hogy „nálunk minden miniszter hülye”.

– Nem mondtam, hogy „nálunk hülyékből lesznek a miniszterek”.

– Nem. Azt mondtam: „maguknál az ől melletti hülyéből is lehet miniszter. Ezzel a nyílt káderpolitika dicséretére kívántam célozni”.

Egy kopár helyiségben nyaggatták, nem tudott kimagyarázkodni, így vesztette el az egyetemi katedráját, talán még jókor. Páros napokon még tündökölhett akadémiái szakbizottsági üléseken, a páratlanokon állásért kilincsel. Énje felnöttebb felével értette ő, ennek meg kellett történnie; mégis tátott szájjal, gyerekesen álmélkodott, hogy akkora tudásnak, mint az övé, parlagon kellett hevernie, és hónapszám! Juju bedobta magát szeretőjénél(-inél), így jött üdítő engeszteléseképpen a meghívás: Atyai Barátom darab ideig szakértővé avanszált egyik hadiüzemé titkosított ipari létesítményünkben, olyanban, amit termelői nagyságrendje s termelvényei végett ma kócerájának nevezünk.

Az üzembem két-három nap alatt összegőrt egy úgyszólván kihüvelyezhetetlen jelentést, amelynek közelebbről az volt a lényege, hogy ottan fölösleges szakérteni. Míg a jelentést mások gyorsan *lefűzték*, ő szabad kijárást engedélyezett magának kocsmába,

szakkönyvtárba, néhány tanszékvezetői dolgozószobába, ahol vele egyívású kollégáival végkimerülésig vitáztak elméleti kérdéseken. Amikor a mások írta tankönyvekben viszontlátta elmeröppenéseit, „kontextusba ágyazva”, eszébe se jutott háborogni vagy pénzbeli részesedést kérni. A lopkovicok az ő helyében felzúdultak volna; azon is, hogy a tudományos-társadalmi ranglétrán elreteszelték a fölfelé vezető utat; a többiek azonban nem voltak se fatalisták, se szesztestvérek.

Atyai Barátom következetesen bohóckodott. A keresztény kurzusban – öskutyabőrös léte – tunterőleg volt pogány plebejus. Az ütemes taps évadaiban világfi, idealista tanokkal kacérkodó „útitárs”, továbbá, a marxizmusnak tudományokon edzett fölényű kisajátítója. 1937-ben például Horthyt istenítő kollégáit invitálta vitára zugkocsmába, zugagítatorokkal – mindkét fél megbotránkozására. A lódenos korszakban csokornyakkendőt kötött, pergő francia szóval s citoyenmodorral keltett feltűnést – szentül hitte, akadhat hálás közönsége, műértő köre az ilyen diáksínyeknek. Ő maga mindenütt fesztelenül, harsányan szórakozott, mint a klakkőr, aki nem tart számot fizetésre, se buzdításra, *ki-tűnő* közönség volt bárminemű mítingen.

(Ünnepély, 1950.) Vele egykorú pályatársak közül az élelmesebbje meg a ravaszdi öregek – élébe menvén a korkövetelményeknek – egyre-másra játszották ki az *üldözött*, a *félreállított*, a Horthyék által *megkövezett* mártír adu ászait. Okosan tromfoltak, mert a „volt” direktórium tag, a „szegénysori” kisdoktor, a „csak” magántanár, a szalobolsevik, a numerus clausus miatt egyetemi státusból ipari szakértővé „süllyedt” fehér köpenyes proletár szerepében a történelmi igazságszolgáltatás égisze alatt közelíthettek az új rendszerhez, jobb esélyekkel, mint a neofiták; valamelyest kevésbé jó esélyekkel, mint azok, akik valóban kétkezi sorból áramlottak fölfelé. Ünnepeletésük, megjutalmazásuk a mítingeken az őszinte egymásra találás jegyében zajlott: előbb ők éltettek és éljeneztek; azután történelmi magnéziumlobbanásban kezét rázták, megköszönték a kéznek a zihérájtúvel folszúrt kitüntetését, a vele járó új rangot vagy díjat, méltóságot, beiktatást, amely immár őket is feljogosította, hogy oszthassanak és felavassanak (persze szűrős tekintetek kontrollja alatt).

Atyai Barátomból hiányzott a bartóki méltóság. Igaz, a Corvin-láncokra ő is fűtyült, de a potyadék, a látványosság vonzotta, s szeretett vendégeskedni. Jelen lenni. Irdatlan nagy feje bohókásan belerzgett a nagyterem tromfól, triumfálástól hangos zsi-bongásába – pirosulti, kontra, pirosnegyvenszázulti, megadom, vörösnegyvenszázultimóredurh mars – díszbicegett ide-oda, szemoldokbozontja alatt a szeme villogott, a hangja együttérzőn, lelkesen dörgött. Tenyerét vorösre csapkodta, alig győzvéen kívánni a szünetet, a koccintások idejét. Az ő percei, negyedórái, amidőn poharak, fejek, vizekagylók, talpas hamutartók fölé magasodva szó szerint ordító demitizálással koronázta az éppen szőnyegen forgó ünnepi eseményt s járulékait. Ahogy ez az éber emlékezet kaput nyitott a mindent közrebocsátó szájnak! Ahogyan tények toltak föl, adatok, emlékképek, dehonesztáló mozzanatok! Csak az ördög tudhatja, honnét ismerte „velejeig” mártírjaink elő- s utóéletét.

Kinban hallgatták (már akik), amint látszólag rapszodikusán szemezgetett az alkalomhoz igazán nem illő csemegékből – példának okáért az előző éra *áldozatának* tornyos házáról a budai villanegyedben, műkincseiről, gazdagságáról és azok eredetéről (lásd: részvények, adócsalás, néger bedolgozók foglalkoztatása, svájci bankár rokon), vagy... minek kellett előhozakodnia egy újsütetű Kossuth-díjas fogadalmi beszéde kapcsán azokkal a korábbi hűségnyilatkozatokkal, amelyek szerencsésen a múlt homályába veszttek, s történelmileg szükségszerű is volt, hogy odavesszenek, mert senki

sem kívánta engedékenység-kényszer-buzgalom generátorfüggvényét hatványsorokká bontani, bennük a *valószínűt* láthatóvá tenni, kivéve megint Atyai Barátomat – szerinte ugyanis a mostani látványosság és ünnepség az egykoriakkal logikai térbe helyezhető, modellálja jelen és múlt összefonódását.

Pohárcsöndülés, sliccgombolás közben mintha képzeteket társított volna, titkoshonorárium-*csordogálásokról* dörmögött; hallgatói pánikszerűen kotródtak a közeléből, túrheterlen volt, részegen is kompromittáló volt – vajon azok ott fent nem látnak belénk? (de mennyire! – a személyi dossziék majd 1956-ban feltárulnak sok vigalom, sok kárörvendés közepette, ám most ne sietessük a dolgok menetét).

Atyai Barátom hangja a piszoárban recsegő, mély basszusba váltott. Kis anekdotája a német megszállásról és egy másik autóról szólt: az a személygépkocsi *sekte Mercedes* volt, a Todt náci munkaszervezet járgánya. Ő, az analógia kedvéért, akkor ugyancsak a hátsó ülésen foglalt helyet; elöl, a sofőr mellett ült egy addig soha nem látott Todt ezredes. Nem tréfálgoztak. Belecsöppenvén e könyörgve kicsikart futárszolgálatba, Atyai Barátom stratégiai fontosságú, szakmai tárgyponatokban eligazító jelentést adott át az ismeretlennek. Tudta, mi volt az iratokban, hiszen amikor rimáinkodtak neki, hogy vállalja a képtelen segélyszolgálatot, és ő engedett, nehogy baja essen a *búvóhelyre kényszerült szakértőnek*, többé nem végezhetett fél munkát, mint egy herold, aki csak lohol, lohol, érintetlenül a kezébe nyomott göngyöleg tartalmától – öneki fel kellett készülnie.

Az ezredes szakavatottan haladt bekezdésről bekezdésre. Némelyik számadaton vagy tételnél megállt a ceruzájával, faggatózott: ez meg az hogyan értelmezendő? A kérdések tárgyszerűek voltak, csakis egzaktan lehetett ott válaszolni (egy mátrix, egy ioncserélő adszorpciós folyamat nyilván nem érinti „közvetlenül” a haza kiárusításának problematikáját); Atyai Barátom kimérten felelgetett: muszáj volt élőszóban is kollaborálnia, mert a nagy sietve írott szakvéleményből egy s más kimaradt. De ügyelt rá, hogy irodalmi német nyelvtudását rejtse; magyaros lejtéssel, iskolásan tagolva beszélt. A Todt tiszt így is elégedett volt, csend lett. Pontosabban, a Mercedes motorhangja zakatolt az utastérben, Atyai Barátom egyenes háttal ülvén várt a búcsú aktuására, hisz nem tudta: „hogy szokták... küld-e írásbeli feladatlapot a germán?... vagy üzeni fog rejtjelesen?...” Közben az autó gyér forgalmú útra tért. Kiszáratva egy zacskó nyújtatott át neki (a közvetítőnek), a Todt szervezet – átvitt értelemben a Harmadik Birodalom – ajándéka. A sofőr lassított, majd az ezredes jelezte pontnál fékezett. Biccentések, Atyai Barátom kilépett a kocsiból.

Tetemes értékű arany és dollár volt a zacskóban – ezt, merő kíváncsiságból, mindjárt az első kapualjba húzódva konstatálta az öreg. A korszak zilált erkölcsi állapotát fémjeljezhetné a történet szokvány csattanója, nevezetesen a kincsek eltulajdonítása. Nem így történt. Szép csöndben elvitte a rejtékfészekbe, „minden flottul ment” – mondta nyugtatólag, és kupica pálinkára váltotta a zsákocskát –, „szerencsés házást!” A történetnek nincsen csattanója, föltéve, hogy a pletykálgódot nem tekintjük annak.

Hat évvel a történetek után szenvedett hősként ünnepelték a szakértőt, kitüntették, magas polcra helyezték.

Irdatlan koponyájú atyamesterem nem moralizált a történetek fölött, agypályáin inkább dialektikusnak mondható futamok cikáztak a személyiség bizarr védekező reflexeiről, a szűkülő, táguló egérlyukokról – hogy amiként a Tudomány által így-úgy strukturált Natúrából sem szokhat ki semmi, az ember sem hagyhatja hátra életerét

– a kagylóból idővel malter lesz, jogfosztottból sztár; aki pedig istenhit nélküli barátja az Embernek, bírja el önnön elvtelenségét, és ne akarjon másképp gondolkodni. „Mit akartok? Ítélni? Régi csömört jegelni? Az volna meggyőzőbb megoldás, amit Shakespeare a harag jogán kínált?” – jött dörögve az idézet Vörösmarty Mihály fordításában – „... habarékká verem a csánkjaidat s az árnyékszék falát meszelem be vele!”... utóvégre egy modern tudóshoz nem illik a vad Kent barbársága.

Illik, nem illik – 1,4-es véralkoholszinten óraszám citált kedvelt Sékszpiörjéből, leginkább a bohócfilozófiai passzusokat. Azután – bakugrálva – Adynak tekintélyt romboló, merev nyakú kálvinista költeményeit zengette. Prospero és Próbakő egy alakban ágált előttünk, okuláréja csonka szárát pászítgatva a fültájékon – pojáca, humanista, pletykafészek, tudós, vén kamasz, mágus, budik rétor, kocsmatöltelék.

Mitől kerek az igazság, gyerekek? – kérdezte. Hát attól, hogy 1950-beli áldatlan munkahelyzetemen az imént emlegetett aranyos nagyember könnyebbitett, talán törlesztésképpen, de mégiscsak kisajtolta egy státust a Kutatóban. Én bementem hozzá az egyetemre vitatkozgatni, ő meg szuszogott, akár egy viziló: „nem tanszéket kapsz, de munkálkodhatol kedvedre” – azután a háta mögé a falra mutatott, nagybetűs jelmondatára: „A LEHETSÉGEST MÁR MA ELVÉGEZZÜK; A LEHETETLENRE MÉG NÉMI TÜRELMI IDŐT KÉRÜNK!” Ezen a fennhéjázó ígéreten már többször összeszólalkoztak. Atyai Barátom elismerte a szlogenbe rejtett ironia finomságát, mindazonáltal ismeretelméleti aspektusból bosszankodott miatta. Hogyhoggy röviden végzünk a lehetetlennel? Teoretikánk ripsz-ropsz megszűnik? Megszűnik állításokká és tételezésekké lenni, hogy eggyé váljon a szupernatúra abszolútummal; idea struktúrával s a fenoménnel, hát nem bohóság ez? S tán még bohóbb, kártékonyabb tudománypolitikai szempontból? Mivelhoggy pórén felkínálkozik az úgynevezett mindenkori társadalmi megrendelésnek?

Atyai Barátomat már a Todt–Mercedes-ügy előtt élénken foglalkoztatta a Tudomány önmozgásából s a léteigényekhez fűződő érdekeltiségek paradoxonaiból kibontakozó bonyodalom és annak prognosztikája. Mintha hálók vetülnének egymásra! Szelleméből következőleg a tudományos gondolkodás merő kaland, nem tűr korlátozást, a szó nemesebb értelmében éterien független bárminemű megbízástól – kivéve egyet. Úgy tűnik, a töprengő emberiség a rejtvényfejtés hagyományát örökíti át az egymást váltó tudós nemzedékeknek a nyílt színi, tiszta ellenőrizhetőség normatíváival. Ennyiben nem különbözik Kis és Nagy Tudomány.

A rizikófaktorok megnövekedésében annál inkább. Több tudás, nagyobb veszély – Atyai Barátom szerint – lévén, hogy a tudomány önreflektív, ezért kötelessége (és joga), hogy önnön veszélyességéről, veszélyeztetettségéről elsőnek alkosson képet, mégpedig elfogulatlanul. Ha a hagyományos évszázadok során, jóval kezdetlegesebb tudásszinten nagy elődeink latra vetették felfedezéseik következményeit, miért bújjunk ki e feladat elől mi, örökösök? Szolgáljuk vagy kiszolgáljuk az emberiséget, amely történelmében majdnem vakon botorkál? A historikum zagyva. Vehemensen képviseli vélt érdekeit és mozgatóit, amelyeket azután pótlólag igyekszik posztulálni – ezért eseng a tudományoknál csodatételekért, ezért követel szabatos fogódzókat, reményt, ezért fog satujába, s ha csalódik, kedve fordultán gyűlölködik, a tudományt teszi felelőssé, mint egykor a hellének a delphoi jósdahelyet. Mindez kezdetleges állapotban elviselhető, de a Nagy Tudomány küszöbén már nem. Szükség van s mindinkább szükség lesz a józanságra, az áttekinthetőségre, a szabatos gondolatkifejtésre, a latolgató gondoskodásra, tervezettség apátságaira.

Atyai Barátom a hitleráj uralomra jutásakor tépelődött ekképpen; felismerni vélte, hogy a modern történelem korábban soha nem tapasztalt agresszivitással, rafinériával keríti majd hálójába a kutatást; látta maga előtt egyenruhás professzortársait, a pusztító kísérletek számára berendezett bunkerlaboratóriumokat; látnoki módon megsejtette, hogy a nyílt színi publikációt elfojtják, s hogy stratégiai érdekekre hivatkozva, titokban zajlik majd az öldöklő versengés az elsőbbségért.

Cselekedjünk, hogy szabadon választhassunk – hangoztatta 1936-ban –, mi, tudósok prognosztizáljuk, hogy mit tekinthetünk valós társadalmi megrendelésnek, s minden egyébben hol húzzuk meg a határt! A defenzív magatartás ésszerűtlen! Rossz pozíciókba kényszerít! Teremtő elménk volnánk, hát tegyünk róla, hogy ne degradáljanak katonabiológusokká vagy ezoterikus szobatudorokká – miközben a toprongyos néptömegek nincstelenségükbe zárva azt sem tudják, hogy a szolgálatukra lehetnénk! De mi nem veszünk róluk tudomást!

Legtöbben értetlenkedve hallgatták. Akkortájt a természettudományok itthoni művelői, egy kiváltságos szűk kör tagjai európeérnek vallották magukat – európai módon szabad tudományt művelni: ez volt létük alfája, ómegája, s ha álmodtak, a Royal Academy képe derengett előttük, meg egy igazi király, amint lordi méltósággal jutalmazza érdemdús alattvalóit. Volt ebben némi sznobéria, kosztümös ábrándosság is, amely tartásnak elégtelen, de magatartásnak elég, hogy történetesen az alja népség irredenta falkájától elválasszon. Az ő szellemi szintjükön Atyai Barátom korai futurologiája, plebejus észjárása örütségnak tűnt, például, az országgyarapítás bonyodalmaéhoz viszonyítva. Emitt, ez a testközeli tényvalóság: egyfelől a nacionalizmus eszmevilága, amiből nem kérünk; terület-visszacsatolások faktuma másfelől, aminek hasznát Kossuth Lajos Duna-konföderációs tervének tudományföderációjú adaptálásával fölözhetnénk le, és így tovább. Annyira hittek a békeidőkben, hogy egyszerűen kirohögtek Atyai Barátomat, mikor jóslatot mondott nekik: „Kollaboránsként fogtok nyögni, velem együtt!”

Közben az elit más része kezdett kirajzani az országból. Matematikusok, fizikusok, biológusok, kémikusok, fiziológusok választották vajmi kevésé szabadon a szabadságot. Velük Atyai Barátom enyhültebben vitázott, hiszen ő maga is latolgatta emigrációja esélyeit. Mi szól a vándorlás mellett? A jobb felszerelés, a nagystilűbb témakezelés odakinn; a nemzetközi adatáramlás közelsége és mindenekelőtt a kutató létbiztonsága tengerentúlon, ahol a legdinamikusabb ipari társadalom a befogadó-mecénás – kell több? Ha a tehetséget bizonyos kalkulushoz fogjuk fel, s az önmagában egyenlő az emberiség javára tehető potenciális szolgálatok számával, ám megsokszorozódhat interdiszciplinárisan, mi tarthat vissza? Jogotok van tojni a honvágyra, öreganyátok síremlékére, az első szerelem utcájára. Aki először mondta tudósra, hogy „hazátlan bitang”, annak ne legyen sírja e földön.

Mi szól az idegyökerezett mellett? Atyai Barátom szemében a „hűség jutalma” ugyanolyan pejoratív kifejezés volt, mint a „hazátlan bitang”. Ő valamiképp vakon bízott a géniuszában, mint térben korlátlan integritásban. A praxisából merített erőt: ahol hiányoznak a platinatégelyek meg a jó számlálóberendezések, elmeélünk pótolhatja ezeket; s egy anakronisztikus hasonlattal élve, az öreg mintegy elvárta magától, hogy mások előtt ő vegye elsőként észre a szakterülete „penicilliumos Petri-csészéjét”, annak bizonyosságául, hogy a csillogó-villogó laboroknál fontosabb a jó problémalátás...

– Ebbeli reményeit a tudomány sikertörténete nem igazolta, sajnos. Késői okosságunk azonban a miénk, s nem kérhetjük számon Atyai Barátomon, aki, említettem

már, fatalista volt; mindenkor a vakreményhez fellebbezett, és a *maradást* vélte bátrabb és termékenyebb cselekedetnek, több szempontból...

– eldöntött politikai tény, hogy a világháború szétzúzza a korhadt magyarországi rezsimit,

– kísérleti szükséghelyzet áll elő: kimenekíthetők leszünk-e a világégésből – a lányunk, Jujú meg én, Jujuka zsidó szeretője? ehhez kapcsolódik privát nyavalyám: hazai pálinkákhoz szokva hogyan szerez be szükséges és elégséges alkoholt a „végig italozáshoz”?

– negyedik szempont: a hazát romokba terítik, németek, oroszok, magyarok. Előbb aknákkal vetik be, azután felrobbantják, égett emberi hús szaga fog terjengeni. Az infernóban a legaljasabbak garázdálkodnak, mit tehet a magamfajta tisztességes? Mennyi az a legkevesebb, amely még igazolható (önmaga előtt)?

– ötödik: a nemzethalál elvetendő mítosz. Összeomlás ugyan lesz, de nem a nép fog „omlani”. A vég után előjönnek a toprongyos néptömegek, amelyek mindent túlélnek.

– a túlélők – évszázadok óta először – a természetjog alapján követelni fogják a tudomány szolgálatát, ezért a pillanatért érdemes maradni, várni; de nem szabad iránta illúziókat táplálni. Mihelyt kimászunk a romok alól, azon nyomban megkezdődik a tudomány harca az értelmes szolgálatért. Tekintve, hogy a tudomány háború idején mindig virágzik, mi a biztosíték, hogy valami módon ne akarjanak békét kötni?

*

– Esküdni mertem volna, hogy megtalálják a maguk címszavát: „voluntarizmus”, ez igen, ez mindent megold! –

1957 tele, karácsony és újév közötti semmittevés; a Kutatóban még mindig nem dönt el, ki fog tovább igazgatni: M. – akiért tűzbe mennénk, aki a legváltásosabb két esztendőn, közmegelégedésre, „áthúzza” az intézményt, és most nem akar visszalépni a pártba; vagy J., a szervezet jelöltje, sékszpiőri alkat a Bolingbroke-ok fajtájából. Időnk tehát volt, az esélyeket végigzongoráztuk; Atyai Barátom a fentebbi csatakiállással megnyitotta különszemináriumunkat, amely három vagy négy estébe nyúló hosszú délután tartott.

Észrevettem, kicsit történelmietlenül mosta egybe az időhatárokat. „Ostrom után”... „forinstabilizáció”... „újjaépítés”... „kitelepitések”... „jegyrendszer”... az egy-mást követő tervszakokat meg sem említette.

Társadalmi megrendelésnek nem szenvedték hiányát; *egyszeriben* minden kellett – bányászat, nehézipar, erőművek, fegyvergyárak, jóvátétel-törlesztés, zugexport; némi képzavarral: demográfiai robbanás az életfán tátongó egymilliós lyuk helyébe, felduzzasztott és átszervezett oktatási rendszer, új emberekkel konzervált közigazgatási rendszer; milliók mobilizálása, hogy a parasztság mellé új osztályt teremtsenek, hogy éleződő osztályharcra operálhassanak; mindenütt s mindenben a *tárgyasítás mániája* – mintha a kémény, a szobor, az emelvény, a heraldika, a létesítmény, a formációkba rendezett emberi sokaság, a munkateljesítmény, az ellenség *keze* vagy az új típusú ember *arca*, amely hol a vasút, hol a bánya, hol a föld fele fordul – mintha mindezen objektivációk testesítenék meg a diktatúrát. Gondolja kolosszusokra – unszolt az öreg –, milyen lenyűgözően diszfunkcionálisak, s benső üregességük hogyan árulkodik az építetű egzisztenciális félelméről, nehogy őt találják üresnek.

Kéménytől kolosszusig hosszú sor vezet, a tudomány helyét úgy az alsó harmad-

tájban karózták ki. Ez nyomban elhangzott a konzultációs tárgyalásokon, ahová a dolgok természeténél fogva sokkal kevesebb ornitológust, balneológust vagy gégészt hívtak meg, mint statikust, geológust, kémikust, fizikust, bányaműveléstan-professzort etc. Atyai Barátom régebbi mondatait hallotta visszazengeni, kis torzítással: „...a néptömegek a tervezetés apátságait a tervezés gigantikus műhelyeivé fogják fejleszteni” „...az értelmiség egy részében az a gondolat merült fel, hogy a szocializmus építése az intelligencia szerepének és jelentőségének lebecsülésével, csökkenésével jár. Mi sem tévesebb, mint ez a hiedelem”.

Pástra lépett ő maga is. Megálljunk, szólott, azon tulajdonsága az egyetemes szocietáriának, hogy az alap kutatás és a másodlagos kutatás érintkezési pontjain – gyakran mintegy véletlenszerűen – produktumokat segít a világra: szerfölött kétélű mutatóvány. Így jártunk az atomrobbantással és a penicillinnel; mindkettő kutatási járulékból vált végtermékké, mégsem mindegy, hogy átokként vagy áldásként vetik be a „dolgot” (hatásszünet) „alkalmazási terepén”.

(Volt ott még egy csapda) – amikor néhányan a tudomány képviselői közül szóvá tették a néptömegekkel folytatható konzultációk nyílt, közvetlen formáit, példának okáért: demokratikus vitákat sorsdöntő ügyeinkről, azt követően népszavazásokat! – megmagyaráztattak nekik, hogy a néptömegek jövője, a közjó, tudományos világnézeten alapszik, társadalomtervező praxisfilozófián, amely szilárd és koherens tudás, bevált nézetek összessége; csak meg kell valósítani, és persze menet közben mindenkinek – beleértve a népet – el kell sajátítania.

E szavakat később meglehetősen hebehurgya tettek követték, jegyezte meg atyám, s így aztán könnyen ráragasztották hídverőkre azt a bizonyos voluntarista címkét, mintha semmi se lett volna a tasakjukban. Persze hogy rögtönöztek, módosítottak, ide-oda kurkásztak, toldoztak-foldoztak, félbehagytak, kampányokat szerveztek, irányokat változtattak – csakhogy a kivitelezés voluntarizmusát, a tervezés szélsőségét hiába írjuk tehetségtelenségük számlájára, azzal még nem definiáltuk. Nem férköztünk közelebb a leendő társadalomról alkotott vízióhoz, amelyet a marxi holt-tengeri tekercsek és Sztálin karizmatikus tanításainak evangéliumi egyesítésével „álmodtak meg”, úgy tetszett akkor, merészebben bármely korábbi utópiánál. Gondoljak a fekete pöbedabeli meghitt hangulatra, hát az kicsiben ugyanaz volt, mint amikor országnyi, sőt földrésznyi atlaszok körül álldogáltak és tanakodtak; ott a legfőbb hatalom utópistikái tudván tudva, hogy sebes reakciójú szaktudósok között, s némelyest opozícióban tárgyaltak, az üdvtanaikat szegre akasztották, hiperracionalisták és gyakorlatiasak voltak. Mint az akkori szállóigében: „nyel eocen, nyelv oligocen, pjaty, szesz miljo tonna boxit”.

Mindenesetre faggatóztak, kérdezősködtek – ebből Atyai Barátom okkal vélte kiolvasni, hogy másokkal együtt tervező testületté szerveződhetnek. Végre, felnőtt emberek okos gyülekezetévé, amely nem a magánérdek kegyeit szolgálja: hanem utakát-módozatokat kínál fel a végrehajtó hatalomnak, egyeztetvén a közjó érdekeit a nagy történelmi utópia célkitűzéseivel. Azt gondolta, a magabiztosság lehet erény is. Tárgyalópártneri gyakorlatiassága, ha olykor átcsapott is kíméletlenségbe, a kivitelen szükséges rossz, ámde jóvá szelídíthető, annál is inkább, mert elvitathatatlan részük volt abban, hogy az ország megtanult feszített ritmusban, jókedvűen dolgozni, miért ne érzékelhetnék egy nagyobb ívű szabadabb lendület ütemét is – menet közben?

Miért is ne?

Csakhogy ragaszkodtak a távlattervező primátusához s ahhoz, hogy a szakmai te-

már, fatalista volt; mindenkor a vakreményhez fellebbezett, és a *maradást* vélte bátrabb és termékenyebb cselekedetnek, több szempontból...

– eldöntött politikai tény, hogy a világháború szétzúzza a korhadt magyarországi rezsimit,

– kísérleti szükséghelyzet áll elő: kimenekíthetők leszünk-e a világegésből – a lányunk, Juj meg én, Jujuka zsidó szeretője? ehhez kapcsolódik privát nyavalyám: hazai pálinkákhoz szokva hogyan szerzek be szükséges és elégséges alkoholt a „végig italozáshoz”?

– negyedik szempont: a hazát romokba terítik, németek, oroszok, magyarok. Előbb aknákkal vetik be, azután felrobbantják, égett emberi hús szaga fog terjengeni. Az infernóban a legaljasabbak garázdálkodnak, mit tehet a magamfajta tisztesség? Mennyi az a legkevesebb, amely *még igazolható* (önmaga előtt)?

– ötödször: a nemzethalál elvetendő mítosz. Összeomlás ugyan lesz, de nem a nép fog „omlani”. A vég után előjönnek a toprongyos néptömegek, amelyek mindent túlélnek.

– a túlélők – évszázadok óta először – a természetjog alapján követelni fogják a tudomány szolgálatát, ezért a pillanatért érdemes maradni, várni; de nem szabad iránta illúziókat táplálni. Mihelyt kimászunk a romok alól, azon nyomban megkezdődik a tudomány harca az értelmes szolgálatért. Tekintve, hogy a tudomány háború idején mindig virágzik, mi a biztosíték, hogy valami módon ne akarjanak békét kötni?

*

– Esküdni mertem volna, hogy megtalálják a maguk címszavát: „voluntarizmus”, ez igen, ez mindent megold! –

1957 tele, karácsony és újév közötti semmittevés; a Kutatóban még mindig nem dőlt el, ki fog tovább igazgatni: M. – akiért tűzbe mennénk, aki a legváltásosabb két esztendőn, közmegelégedésre, „áthúzta” az intézményt, és most nem akar visszalépni a pártba; vagy J., a szervezet jelöltje, sékszpiöri alkat a Bolingbroke-ok fajtájából. Időnk tehát volt, az esélyeket végigzongoráztuk; Atyai Barátom a fentebbi csatakiállással megnyitotta különszemináriumunkat, amely három vagy négy estébe nyúló hosszú délután tartott.

Észrevettem, kicsit történelmietlenül mosta egybe az időhatárokat. „Ostrom után”... „forinstabilizáció”... „újjaépítés”... „kitelepitések”... „jegyrendszer”... az egy-mást követő tervszakokat meg sem említette.

Társadalmi megrendelésnek nem szenvedték hiányát; *egyszeriben* minden kellett – bányászat, nehézipar, erőművek, fegyvergyárak, jóvátétel-törlesztés, zugexport; némi képzavarral: demográfiai robbanás az életfán tatóngó egymilliós lyuk helyébe, felduzzasztott és átszervezett oktatási rendszer, új emberekkel konzervált közigazgatási rendszer; milliók mobilizálása, hogy a parasztság mellé új osztályt teremtsenek, hogy éleződő osztályharccal operálhassanak; mindenütt s mindenben a *tárgyasítás mániája* – mintha a kémény, a szobor, az emelvény, a heraldika, a létesítmény, a formációkba rendezett emberi sokaság, a munkateljesítmény, az ellenség *keze* vagy az új típusú ember *arca*, amely hol a vasút, hol a bánya, hol a föld fele fordul – mintha mindezen objektivációk testesítenék meg a diktatúrát. Gondolj a kolosszusokra – unszolt az öreg –, milyen lenyűgözően diszfunkcionálisak, s benső üregességük hogyan árulkodik az építető egzisztenciális félelméről, nehogy őt találják üresnek.

Kéménytől kolosszusig hosszú sor vezet, a tudomány helyét úgy az alsó harmad-

tájban karózták ki. Ez nyomban elhangzott a konzultációs tárgyalásokon, ahová a dolgok természeténél fogva sokkal kevesebb ornitológust, balneológust vagy gégészt hívtak meg, mint statikust, geológust, kémikust, fizikust, bányaműveléstan-professzort etc. Atyai Barátom régebbi mondatait hallotta visszazengeni, kis torzítással: „...a néptömegek a tervezetés apátságait a tervezés gigantikus műhelyeivé fogják fejleszteni” ...„az értelmiség egy részében az a gondolat merült fel, hogy a szocializmus építése az intelligencia szerepének és jelentőségének lebecsülésével, csökkenésével jár. Mi sem tévesebb, mint ez a hiedelem”.

Pástra lépett ő maga is. Megálljunk, szólott, azon tulajdonsága az egyetemes szocienciának, hogy az alapkutatás és a másodlagos kutatás érintkezési pontjain – gyakran mintegy véletlenszerűen – produktumokat segít a világra: szerfölött kétélű mutatóvány. Így jártunk az atomrobbantással és a penicillinnel; mindkettő kutatási járulékból vált végtermékké, mégsem mindegy, hogy átokként vagy áldásként vetik be a „dolgot” (hatásszűnet) „alkalmazási terepén”.

(Volt ott még egy csapda) – amikor néhányan a tudomány képviselői közül szóvá tették a néptömegekkel folytatható konzultációk nyílt, közvetlen formáit, példának okáért: demokratikus vitákat sorsdöntő ügyeinkről, azt követően népszavazásokat! – megmagyaráztattott nekik, hogy a néptömegek jövője, a közjó, tudományos világnézeten alapszik, társadalomtervező praxisfilozófián, amely szilárd és koherens tudás, bevált nézetek összessége; csak meg kell valósítani, és persze menet közben mindenkinek – beleértve a népet – el kell sajátítania.

E szavakat később meglehetősen hebehurgya tettek követték, jegyezte meg atyámesterem, s így aztán könnyen ráragasztották hídverőékre azt a bizonyos voluntarista címkét, mintha semmi se lett volna a tasakjukban. Persze hogy rögtönöztek, módosítottak, ide-oda kurkásztak, toldoztak-foldoztak, félbehagytak, kampányokat szerveztek, irányokat változtattak – csak hogy a kivitelezés voluntarizmusát, a tervezés szélességét hiába írjuk tehetségtelenségük számlájára, azzal még nem definiáltuk. Nem férkőztünk közelebb a lendő társadalomról alkotott vízióhoz, amelyet a marxi holt-tengeri tekercek és Sztálin karizmatikus tanításainak evangéliumi egyesítésével „álmodtak meg”, úgy tetszett akkor, merészebben bármely korábbi utópiánál. Gondoljak a fekete pobodabeli meghitt hangulatra, hát az kicsiben ugyanaz volt, mint amikor országnyi, sőt földrésznyi atlaszok körül álldogáltak és tanakodtak; ott a legfőbb hatalom utópistikái tudván tudva, hogy sebes reakciójú szaktudósok között, s némelyest opozícióban tárgyaltak, az üdvtanaikat szegre akasztották, hiperracionalisták és gyakorlatiasak voltak. Mint az akkori szállóigében: „nyel eocen, nyel oligocen, pjalj, seszt miljo tonna boxit”.

Mindenesetre faggatóztak, kérdezősködtek – ebből Atyai Barátom okkal vélte kiolvasni, hogy másokkal együtt tervező testületté szerveződhetnek. Végre, felnőtt emberek okos gyülekezetévé, amely nem a magánérdek kegyeit szolgálja: hanem utakát-módozatokat kínál fel a végrehajtó hatalomnak, egyeztetvén a közjó érdekeit a nagy történelmi utópia célkitűzéseivel. Azt gondolta, a magabiztosság lehet erény is. Tárgyalópartneri gyakorlatiassága, ha olykor átcsapott is kíméletlenségbe, a kivitelben szükséges rossz, ámde jóvá szelídíthető, annál is inkább, mert elvitathatatlan részük volt abban, hogy az ország megtanult feszített ritmusban, jókedvűen dolgozni, miért ne érzékelhetnék egy nagyobb ívű szabadabb lendület ütemét is – menet közben?

Miért is ne?

Csak hogy ragaszkodtak a távlattervező primátusához s ahhoz, hogy a szakmai te-

hetség a másodhegedű szerepét játssza.-S mindjárt kezdettől fogva bizonyos mérvű zavart okozott ebben a kényszerházasságban az a tény, hogy az ország kettős státusú volt, provinciakötelmekkel és némi onálló mozgástérrel; így a politikai akarat letéteményesei nem tudták, kicsodák ők valójában – gubernátorok, prefektusok, még nagyobb akarat diszpécserai, azaz quislingek, vagy felelős vezetők, mértékszabók? Mikor hogy?

Viszolyogtak az autonóm tudomány szabadosságától is. Több egymással perelő, egymás föltétlen érvényét elvitató koncepció már sok volt nekik: anarchiát szimatoltak bennük, alattomos érdekeket; fölkeltette a hipotetika köntösében rejtőzködő frakcióveszély iránti gyanakvásukat – a párttörténet sok olyan fejezetet örökített meg, amikor ártatlannak tűnő kutatók, antitézisek orvén, kétes viszonyba keveredtek időben leplezett politikai banditákkal.

Feljebbvalói, ezek a voluntaristák mestermód értettek a tagosításhoz: egyidejűleg különítették el „a témákat”, rendeltek fölējük ügyosztályokat, hivatalokat. Egyidejűleg kategorizálták a „témaelőírás” fogalmát, s tették „felelőssé” a fölrendelt ügyosztályt, minden odatartozó embert, beleértve a takarító nénit is, hogy mostantól fogva már azzal a felelősséggel „tartoznak a témaelőírásnak”. E módszerrel áttekinthető nomenklatúrává osztályozták a valóság megannyi témáját, így a népesség bármelyik egyede a helyi értékre került: „a hídépítő” hidakat épített, a „gyermekélelmező” gyermekeket élelmezett, az „ör” örködött, „a témafelelős” gondoskodott a témáról, például „teljesített”.

A helyi érték bizonyossága mit sem ért volna az idő pontos felosztása nélkül: a híd „elkészülte”, az örködés „tartama”, a gyermekélelmezés „tennivalói” kikövetelték az időhatárokat és az intervallumokat, azok egységes kezelését – egy időbeli totális „demokratizmus” mértékegységét. Minden amellett szólt, hogy „az év” és „az évnegyedek” egyébként történelmileg is öröklött, megszokott terminusait fogadják el mércéül. Ezért vetették el például a dekádrendszert a korszerűbbnek tűnő 10-es mérték ellenére.

Amikorra öreg barátom fölocsúdott, alkotmányba foglalták az új logikai tér-idő rendszert, konzisztensen alulról felfelé és felülről lefelé. Az osztársadalmi vágyképet alapcikkely rögzítette, s ahhoz mértén szentesítették az egyes témaelőírásokat „törvényekké” – jogi kötelmekkel, szankciókkal – „ha a tervtörvényt megszeged, bűnösnek ítélnék, és megbüntetünk”. Naptári évekre bontva kodifikálták ekképp a jószág és a rosszóság ismerveit tízmilliónyi ember számára. Különös – tapasztalta jártában-keltében az öreg –, de ez megfelelt a sokaságnak: a munkás jó akart lenni, az egyetemista, hanyagsága végett, bűnbánatot tartott; a kispolgár teljes erejével küzdött az őt visszahúzó csökevények ellen; az átlagos képességű szaktudós szeme előtt elfeketedett a világ, amikor az előírt témán gyúródva, attól félrevivő, eretnek gondolatai támadtak; a kutatóintézetek derékhada, noha nem szűnt meg gondolkodni, mégis inkább viszolygott a rosszóság cégérértől: finoman mozogva utat nyitott a törekvőknek, a lelkes jóknak. Így nyomakodtak élre dúvad fiatalok, leggátlástalanabb öreg senkiházik. Ezekre valóban, a szó evangéliumi értelmében illett a Farizeus, a Törvénytudó jelző, lesték a hatalom lélegzetvételeit is, hogy Cikkelyezhető alakba öntsék a sugallatot, az óhajt.

A különleges rendszámú járművek széleseben hajtottak úti céljaik felé; a tudós szakértő őrlődve cikcakkozott az akadálypontok között. A tudomány csarnokaiban reggelenként csöngetett a blokkolóóra (gyárak! gyárak!); napközben egymást érték a

vizsgálatok, az elszámoltatások; s napszállar után még csoportos ideológiai elméleti előadásokat is tartottak. Ez a napirend súlyosan érintette, felőrölte zabolátlansághoz szokott Atyai Barátom életét. Bódulatig narkotizált. Végző hanyatlását innentől kell számolni – még akkor is, ha ezt ő maga sohasem ismerte be.

Hídverőék, a törvény parancsára és a közjó követeléseire hivatkozva, egyszerűen megfosztották a tudományt a hipotetikus melléfogás jogától. Az volt a premisszájuk, hogy a természetnek szolgálnia kell az embert; hogy a természet képes szolgálni az embert, s így amennyiben a tudós *helytelenül működik közre e szolgálati viszonyban*: szabotörnek kell minősíteni. Egyetlen tudóstól sem fogadták el a szellemi munka jellegeből fakadó mentegetőzést, miszerint a megkörnyékezett természet csalafinta is, kifürkészhetetlen válaszokat is adhat. A kudarcokért – elfagyott a gyapot, elvizeződött az olajmező, beomlott a bánya, tüdővésszel fertőzöttek a tehének – a szakemberek feleltek. Legtöbbször már ott, az eredeti katasztrófa helyszínén eldőlt a felelősség kérdése. A különleges rendeltetésű atyafiak csak egyet kérdeztek: „ki volt az?”. A kérdésre csakis „ő volt az”-zal lehetett válaszolni. Ilyenkor a szakmai előjárók és a kirendelt szaktekintélyek, akik a kudarc vagy katasztrófa igazi okairól már tájékozódtak, összedugták buksi fejüket, és játszótéri kiszámolósdit játszottak: „...cérnára, cinegére, ugorj, cica, az egérre, huss!...”, s akire a cica ugrott, már be is ült a járműbe, lefüggönyözöttbe. Szakmai előjárója válogatja: ki hogyan számolózott. Kímélte a nagycsaládosokat? Megszánta a cukorbetegeket, vagy éppen kiszámolta azt, akit nem kedvelt, vagy elügyetlenkedte a „cérnára cinegét”, minek folyományaképpen önmagát tizedelte meg?

Nagyarányú szerencsétlenségek színterére Atyai Barátomat is ki-kirendelték; olyankor titánkodott, sámánkodott, verembe lökte N.-t, hogy utóbb kiemelje onnét, s hófehérre mosdassa, lekisíamozta a pribéket, majdhogynem elküldte szivarért is, pálinkáért is. Mit ért vele? A brávók konokul feltörték a professzortekintély tojásait, és vitték a fiókákat. Néha-néha mégis sikerült valakit megmentenie, s ez sem kicsiny-ség. No de az undor és a szégyen, a tehetetlenség? – pálinkába fojtotta.

*

Hogy '56 a mi eltiport forradalmunk volt-e? – erről nem vitatkoztunk. Így csupán megemlítem: az öreg, a vele egykorúak és a nála idősebbek zsigereiből jövő kétely-lével követték az eseményeket, lehetetnyi esélyt sem adva a győzelemnek. Számukra eleve bizonyított tétel volt, hogy az oroszok nem vonulnak ki, hogy csupán az erőiket csoportosítják át megtorlás és leszámolás végett. Korukhoz képest meglepően serénykedtek, nehogy a Kutatóban a szélsőségek kapjanak lábra. Krumplit hozattak vidékről. Öt kilogramm járt mindenkinek. A fejadagokat a személyzeti osztályvezető, néhai munkáskáder, mérte ki a pincében – önkéntesen. Ő nyomban tudta, hol a helye. Atyai Barátom azonban egy szokelléssel előbbre járt már: az újabb s elkerülhetetlen restaurációtól szorongott. Előre unta, hogy megint újrendezik a sorokat, az emberek az arcvonásaikat.

A személyzetis hamar feljött a pincéből, társaival együtt felbátorodva szervezkedett; telefonjainkat lehallgatták, újjáalakították a besúgóhálózatot, büntetőintézkedéseket foganatosítottak, kutatókat helyeztek innen – oda, s onnét – ide. Kiszivárgott egy, pártközponti határozaton nyugvó, többlépcsős ütemezésű terv: hőse a már említett Bólingbroke-ivadék, akiből igazgatót, kandidátust, nagydokort, akadémiakust, tanszékvezetőt, talán még rektort is „kívántak csinálni” – hat-tíz év leforgása alatt. Kiagyaloí nem rejtették véka alá, hogy készek a fényes előremenetel útjából bármi akadályt fél-

resöpörni. Egy délután Atyai Barátom meghívott törzskocsmájába. Beszél a Bolingbroke-tervről, háttéradatként elmondta, hogy immár kicsikarták az érintett tanszékek, az akadémiai osztály jóváhagyását. Csakhogy az ipse nem beszél nyelveket. Vagy harmincan dolgoznak a disszertációján, helyette mazsolázzák a szakirodalmat. Nincs ideje fölkészülni. A feszített terv miatt nincs ideje ahhoz sem, hogy fölényes tudással ríposztoszon a tudományos minősítő bizottság tagjainak váratlan, ravasz, rituálisan buktató kérdéseire.

– És?

– Behívtak, Ferókám. Nem voltak szívbjasok, egyszerűen megkértek, hogy adjuk ki előre ravasz, rituálisan buktató kérdéseinket. Kérdéstömkelegből, mondjuk, egy tucatot, hogy az ipse azután lehengerelje a minősítő bizottságot... a művelet amúgy is formális.

– És a többiek?

– Áldásukat adják, mondván, a művelet formális. De nekem Bolingbroke-ék még beigérték több kutatási lehetőséget, pénzt, miegymást.

(Csend.)

– Mi van? Üres a kobakod, ocsi?

– Szerintem először is nem fogják állni az ígéretüket... röhögnek a markukba, hogy így túljutnak egy akadályon; másodszor: a minősítő bizottság magas urai, sékszpiórral szólva, a tálcán nyújtják át fejüket; sőt, egy egész szakmát szolgáltatnak ki...

– Nem is moralizálsz?!... Csak demoralizálsz?

– Miért kevernénk az ügybe az erkölcsöt? Az akadémikus urak most még józan korlátok közé szoríthatnák ezt a fényes kárriert.

– Osztályzat: kettes alá!... tüzet, még egy nagyfröccsöt, és fizetek!

Imreh András

FÓBIA

Negyed kilenckor szokta kezdeni,
igen pontosan. Valószínűleg
falat eszik. Olyan nem-emberi,
se-nem-állati, ösztönös, süket,

de funkcionális hang, képtelen,
zörgő rágás. Ismeretlen, arasznyi,
roncsolthússzín rovarnak képzelem,
ahogy a sötétben elkezd kimászni

a rágószájszervével átütött
résen – s már a zárt, kisszobányi térben
mechanikus, szabálytalan körök-
ben közelít – felém? Vagy észrevétlen,

semleges, szerves tereptárgy vagyok?
Esetleg később hasznosítható,
emészthető anyag? Diffúz szagok
elegye? Lebontható pép? Savó?

Ha bármi is – ölési művelet
– egy abszolút közömbös érdekeltség –
tárgya, célpont ingerküszöb felett,
a préda, melynek puha csigatestét

magáévá teheti vegyileg –
s már pulzálva megindul valami
automatikus előkészület
agyamban: hogy ki fogom irtani.

EGY MACSKA LEÍRÁSA

Herélt cirmos. A barna árnyalat.
A zöld pokróccal jól harmonizál.
Érdekesség, hogy az álla alatt
hóféhér, ami némiképp bizarr

egy, már vénülő macska esetén.
Partedlis kandúr! Van még vagy egy éve.
Már kezdi zavarni az esti fény.
Kíváncsi vagyok, mi lesz a vége-

felé. A másik megrühesedett,
aztán megvakult, gyakorlatilag.
(Bár vakság és rüh okozta sebek
kóréletteni alapon alig-

ha függnek össze.) Émez még elég
jó karban van, eltekintve attól,
hogy momentán álmában a szemét
forgatja, rángatózik, varacskol,

fúj – biztos megint rosszat álmodik:
lehet, hogy kutyák üldözik, lehet,
hogy ő üldöz túl gyors egereket,
mindegy. A lényeg: üldözés folyik,

ma már negyedszer. Humánus okokból
(felébresztés) az asztalra verek. –
Felébred. Elég hangosan dorombol,
aztán, nagyjából minden átmenet

nélkül, vakarózik, mosakodik,
és kér ún. macskaropit.
Ilyenkor télen igen jól eszik.
Most az ölemben ül. Ez jólesik.

PROTEUS A PARTON

(Weöres Sándor)

Proteus a parton alakoskodik,
csúf vénlány, karcsú sellő, alacsony
erőművész, izzadva csupacsont
önmagának tart bakot, percekig

imbolyog, elterül, már azt hiszik,
vége, mezítláb apró kavicsos
fut, pók ködben, lábatlan póknyi pont,
a pont helye – csak egy sirály sikít,

s a víz s a csíkos ég hegyesszögében
fekete kardhalak úsznak keresztbe,
madarak röptükben madarokat

nyelnek el, aztán csönd, csak egy fehérén
hulló toll, egy kettészelt szárnyu lepke –
s a parton egy vergődő hal marad.

Nádasdy Ádám

MEZŐTÚR

Az öreg pincér maximálisat
 adott, fatányérosat, fényeset,
 fejenként egy egészet, tetején
 bevagdalt szalonnából sült karéjjal,
 amelytől mindig felfordult a gyomrom
 (gépsonka volt a maximum, amit
 még elviseltem), Ázsia, tünődtem,
 nem kellett volna mégse idejönni,
 de Pityu erőltette, hátraült
 a kocsiban, kényelmesen pöfékelt
 és disznó dalokat és undorító
 cigánygalázó dalokat tudott.
 Pizskáltam a szalonnát. Hirtelen
 nekem csapódott hátulról a függöny,
 az összes függöny egyszerre belendült
 a terembe: a földig kinyitott
 ablaksoron belöködött a szél,
 a rozsdabarna rojtok átsöpörtek
 a húsokon, a garnirungokon,
 tejszínhabosan csapdostak, keményen.
 A szalonnám érintetlen maradt.
 Emelvényen terítettek nekünk,
 a semmibe tudott az öreg pincér
 asztalt varázsolni, a zenekar
 és a konyha közé, máig se értem,
 Pityut szerette: mikor leszerelt,
 a vékony aranyláncot akkor adta
 neki, a sötétben is láttam fényleni
 a visszapillantó tükörben, amikor
 az ingét végig kigombolta. Fülledt
 volt már idefelé is, semmi szél,
 a vaksötétben rengeteg rovar
 kenődött föl az ablakra, keményen.
 Én marha, bekapcsoltam szárazon
 az ablaktörlőt, elakadt. Se ki,
 se be. Az öreg pincér odaült,
 hadd ismerkedjünk meg, hiszen barátok
 vagyunk, vagy nem igaz? A felíró
 ült velem szemben, kék dobozba csukva,
 a pincérek egy meghajlásszerű
 kis mozdulattal elhúzták előtte

az ételeket, kifelé szaladva,
 s ő bólintott. Mindig csak annyira
 döntötték meg, hogy le ne essen,
 figyeltem őket. Éjfél volt, Pityu
 pezsgőt ivott az öreggel. Nem ittam,
 ők nem unszoltak, legföljebb nevettek:
 Rendőr?... apám, mesélhetnék neked.
 De nem meséltek, odaült a bögös,
 hogy elfogyjon a pezsgő, kis cigány,
 aranyfogakkal, szomorú kezekkel.
 Most már villámlott, ó szegény anyám,
 ha tudnád, hol az autód, bőrülésem,
valódi bőrülésem új Peugeot,
 és zuhogott, na legalább lemossa
 a rovarokat. Fölálltam, kimentem.
 Az ablaktorló most se működött.

Andrej Zorin

BARKOV ÉS A BARKOV-KÖLTÉSZET

Pór Judit fordítása

Kevés írónak jutott osztályrészéül, hogy fogalomvá váljék a neve. Az egész nagy orosz irodalomban csak néhány írónak sikerült nevével gyarapítania anyanyelve szókincsét. Az örökké csúfondáros történelem e kevesek közé vonta Ivan Barkovot, időrend és betűrend szerint egyaránt a második helyre, Avvakum után.

Az is hozzájárul a helyzet komikumához, hogy Barkovról mindenki hallott, de senki se olvasta, sőt, sok magabiztos ítélkező kétségtelenül nem Barkov tollából származó művekre alapozza véleményét. Mihail Romm, a rendező elmondja emlékirataiban, hogyan járatta a bolondját Eisenstein a harmincas évek derekán Sumjackijjal, a mozimiszterrel: közölte, hogy szeretné filmre vinni „a kevésé is-

mert orosz klasszikus”, Barkov LUKÁ-ját. Luka vezetéknevét gondosan elhallgatta.

Egy Csulaki nevű író nemrégiben fennkölt című (LE A KÉPMUTATÁSSAL) cikkében azt írta: „*Régtől fogva él egy nagyszerű irodalom, amely nemcsak használja, hanem kedveli is a trágár szavakat. Itt van mindjárt Ivan Barkov, híres LUKA MUGYISCSEV-ével [...] Cenzúra már nincs Oroszországban, Barkovot mégse adták ki. Ki kell adni. Mint a NYIKOLAJ NYIKOLAJEVICS című mai névtelen remekművet is, amelyet melleleg Aleskovszkijnek tulajdonítanak.*” Persze a LUKA éppannyira Barkov műve, amennyire névtelen remekmű a híres elbeszélés, amelyet Aleskovszkij sohase tagadott meg. Ahogyan minden művelt olvasó előtt nyilvánvaló volt, de Taranovszkij be

is bizonyította nemrégiben, az elbeszélő költeményt már Puskin után írták.

De nemcsak a szakramentális LUKÁ-ról van szó. Kulföldön szintén Barkov neve alatt adták ki A CÁRNÓ SZÓRAKOZÁSA és a PROV FOMICS című pornográf elbeszélő költeményeket, amelyek nyilvánvalóan már a mi századunkban születtek. A XIX. és XX. században másolt, Barkovnak tulajdonított szövegeknek valóban se szeri, se száma. A költő neve elszakadt valódi műveitől, s csaknem olyan illetlen lett, mint amilyenek a hozzá fűződő szövegek.

*„Nem is tudom, hogyan idézzem
Barkovot illedelmesen,
hisz fennhangon még a nevét sem
mondhatom én ki, nem merem.”*

A Puskin-rögtönzés első két sora, Anna Kern tanúsága szerint, Puskin barátjáról, Dmitrij Barkovról szól, de a harmadik és negyedik nyilvánvalóan híres névrokonára céloz. A hagyományosan Puskinnak tulajdonított BARKOV ÁRNYÁ-ban az illetlen költemény ősapja a maga módján Priaposz isten szerepét játssza el, megjelenik a szenvedő hősnek férfiúsága nehéz helyzeteiben, s ennek fejében azt kívánja, hogy imádkozzon hozzá, és dicsőítse. Meglehet, ezzel a mitológiai színezettel függ össze Puskinnak az az érzése, hogy Barkov nevét nem lehet kiejteni: „*Hogy ki volt az, kimondjam, / Kinek fél füzete / Abban a régi korban / Csak vele lett tele?*” – mondja a KISVÁROS, elősorolva a szerzőket, akiknek „*művei megvetik a nyomdát*”. Érdekes, hogy később a kéziratok versek nagy részét ha nem a Barkov, akkor a Puskin számlájára írták, őt is ugyanolyan mitológiai szereppel ruházzák fel. A tömegtu-

datban élő Puskin-képhez kétségkívül hozzátartozik a túlfűtött nemiség.

A XVIII. SZ-I OROSZ ÍRÓK TÁRA első kötetében, Sztjepanov szócikkében lényegében minden benne van, amit ma a tudomány tud az igazi Barkovról: Ivan Barkov 1732-ben született, az Alekszandr Nyevszkij papi szemináriumban tanult, majd a pétervári tudományos akadémia egyetemén, onnan 1751-ben kizárták, mivel részegeskedett és duhajkodott, testi fenytésben is részesült ezekért a vétkeiért. Ezután szedő lett az akadémiai nyomdában, másoló a tudományos akadémia kancelláriájában, részben ő másolta Lomonoszov kéziratait, s ellátta az akadémiai fordító tiszttét is. 1766-ban elbocsátották, és két év múlva – erről az időről nincsenek adataink – meghalt.

Barkov rendkívül sokat dolgozott ki-nyomtatásra szánt műveken, különösen a hatvanas években. Ebben az időben jó néhány kötetet szerkesztett, fordításokat, történelmi kompilációkat, „alkalmi” kiadványokat készített. Ő készítette el Cantemir SZATÍRAI-nak első orosz nyelvű kiadását, a maga fordításában Horatius SZATÍRAI-t, Phaedrus verses meséit, Dionisius ál-Cato KÉTSOROSAI-t, amelyek a maguk korában igen magas verstechnikai szinten álltak.

De Barkov örökségének oroszlanrésze, az, ami ilyen furcsa módon halhatatlanná tette, mégiscsak az illetlen költészet. Máig se tudunk mindent róla.

„Nem maradt fenn Barkov-kézirat. Sok könyvtár kéziratosztálya őriz másolatokat, többségükben a XIX. sz. első feléből. Általában LEÁNYJÁTÉK címmel gyűjtötték egybe őket” – írta Makogonyenko az egyetlen cikkben, amely a szovjet rendszerben Barkovról és köréről megjelent.

Alekszandr Puskin

BARKOV ÁRNYA

1

Egy este a Mescsanszkaján
a bordélyban kotoltak
tizen, egy zászlós, egy kaján
költő, egy léha volt-pap,
egy kereskedő, egy diák,
egy vedlett irlnokocska,
egy ficsúr s hárman katonák,
kikben volt némi vodka.
Ki-ki megivott egy pohár
puncsot, s az ágyon egy-egy
kis kurvával, felajzva már,
kemény munkába kezdtek.

2

Fel-fel, versengve baszni hát!
Tüzes-heves birokban
a göndör szőrű jó pinát
melyik fasz győzi jobban?
Pinák és seggek mérnöke,
ki helyét jól megállja,
te vagy a kanok gyöngye, te,
Priaposz áldozárja.
Négyszer döfted be farkadat,
beverted újra s újra,
de negyedszer hoppon maradt,
kiszottyant lekonyulva.

3

Lóg! Mimirkéli mind a két
kezével a macája,
nyomkodja makkját, üstökét
cibálja, mindhiába.
Nekibúsul, papunk alól
kifordul hát a dajna,

hasára pattan, lovagol,
a bajsát nyalja-falja.
De oda a lócs ereje,
mint fáradt hős ledobban
nagy harc után, kókadt feje
csak sír a lágymarokban.

4

Ahogy költőnk, Hvosztov, kihez
a természet fukar volt,
egy ódán piszmog-révedez,
mit így-úgy összebarmolt,
előtte mazna gyermeke,
cincálja, húzza-vonja,
makacsul kínlódik vele,
hogymint belenyomja,
papunkon úgy buzgólkodott,
de hasztalan, a szájha,
lógó pöcséből oszlopot
nem bírt formálni, sajna.

5

Az arca ég, a homlokán
a szegény pírja lángol,
már ugrana, de azután
csak ott marad az ágyon.
Mert, bár szalonkabátja van,
nadrágja leeresztve,
lógó tokkel, idomtalan,
vastag faszát meresztve,
egy árny jelent meg, közeleg
hozzá, remeg a lába,
de szeme lángolva mered
az éjjeli homályba.

6

„Mi lelte ezt a jó fiút?”
így tudakolta halkán.
„Tökömben az erő kihunyt,
és elcsüggedt a farkam,
elárult rúttul, álnokul,
mert most sehogy se tombol.”

„Baszod, mért nem fohászkodol
 fel hozzám nagy bajodból?”
 „Mondd hát, ki vagy?” a meglepett
 Baszadi így kiáltott.
 „Barkov”, szólott az, „jó szellemed,
 segítőkész barátod.”

7

A rémült expap ajakát
 szó el nem hagyta egy se,
 csak eldőlt, mint a tele zsák,
 Barkov lábához esve.
 „Kelj fel csak, kedves Baszadi,
 no kelj fel már, nem érted?
 Visszaadom az igazi
 faszok tüzét tenéked.
 Baszd meg a drágát, rajta csak!”
 És lám, csodák csodája,
 piros a makk, a fasz dagad,
 mint jó karó, felállva.

8

„No látod, csak egy percbe telt,
 és máris segitettem.
 De tudd meg, nem dicsőített
 dalnok még eddig engem.
 A jó anyjuk picsája! De
 nem is kell tőlük – annál
 inkább jólesne, hogyha te
 egy szép ódát faragnál.
 Ihol tüzes lantom, ne, vedd,
 és játssz, mindegy, akármi!
 Van húr s vonó, van jó fejed,
 szép dalt tudsz kitalálni!

9

Ne mint Bobrov, s ne énekelj
 Sihmatovhoz hasonlón.
 Hvosztov, Palicin, egy se kell,
 megverte mind Apollón.

Mért majmolnád az ostobát,
a sok rossz rímkovácsot?
Baszom az anyád, azt csináld
csak, amit én tanácslok,
s faszomra! nagy dalnok leszel,
se szerzetes, se ördög,
se kurva majd nem szundit el,
ha kedved rajta töltöd."

10

„Barkov, nem lesz panasz reám!”
kiáltott lelkesedve
a pap, s eltűnt az éji árny.
A széplány drága segge
alatt a kispárnát talán
hússzor is összegyűrte
hősünk, s a fénylőn pőre lány
csak nagy sokára hűlt le.
De megjött már a virradat,
s mint Barkov farka makkja,
vöröslőn felhágott a nap
a kékellő magasba.

11

S poétává lett Baszadi,
jár baszva és dalolva.
„Barkov nagy!” fennen hirdeti
Phoebus kedvelte tolla.
Faroknak, tollnak mestere,
övezi hír, dicsőség,
magasztalják mindenfele,
fogadók, kocsmák hősét.
Jár hetedhét országon át,
és húzza-nyomja bátran,
Oroszföldön édent csinált
papíron és pinákban.

12

Ott is, ahol a fasz beszél,
 nyikorgó ócska ágyban,
 s ott is, ahová csak betér,
 vásári sokaságban.
 S az elmés dalnok ott-emitt
 kupléit mondja, mondja.
 S Barkov hasznos tanácsait
 elismétli naponta.
 S mindenki, bár faszt vagy lyukat
 visel, megilletődve
 néz rá, lányok szoknyájukat
 emelgetik előtte.

13

Úgy élt hősünk, bármerre járt,
 hogy a császár se jobban.
 Hát egyszer meglát estetájt
 egy zárdát. Izgatottan
 belopózott-settenkedett,
 s a húrt felajzva dallta,
 hogy győz ifjú pinák felett
 a férfi büszke farka.
 Az apácák kis pöcké már
 ugyan pirult, mocorgott,
 hanem akkor kattant a zár,
 s a pap máris fogoly volt.

14

Egy cellához vitték legott
 a nagykedvű poétát.
 Hívogatóan puha volt,
 de tölgyfa volt a szép ágy.
 És a pucér, ellenkező
 pap befekszik az ágyba.
 Ott volt a téres baszmező,
 és ott egy vén apáca.
 Nagy tőgye köldökig lelóg,
 rossz nézni szornyü rését.
 Szegény papunkat fenemód
 nyaggatja már a vénség.

15

Az apátnőt a jövevény
 keményen megkefélte,
 s hogy megvolt, a szegény legény
 nagy szégyenkezve kérde:
 „Mi lesz a fizetség?” „Fiam,
 megmondom én, no halld csak:
 mit szépítsem, hamarosan
 el fog nyüvödni farkad.
 Kappan-pöcs lesz, s bűne miatt,
 törvény ez itt, hiába,
 áldozatul Asmódinak
 vetjük a reterátba.”

16

Szegény dalnok, mi lesz veled?
 Borzalmas büntetés vár!
 Időd lejár, s faszod felett
 ott villog, jaj, a kés már!
 Baszd bár buzgón, lelked kitedd,
 a fasz alatt megőszült
 ribancot meg nem békited,
 ha egyszer nekibőszült.
 Anyád likát, apád faszát
 átkozhatod te! Most hát
 sirathatjátok, szép macák,
 mert ez már nem potomság!

17

És telik-múlik napra nap,
 elszáll egy hét felette,
 s a szent hajlékban él a pap,
 kemény rabságra vetve.
 Mily égi kép! A jó apát-
 nő nyög, zihál alatta,
 s ő zezugos vatrantyuját
 órákig bassza, bassza...
 Nyomkodja felgerjedt faszát,
 de érzi, már erőtlen,
 lenyaklik, mint az elkaszált
 kalász a szép mezőben.

18

A szörnyű nap már itt van, itt,
 virrad, reggel van újra,
 a fényes nap sugarait
 a mord homályba fúrja.
 De hősünk farka fel nem áll,
 iszonyú rettegésben
 pöcsét rángatja-tépi bár,
 nincs lélek benne mégsem.
 Nő, nő a fasz, dagad, dagad,
 de gyenge, hogy keféljen,
 lankad, lekókad, úgy marad,
 fellázadt nagy kevélyen.

19

És már a cella ajtaját
 a főnöknő kicsapja.
 „Mérd meg a picsám!” így kiált,
 s farkát markába kapja,
 mustrálgatja... de nyugszik az,
 vitéz próbára gyáva,
 csiklandja, tépi bár, a fasz
 nem mozdul meg, hiába.
 „No jól van!” szólt a szörnyű nő,
 megfordult és kilépett.
 Megállt a papban az ütő,
 és megdermedt a lélek.

20

Kegyetlenül búsong a pap,
 a szíve ver veszettül,
 de az idő gyorsan szalad,
 immár a foldre est ül.
 A kibaszott hold égre kél,
 s a kéjben eltunyulva,
 pelyhes ágyban aludni tér
 a barát és a kurva.
 A boltos boltja zárva már,
 csak a költők maradnak
 ébren, teli vodkás pohár
 mellett verset faragnak.

21

A cellában csend volt, de hopp,
a falak megremegtek,
könyvek estek le, szent lapok
lapozatlan peregtek.
Hideg szél zúgott hirtelen
a komor éjszakán át,
s hősnünk előtt ím ott terem,
már látja Barkov árnyát,
ott áll, szalonkabátja van,
nadrágja leeresztve,
lógó tökkel, idomtalan
vastag faszát meresztve.

22

„Mit mondott az ördög neked?”
„Ne félj, mindig remélhetsz!”
„Ó, jaj, milyen sors fenyeget?
Mit tegyek?” „Verd, s kemény lesz.”
Petyhüdt faszát cibálja hát,
cincálja, rázza egyre,
s már duzzad is, nő, s láss csodát,
már áll, büszkén meredve.
Vereslik, mint a láng, a makk,
nagy tökei feszülnek,
a vére forr, az ér dagad,
és mohos farka lüktet.

23

De most a cella ajtaja
nyílik nagy döndüléssel,
s beront az apátnő maga,
kezében szörnyü késsel.
Az arcán rettentő harag,
és kutyszeme lángol,
de ahogy rápillant a pap
faszára, majd elájul,
és magát összeszarja ott,
mert úgy halálra rémül,
szegény nő egy sort még zokog,
s lelkét kiadja végül.

„No, Baszadi”, így szólt az árny
 a papnak, „hát szabad vagy!
 Kibogozta Barkov, komám,
 ezt a rút bonyodalmat.
 Nyitva az ajtó, hát eredj,
 őrzőid elpihentek.
 Megjutalmazták, ne feledd,
 a jótettet a szentek.
 Magasztaltál szorgalmasan,
 s most látod, haszna támadt.”
 Így szólt, és eltűnt. Vége van
 ezzel a balladának.

Lator László fordítása

(A BARKOV ÁRNYÁ-t hagyományosan mindig is Puskinnak tulajdonították; régen ismerik az irodalomtörténészek, sokszor említették és ítélték az oroszországi sajtóban, s nemrégiben külföldön ki is adták. Legelőször 1863-ban, V. P. Gajevszkij adott hírt az elbeszélő költeményről és arról, hogy szerzőjében Puskit gyanúják: ez aztán nem sokkal utóbb a legnevezetesebb Puskin-kutatók is megerősítették. Századunk harmincas éveiben M. A. Cjavlouszkij egy egész monográfiát szentelt a BARKOV ÁRNYÁ-nak, és összehasonlító módszerrel arra a következtetésre jutott, hogy csakis Puskin lehet a szerzője. Cjavlouszkij sajtó alá rendezte a BARKOV ÁRNYA-t, kis példányszámú kiadás készült volna a szakértőknek, már ki is szedték, de aztán mégse jelent meg, számtalan másolatából viszont megismerkedhettek vele a kutatók is.)

(Nemrégiben A. Csernov élesen vitatkozott Cjavlouszkij véleményével, szerinte Vojekov a BARKOV ÁRNYA szerzője, de nincs komoly érve feltételezése igazolására.)

FIGYELŐ

ERDÉLY MIKLÓS – A SZELÍD BOTRÁNY MŰVÉSZE

Erdély Miklós (1928–1986) kiállítása
Rendezte Kovács Péter, Kovalovszky Márta,
Ladányi József, Sasvári Edit
Csók István Képtár, István Király Múzeum,
Székesfehérvár, 1991. október 26.–december 31.

Argus irodalmi és kulturális folyóirat,
Erdély Miklós-összeállítás
1991. II. évf. 5. sz.

Erdély Miklós: Művészeti Írások
Szerkesztette Peternák Miklós
Képzőművészeti, 1991. 222 oldal, 128 Ft

*„Amiről nem lehet beszélni,
arról beszélni kell.”
(Erdély Miklós: A MARLYI
TÉZISEK MELLÉ)*

A székesfehérvári István Király Múzeumban és a Csók István Képtárban 1991-ben megrendezett életmű-kiállítással Erdély Miklós hagyatéka kikerült a mesterséges elzártság, a félig ismertség legendáinak hüvköréből. Im-már semmi akadályja annak, hogy elfogulatlanul, tárgyilagosan mérjük fel e sokirányú, szerteágazó munkásság képzőművészeti vonatkozásait, illetve filmes és irodalmi tevékenységének azokat az aspektusait, amelyek ismerete nélkülözhetetlen akcióinak, festészetének megértéséhez.

Mindig kockázatos azoknak a művészeknek a kései közösségi, a nagy kultúrába történő befogadása, egy új nyilvánosságba való bekerülése, akik az életüket szinte teljes egészében csak saját közegükben élték le. Az addig rejtett történet napfényre kerülésének pillanata ugyanis nem más, mint a mítosz vége, s mint Erdély esetében is látni fogjuk, az új közegben, az alkotó életében szinte ismeretlen terepen való szereplés, befogadás, a félárnyékban létrejött életművek új játéksza-

bályok szerinti megismerése sokszor feszültségeket teremt. Hiszen – s ezzel szembe kell néznie mindazoknak, akik az adott mester elkötelezett tanítványaiként részt vállalnak a kései megismertetés munkájában, s azoknak is, akik csak most szembesülnek Erdély legendából lassan tárgyiasuló életművével – az ilyen típusú munkásságoknak nem egy vonatkozása a szélesebb közönség számára óhatatlanul irritáló. Az eredeti jelentések az új közegben nem pusztán rekonstruálhatatlannak, hanem szétoszlanak, mintha a régészet örök rémálma, a feltárás folyamán leselkedő veszély, a megmentendő művek megsemmisülésének fenyegetése válna valóra. Jelen esetben nem egykori, az évezredes elzártságban védett festmények napvilágtól való elhalványulásáról, hanem a mítikus tettek értelmezhetlenné válásáról van szó. Az illegitímus évei után bekövetkező kései elismertség szükségszerűen kiváltja az egykori szektához közel állókból a – némi iróniával tekintve – „partizánszövetségi” attitűdöt. S ugyanúgy fenyeget az a veszély is, hogy megfelelő értelmezési keret hiányában, illetve annak átalakulásával, a sajátos teljesítmények, attitűdök értékelhetetlenek lesznek. A tettek, a gesztusok, amelyek egykor *evidensek* voltak, kommentárt igényelnek a kései befogadó számára, s a magyarázat során elveszhetnek az egykori, a magatartásban is kifejezést nyert értékek. Hiszen ne felejtjük el, hogy minden ilyen szekta, kör, közösség lényeges, meghatározó mozzanata, a közösen átélt kirekesztettség, az elnyomatás által kitermelt *mentalitás* evidencia-élménye van eltűnőben, s ennek a sajátos kultúrateremtő jegyének a léte vagy hiánya a megértés, illetve a gyakran természetlen félreértések kiindulópontja lehet.

Ebben az írásban tehát megkísérlem, hogy az Erdély-életmű 1991-es nyilvánosságra kerülésének következményeként elemezzem elsősorban a székesfehérvári életmű-kiállítást, s a fentieknek megfelelően rámutassak e munkásság sajátosságaira – immár olyan közönségnek, amely nem a legendák ismerője,

amely nem volt tanúja a mítosz születésének, amelyet elfogulatlan és épp ezért az értelmezést megkövetelő utókornak tekinthetünk.

E szöveget nyilván determinálja hangsúlyozott – nevezük talán így – közvetítői nézőpontom. Soha nem tartoztam Erdély tanítványai közé, nem voltam szektájának elkötelezett tagja, viszont azt sem mondhatnám, hogy munkásságával csak most ismerkedtem meg. Azaz – s ez nem érdem, mindössze talán ebben a tanulmányban kamatoztatható tény – a történeti és kortárs avantgarde iránt érdeklődő kutatóként volt bizonyos rálátásom Erdély tevékenységére, valamelyest ismerhettem őt. Úgy érzem tehát, nem teljesen jogtalan, ha az avantgarde hagyományában némileg járatos elemzőként nem pusztán az ítélezes, de a tolmácsolás munkájára is vállalkozom.

Erdély Miklós művészetének, munkásságának értelmezéséhez – mint azt majd az utóbbiakban bemutatandó művei is bizonyítják – nélkülözhetetlen a származás és az élettörténet némely – a szélesebb közönség előtt ismeretlen – mozzanatának felelevenítése. Az ismertetésben, tehát a legendák eloszlításában és a tények nyilvánosságra hozatalában fontos fordulópont az *Argus* 1991. II. évfolyamának 5. száma és Erdély válogatott tanulmányainak Peternák Miklós szerkesztette kötete. Végre rendelkezésre állnak azok a nélkülözhetetlen szövegek, amelyek az elfogulatlan elemzés előfeltételei.

Erdély 1928-ban született, édesanyjának, Óriás Arankának 41. életévében, annak második házasságából. Testvérei – három fétestvére és György nevű édestestvére – közül, komoly megpróbáltatások után, csupán egyetlen tért vissza a munkaszolgálatból, illetve a koncentrációs táborból. Erdély zsidó származásának fontossága, a holt testvérek emléke megannyi szövegben, fotómontázsban feltűnik. Ugyancsak komoly hatást tulajdoníthatunk a család szellemi közegének: a spirítizmus iránti érdeklődés nemzedékeken át terjedő, azt távolságtartással kezelő és ugyanakkor gyakorló hagyományának.

A család és a fiát túlélő édesapa – az ugyancsak Gesamtkunstwerket alkotó Erdély István – jelentős hatása mellett egy másik, feltétlenül megemlítendő tény Erdélynek a professziókhöz való viszonya, mely szinte pre-

desztinálta arra a szerepre és életformára, ami sajátja lett. A professzióellenesség ugyanis egyike azoknak a magatartásjegyeknek, alkotási módoknak, amelyek Erdély *professzionális, múzeumi körülmények között történő bemutatásakor* komoly problémát jelentenek.

Erdély tanult szobrászatot – Bokros Bir-mannál, akivel annak haláláig bensőséges viszonyt tartott fenn –, majd elvégezte az építészmérnöki kart, ám az építészetet inkább megélhetési forrásnak, mintsem hivatásának tekintette. Kétszer is beiratkozott a filmrendező szakra, de soha nem sikerült befejeznie tanulmányait, viszont – igaz, a professzionális filmgyártás felől nézvést észrevétlenül maradt – komoly filmrendezői munkásságot mondhatott a magáénak.

Erdély, mint egy önéletrajzában írja, „különböző műfajokban egyforma intenzitással” (II. füzet) dolgozott, ezt a sokoldalúságát alátámasztotta a „nemzetközileg kibontakozó ún. neo-avantgarde mozgalom” eredményeivel való megismerkedés.

Mindez annyit jelent, hogy Erdély, hosszú éveken-évtizedeken át tartó művészkénti hallgatás, útkeresés után úgy döntött, hogy a korszak – a hatvanas évek Magyarországa – által kínált műfajok és kulturális hagyományok, nyilvánosságok egyikében való egyértelmű és a professzióhoz tartozás védelmével is járó szereplés helyett saját normáihoz híven a nemzetközi értelemben vett neoavantgarde kultúrához csatlakozik – *úthon*. Ezzel azt vállalta, hogy miközben szinte minden művészeti ágat intenzíven gyakorolt – azaz írt verset, drámát, filmforgatókönyvet, tanulmányt, rajzolt, montázsleméttel, filmgyakorlattal, szemiotikával, a számára legfontosabbal, a természettudomány és művészet új viszonylatainak elemzésével foglalkozott –, nem védte őt a korszak egyetlen hivatalos, de akár félhivatalos céhe sem. Úgy ítélem meg, hogy Erdély tudatos döntéssel – épp saját tevékenysége egyetemességének elérése érdekében – lemondott mindazokról a kulturális mintákról, szerepformáló, alkotást hitelesítő jegyekről, taktikákról, amelyek bármelyike valahol, csupán egy közegben – de hiteles szemlélyé tehetné volna. Amilyen evidensnek tűnik ez ma, az alternatív kultúrák médiális társadalomban való részvételének korában, amikor bármely, az életút felépítésére vonat-

kozó stratégia már csak pillanatokra érvényes – olyannyira figyelemre méltó lehetett 1966-ban. Erdély ugyanis ettől az időponttól datálja nyilvános tevékenységét – s ezen a szó szoros értelmében a második, harmadik nyilvánosságot kell értenünk.

Az életművel Székesfehérvárott most ismerkedő nézőnek vagy a MŰVÉSZETI ÍRÁSOK-at fellapozó olvasónak nyilván egyaránt feltűnhetett, hogy Erdély munkássága – saját megítélése szerint is – 1963-as párizsi utazása után, tehát harmincas életéveinek második felében bontakozott ki. Értelmetlen lenne megkerülnünk a kérdést, hogy mi is történt odáig. (Eközben hadd hívjam fel az olvasó figyelmét arra, hogy 1966 csupán a második nyilvánosság előtti szereplés kezdete. A párizsi *Magyar Műhely* gondozásában 1974-ben megjelent, s itthon csak szűkebb közönség számára ismert KOLLAPSZUS ORV. olvasói jó néhány 1959-es Erdély-szöveggel találkozhattak.)

A válasz cseppet sem kézenfekvő, s itt nem pusztán Erdély hallgatásban eltöltött éveiről van szó, hanem kultúrtörténetünk egyik fontos fejezetéről, a magyar neoavantgarde egészenek sorsáról is.

Az ötvenes évek nyilván olyan évek voltak, melyeket, mint oly sok alkotó esetében, Erdély életében is „felfaltak a sáskák”. Avantgarde tevékenységet folytatni a nyílt diktatúra körülményei között lehetetlen. Erdély – pusztán életkoránál fogva – sem vonulhatott már belső emigrációba.

Am az ötvenes éveket nem pusztán a nyilvánvaló félelem miatt „falták fel a sáskák”. Sokkal súlyosabb következményekkel járt az a tény – s ez magyarázza Erdély *kései* pályakezdését –, hogy újabb nemzedék esett el, ma már elképzelhetetlen mértékben, a tájékozódás, az információszerezés lehetőségétől. Egészen elemi szinten zárták ki ezt a generációt a kortárs Európából, fosztották meg attól, ami Erdély számára talán élete legfontosabb furorja volt: az újdonságoktól, a Hírektől. Más kérdés, hogy ez a tájékozatlanság, a kortárs Európa eltűnése, álommá és ígértté válása a már felépült vasfüggöny mögött nem ekkor kezdődött el. A harmincas évek végétől fogva Magyarország egyre kívülre sodródott a nemzetközi művészet vérkeringéséből, és hogy ez mit eredményezett, azt például Kassák életművének jövátelhetetlen megrop-

panása mutatja. Erdély pályájának első évtizede ennyiben nem is telhetett el mással, mint a megkésettiségerzés ledolgozásával, az információk, az elemi tájékozottság megszerzésével. A vasfüggöny aláhullása *etikailag* bizonyára *mindenkül* egyformán sújtott, szellemi értelemben azonban hatalmas különbségek voltak. Más mértékben tette tönkre az életét annak, aki a klasszikus, nagy kultúra paramétereinek megfelelően tájékozódott, s azé – mint Erdélyét –, aki a mindig kialakulóra figyelt, s az Új kutatásának szentelte életét.

Épp ezért tartom figyelemre méltónak, mintegy az egész életmű sajátosságait magában hordozónak, jellegzetesnek az 1956-os **ŐRIZETLEN PÉNZ AZ UTCÁN** akciót, amely talán nem csupán egyik legeklatánsabb bizonyítéka a forradalom közérzületének, de immár pontosan rámutat arra, hogy Erdély – s ne felejtjük el, hogy milyen körülmények között – ráérezett a neoavantgarde művészet legnagyobb kihívásának, a Pénznek a szerepére. Ez az akció jól mutatja, hogy Erdély mit is tekintett igazán művészetnek, mit tekintett ténylegesen saját műfajának. Hiszen ebben az akcióban – amelynek során, mint Erdély visszaemlékezett: „megoldottuk, hogy Budapest hat pontján dobálják be a pénzt egy őrzetlen ládába, s ettől kezdve az volt a feladatunk, hogy járőrültem az Írniszovetség aulójával, és a láda mellé álló nemzetőröket elzavarjam, mert képtelenek voltak felfogni, hogy ezt most nem kell őrizni...” – pontosan kitapinthatók az Erdélyt mindig izgató elemek: az újdonság, az adódó szituáció művészi felhasználása, a kommunikációban való közvetlen részvétel, azaz a direkt akcionizmus kísérlete, a *provokáció*, a *szelid botrány*, a konvenciók és a mentalitás szintjén történő támadás, az erőteljes konceptualitás s az erős érzék a tautologikus, illetve abszurd helyzetek iránt. A műfajhatárok átlépése vagy mások a művészeteken kívüli világ szimbólumainak, tárgyainak művészeti szcénába való bevitele a klasszikus avantgarde Duchamp-ra visszamenő tradíciója, amelynek Erdély Magyarországon talán legnagyobb mestere volt. Hosszú évek alatt szinte a tőkélyre fejlesztette e módszert, s annak minden lehetőségét maximálisan kiaknáta. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy Erdély a szelid botrány és a provokáció mestereként művészete *eszközévé* tette a *szocializmust*, annak művészeti intézményrendszerét.

Ám az **ŐRIZETLEN PÉNZ** nem pusztán ezért érdemel különösebb figyelmet. Az igazi kihívás megítélésem szerint abban áll, hogy Erdély figyelme a sztálinizmus honi végóráján is azonnal a kapitalizmus lényege felé fordul. A forradalmat értelmező akciója valójában *kettős* jelentésű mozdulat. Hogy mi is a forradalom lényege, talán semmivel nem lehet jobban illusztrálni, mint egy olyan – a művészetben is *forradalmi* – akcióval, amely, miközben metaszínten részt vesz az eseményekben, egyben azoknak elemzéseként is érthető. Tulajdonképp nem kevesebbről van szó, mint az 1968-as párizsi, a késő kapitalizmus ellen lázadó, az abszurd iránt oly fogékony metafizikai forradalom 1956-os, a kommunizmus elleni lázadásakor megsejtett előérzetéről.

Ettől az akciótól fogva Erdély élete során minduntalan visszatért a pénz szerepének elemzésére. 1963-as felszabadító hatású párizsi útján kísérletet tett adott pénzösszegek névérték alatti – azaz olcsóbb – árusítására. A kapitalizmus kritikájaként érthető, szelíden radikális, direkt akciójának – saját leírása szerint – a hatáság vetett végét.

Erdély szerteágazó, a hatvanas évek magyar művészetében csupán néhány ember számára felismerhető művészetének kulcsfogalmai közül is kiemelkedő szerepet tulajdoníthatunk az „új”, az „újdomság” kategóriájának, illetve az ahhoz vezető útnak, amelyet Erdély interdiszciplinárisnak tekintett, s amelyet – másként – joggal tekinthetünk elszántan intuitívnek. Hiszen Erdély, gyakran szinte az indoktrinalitásig elmenően, az intuitióra támaszkodás tudatos zsenije is volt.

Ahogy a különböző értékvilágok radikális áthelyezésében, a tradicionális szemléletmódok és beszédmódok ironikus megtörésében, úgy – ezen eszközök révén – az új programszerű keresésében a század eleji avantgarde örököse volt. S mindig biztosan hitt abban, hogy tulajdonképpeni döntő hivatása a titkok felfedése, azaz az új elérése.

Peternák Miklóssal való, az *Argusban* közölt, kulcsfontosságú 1983-as beszélgetésében, Hamvas Béla kapcsán Erdély ritka egyértelműséggel fogalmazta meg művészi munkásságának céljait: „Ami avantgardizmusnak nevezek, az szünet nélkül a mágikus, a régi mágikus, a régi, klasszikus tudományos gondolkodás összezavarásával foglalkozik. És a misztikus, új

felismerésekre való preparálása, előkészítése a tudatnak...” Az 1985-ös KALOCSAI ELŐADÁS-ban pedig így fogalmazott: „Az új általában láthatatlan, úgy is fejezhetném ki magam, hogy a még meg nem nevezett újdomságok tengerében utazunk.”

S Erdély filológiai gondozás után kiadásra váró, hatalmas kéziratot hagyatékában is minduntalan felbukkan az új, az újdomság keresésének programja. Életművének visszatérő eleme ez, holott munkássága egyébként épp a próteuszi változékonysága miatt tér el a klasszikus avantgarde – így például Kassák – militáris, enyhébben fogalmazva behaviorista hagyományától, amely a felismert újdomságot kötelező mintaként követendőnek ítéli, egészen odáig, amíg fel nem cseréli valami még újabb újjal.

A filmnyelvvel kapcsolatos egyik szövegében Erdély emblematisz élességgel fogalmazta meg álláspontját: „A művészet nem informal a már meglévőről, hanem új képzeteket kíván keltetni.”

Erdélyt tehát szinte rendszeresen, visszatérően foglalkoztatta, mint azt egyik tanulmányának címe mutatja: az „UJ” SORSA. Eközben mélységesen tisztában volt e fogalom tényleges kikezdtetőségével. A MIRE JÓ EGY VIRÁG című szövegben olvashatjuk: „Ami új, az szép? Új cipő, új ruha, új játék, új autó, új repülőgép – majd – reklámmunka. A régi autó csúnya?” A magát neoavantgarde alkotónak tekintő Erdély fogalmazta meg az idézett KALOCSAI ELŐADÁS-ban: „... ami irányzatjellegű, az rossz. Minden mű annyira gyenge, amennyire hagyja magát irányzathoz sorolni.”

Tehát az indoktrinalitás nemcsak az avantgarde-on kívüli művészetfogalom és tudománykép határának módszeres és mégis intuitív lebontásában – azaz az egyes érvek eredő szövegekörnyezetüktől, diskurzusrendjüktől független felhasználásában – követhető nyomon, hanem a neoavantgarde scéájában belül is. Erdélyt nem is lehet egyetlen akortájt – a hatvanas-hetvenes években – létező irányzat elkötelezett híveként számon tartanunk. Ahogy a Gesamtkunstwerk-et alkotott a hagyományos kulturális tradíció, a nagy kultúra felől nézve, ugyanúgy volt megfoghatatlanul sok műfajú az avantgarde-on belül. Egyszerre volt happener, performer, konceptualista, szeriális, prózájában és lírájában

ban szürrealista (például „Nagy báriummező-kön hullt a szél”, vagy „A lánc lerogyott, este lett és imádkozni kezdett”). Filmjeiben ugyanúgy alkalmazta az Eisenstein és a dovzsenkói montázst, mint a szürrealizmus asszociációit és a kísérleti film matematikai algoritmusok szerinti vágástechnikáját.

Erdély általában soha nem élt a letisztult műformákkal, nem azokat alakította tovább konzekvensen használt személyes kézjeggyel, individualitását jelző fogásaival. Szinte vigyázott arra, hogy ne alakuljanak ki életművének kompozicionális tradíciói. Am ennek ellenére – mint arra a székesfehérvári kiállítás katalógusában Pernecky Géza rámutat – a negatív tanulóiakhoz roppant affinitást mutató beszédmódjait visszatérő elemnek tarthatjuk. Ez a beszéd-írásmód, illetve az egyes képeket mindig szekvenciákba soroló eljárás a szövegekben a tézisok, a gyakran a Wittgensteini osztályozást használó kijelentések, a képzőművészetben pedig a szeriális montázsok világa. A tézisszerű, egymás mellé rendelt állítások vagy képek-fotográfiák sorozatából létrehozott alkotásmód éppúgy fellelhető a tanulmányírónál és a próza- vagy prózaversírónál, mint a festőnél, montázsteremtőnél, de a fotográfiák és a filmvágás trükkjei esetében is. Ez az egyetlen, Erdélyt ténylegesen jellemző visszatérő formai elem. Ebben az ismételésre, gondolatritmusra építő alkotási módban nem nehéz észrevennünk a Biblia, az Ótestamentum iránti ragadhatatlan vonzódást, miközben Erdélytől mi sem állott távolabb, mint a tradicionális vallásosság vagy a vallásos ateizmus.

Mert a folytonosan rutinellenes, mindig meglepő, megdöbbentő igyekvő, az újat, az újdonságot a botránnyal megpillantó, az elvárásokat be nem teljesítő alkotási mód volt Erdély hivatalosa. Mindezzel egyébként tökéletesen tisztában volt, hiszen ő maga írta az APOKRIF ELŐADÁS szövegében (mely nem más, mint egyik előzetes akciójának nyilvános elemzése): „Különösen tetszett nekem az, hogy akik Happening címszó alatt nagy durva eseményeket vártak, azok csak néhány gyógyvizet üvegek és kis viráglocsolást tapasztaltak...” Erdély formateremtő elvére tette a botránnyt, maximálisan kihasználta annak kommunikációs stratégiáit, jelentésteremtő lehetőségeit. Pályáját szinte mindvégig elkíséri a botránnyt kiváltó, végtelenül ironi-

kus provokációk. Ilyen objekt, illetve akció volt az 1970-es, a Műszaki Egyetem R épületében megrendezett, legendássá vált neoavangarde kiállításon bemutatott FIÚINGMEREVÍTŐ, melyben a címként szolgáló funkciót egy macesztábla volt hivatott betölteni. Ugyanitt állította ki Erdély a SZELIDSÉG MENDENCÉJE című művét, melyben „a kék műanyag medence közepén macesz és élesztő (melynek hiánya miatt kovászalan a pászka) úszik sűrített tejben. A medence fölé függesztett konzervdobozból kristálytisztá víz folyik. Az anyagok interakciójából keletkező „gázt” egy-egy külön „szagláshelyen” – gipsz ornyílásban végződő gumicsövön – lehet érzékelni”. (Beke László: ERDÉLY MIKLÓS MUNKÁSSÁGA. KRONO-LOGIKAI VÁZLAT KÉPEKKEL 1985-IG. Erdély Miklós kiállítása, 1986. Április 11.–május 5. Óbuda, Zichy-kastély. Katalógus, 7. o.) Ugyanakkor maga Erdély is roppant fontosnak tartotta, hogy a szó szoros értelmében elhatárolja magát a neoavangarde nem egy direkt provokációjától. Az APOKRIF ELŐADÁS kéziratot változatában (13. füzet, kézirat) a következőket olvashatjuk: „Mindig is tartózkodtam ezen mozgalmak [értsd például a bécsi akcionizmus] vad, romboló indulataitól és megnyilvánulásaitól, bármit is tulajdonítsanak nekem, a felszabadultság tombolása érzésem szerint mindig még az elnyomástól meghatározott kényszerpályára...” S Erdélynek épp ehhez volt a legkevesebb köze, ezt utasította vissza a leghevesebben.

Feltétlenül érdemes részletesebben elemeznünk Erdély egyik, először 1991-ben, Székesfehérvárott kiállított objektjét, amelyben pontosan összegződnek a konceptuális, nyelvi-szójáték-kultúrára építő, provokatív elemeknek és a családtörténeti adottságok, körülmények alkotásba való bevonásának – tehát a hagyományos műfajokat agresszíven összekeverő alkotási módnak – a jellegzetességei. Az „ISTEN-ISTEN” – műleírása szerint – 4 db pálinkáspohár, m: 7,5 cm, „Jubileum vegyes linzer” doboz, 25,5x10,3x5,5 cm, Erdély Miklós jelentkezési lapja a IV. Országos Kisplasztikai Biennáléra, 1974, A-4, Az 5. Országos Kisplasztikai Biennálé felhívása 1976, A-4, A Nácizmus Magyarországi Üldözötteinek Országos Érdekvédelmi Formanyomtatványa. A formanyomtatvány Erdélynek a háborúban elvesztett testvéreiért felajánlott jóvátételről értesít, mintegy háromezer forint ösz-

szegben. A kiállítás objektje tehát egy roppant kemény – szójátékra épített – akció. Az elképzelés szerint a kiállítandó – Jubileum! – kekszesdobozban fekvő pálinkáspoharak mellett folytonosan – az adott összegig megvásárolható – barackpálinka áll a nézők rendelkezésére, akik a művész vendégeiként ihatnak a holtak emlékére. S koccintáskor ugye azt mondjuk, s talán végig sem gondoljuk, miért: „Isten-Isten”. Erdély, az objektet elemző szövegében, tézisszerűen pontokba szedve így értelmezi saját akcióját: „... 5. *posom a közönségnek... 8. a keletnémetektől mennyi kártérítést kapnak. (A mű által kellett félreértések száma jelzi a mű értékét A kormány is félreérti.)... 11. ...új összefüggésbe helyezett motívum mindig is megbotránkozást váltott ki, az úrlap kiállítására (változtatással vagy akár kiegészítés nélkül) ...az ő számukra küldöm a barackpálinkát, örüljenek, hogy egy jó dolog megvalósult, és igranak az egészségemre. Aki nem iszik, vagy visszataszítónak találja az ügyet vagy annak kiállítását, nem hagyja felháborodását egy stampedli pálinkával elaltatni. Vajon mennyiért hajlandó nem haragudni? Hány hektoliter pálinka árát fogadná el engesztelésnek? A pénz mindenhatóságába vetett hit produkálja ezt a jelenséget, ennyiben felmutatása valóban kapitalistaellenes, azonban a pénz mindenhatósága be is igazolódott azáltal, hogy a túlságosan is megclázolt emberek újra hagyják magukat megaláztatni a pénz által. Számukra valójában kimosabb a nyílvanosság, mint az adakozó számára, bármennyire is provokatívan tapintatlanná torzult a blanketta és az egész eljárás az idők folyamán. A pénzt fel kell venni, és az eljárás elleni demonstrációra kell fordítani, és ezáltal az adakozót és elfogadót arra inteni, hogy a jóvátehetlent meg kell hagyni a maga abszolútumában, különben a jóváteiteiből még rosszabbá tétel válik.” (71. füzet, kézirat.)*

Pontosan érzékelhető, hogy Erdély maximálisan tisztában volt provokációja mélységével és természetével. Tudta, hogy milyen kimos is a jóvátétel magánügybotránnyát mint egy „kitergetni” a kiállítóter nyilvánosságában, radikálisan rákérdezve ezáltal a képzőművészetre és a Pénz jelentésére egyaránt. S közben mindezt megfejeini a szóvicc-koccintás morbid, önkínzó gesztusával. Tagadhatatlan, hogy az akció a szégyen, a zavar feikelésén át hat. A befogadó joggal érezheti úgy, hogy személyes támadásnak van kitéve, hiszen a galériaheli sétálgatás állapotában nyil-

ván roppant meghökkentő a személyesség, a néző állásfoglalásra kényszerítésének e nyílt módszere, a befogadó agresszív, a szó szoros értelmében vett megszólitása.

Az ISTEEN-ISTEN pontosan mutatja, hogy Erdély megannyi akciójában, objektjében újra és újra a nyelvjátékban, a koncepció ad absurdum jelentéstani kifordításaiban látta a termékeny félreértések, ezáltal az új dimenziók megnyitásának, a művészet kommunikációképességének, szituációérzékenységének zálogát. A cél a néző zavarbaejtése volt, hiszen Erdély épp abban hitt, hogy ezáltal nyílik lehetőség az új felfedezésére, a személyiség rejtett dimenzióinak feltárására.

Erdély törekvése tehát a gondolkozásmód, az észjárás láthatóvá tétele. A provokáció, az objekt-szójáték akciója pontosan ezt szolgálja, építi fel. De ugyanez a szelid, ám kérelhetetlen provokáció jelenik meg Erdély filmjeiben is. Csupán egyetlen példára utalva, e helyütt is érdemes megemlítenünk az 1979-es VERZIÓ-t. Solymosi Eszter történetének általa készített verziójában Erdély értelmes magyarázatot akar adni arra, miért is vállalhatta Scharf Móric az apja elleni hamis tanúskodást. Erdély magyarázata Móric és Eszter feltételezett ártatlan szerelmének az adott körülmények között utóbb már bevallhatatlan ténye. Nem pusztán ez az értelmezés számított provokációnak, hanem az is, hogy a filmbeli vizsgálótisztet ifj. Rajk László játszotta. De az sem okozott kevesebb feszültséget, hogy a hamis vádat a fiatal fiúba a szó szoros értelmében beleverő vizsgálótiszt rettenetes vádjait, a zsinagógában történő torokelválgás rémületes képsorait a néző, a mondatok elhangzásának rendjében, azok illusztrációjaként látja. Azaz a saját szemünkkel látjuk a hazug vádak képeit: a zavarbaejtés, a néző normálállapotának felkavarása ismét a műalkotás lényegi célja.

Ez Erdély művészetének, provokációs stratégiájának egyik, talán legkülönösebb vonása: a hihetetlenül erős drámai érzéssel megteremtett, zavarbaejtő képi valóság és annak lágy, igazán szellemes, művészetpedagógusra valló feloldása. Épp ez a képesség – beszélgetőtársainak, az őt körülvevő közeg tagjainak gyenge pontjait fellelni, arra rámutatni, s utána azt a vitában nem kihasználni – volt az, amiért Erdély tanításának igen nagy

része a személyes tapasztalattal függött össze. Ez az a vonatkozás, ami szinte lehetetlenné teszi a múzeumi körülmények közötti, semleges térben történő utólagos bemutatást. Nem egy műve elemzésekor érzem a személyes jelenlét – az egykori hitelesítő pecsét – hiányát. Ezt nem pusztán a mai értelmező, befogadó immár pótolhatatlan veszteségének érzékeltetése végett említem, hanem mert úgy vélem, hogy e ponton rátérhetünk két, egymással szervesen összefüggő problémára.

A szerteágazó tevékenység produktumai immár mind elkülönülve, óhatatlanul tárgyasulva, alkotójukról végképp leválva kell hogy jótálljanak magukért az egyes művészeti ágakban. Vajon minden műfajban azonos erejű-e ez az életmű? Erdély szerteágazó teljesítményét – s ez így lesz, még ha hűvösnek, személytelennek tartjuk is ezt a megközelítést – az egyes művészeti ágak nyilvánosságainak tradíciói, saját mértékei szerint fogják megítélni. Nem elsősorban a nemzetközi avantgarde művészet magyarországi mozgalmának *dokumentumaként* tehát, hanem a magyar képzőművészet, film, költészet, esszé stb. részeként. Ennek a befogadói, értelmzői horizontnak, az érvényes, itthon létező normarendszernek keretében az életmű különböző műfajai bizony más és más fényben tűnnek elénk. Meggyőződésem, hogy azok a művek, azok a műfajok „járnak jól”, amelyek az immár személytelen, intézményszerű formákban is közvetíthetők, amelyek akár alkotójuk akarától elrérően érthetők. Nem sérülékenyek tehát – jelentésük követhető a szubkultúra finom, lágy összefüggéseinek, mítoszának ismerete, a beavatottság aurája nélkül. Filmjei azok – a technológiai képek sajátosságainak megfelelően –, amelyek a legdirekterben csatlakoztathatók a magyar vagy akár az egyetemes mozgóképkultúrába, hiszen a kísérleti film profitellenes nemzetközi szcénájában Erdély alkotásai minden további nélkül dekódolhatók. Ugyancsak kevés problémát jelenthet a tanulmányok, esszék értelmezése. (Különös módon Erdély életében ezekből jelent meg a legtöbb. A *Valóságban* 1964-ben közzétett MONTÁZS ÉHSÉG, vagy a csak 1991-ben megjelent, a MŰVÉSZETI ÍRÁSOK között napvilágot látott POP TANULMÁNY a magyar neavantgarde elméleti írásainak legjavához tartoznak.)

Ha ezután tekintetünket Erdély munkásságának legelfogadottabb területére – képzőművészeti tevékenységére – fordítjuk, akkor óhatatlanul felmerül a kérdés, hogy az miként is tartható az utókor nyilvánossága elé. Hogyan szolgálja tehát az életmű e részének megismerését a székesfehérvári István Király Múzeum és a Csók István Képtár kiállítása? Tisztában kell lennünk ugyanis azzal, hogy a konkrét kommunikációs helyzeteket kihasználó, azaz óhatatlanul a mulékonyságra, az adott pillanatra, az adott szituációra építő műalkotástípus – amelyet Walter Benjamin oly élesen elkülönített a klasszikus, zárt művektől – kommentárok nélkül szinte nem vagy csak alig menthető át, s itt a kommentáron, illetve a bemutatás körülményein van a hangsúly. Azaz, vajon a múzeum-e a legmegfelelőbb intézmény az ilyen típusú életmű bemutatására? E nehézségekkel érzékelhetően tisztában voltak a rendezők. Erre vall az a tény, hogy a két színhelynek, az István Király Múzeumnak és a Csók István Képtárnak megfelelően – élesen kettéválasztották a műveket. Az István Király Múzeumba a korai rajzok, a fotóművek, objektok, koncept- és indigóművek kerültek, míg a Csók István Képtárban a Bitumenműveket, az Environmenteket, illetve azok rekonstrukcióit és a festményeket állították ki.

A bemutatásnak ez a hagyományos múzeumi elrendezést követő, azt a *legnagyasabb* szinten megvalósító módja két, megkerülhetetlen kérdést vet fel. Mindkét probléma egyúttal az Erdély-életmű centrális kérdése is, miközben túl is mutat azokon, s a neoavantgarde, dokumentum típusú művek utóéletének általános vonatkozásait tárja elénk. Az első kérdés az objektok, a konceptuális, fotómunkák bemutatására vonatkozik – ezek között volt látható egyébként az ISTEN-ISTEN című műtárgy is. A kérdés egyszerűen az: miként értheti és értelmezheti e nagyobbrészt egykori akciókat, happeningeket, performance-okat, illetve az azokkal szoros összefüggésben készült alkotásokat az a néző, aki *ill, ezen a tárlaton ismerkedik meg* Erdély életművével vagy legalábbis az itt bemutatott anyaggal. Hiszen például az 1970-es NEUMÁK című objekt, amelynek rekonstrukciójával a néző itt találkozhat, *csak akkor* ad módot az értelmes befogadásra, ha a látogató ol-

vasta a KOLLAPSZUS ORV.-ban 1974-ben megjelent azonos című verset, amelynek ez a különös tárgy mintegy az illusztrációja. Önmagában milyen jelentéstulajdonítás képzelhető el egy homokkal töltött nejlonszák és két arra illesztett mellszívó pusztá láttán? Szinte minden egyes kiállított mű hosszú és alapos kommentárt követelne. Ez a tény azonban nem minősíti a műveket, mindössze arról van szó, hogy az ilyen típusú műalkotásoknál mindez megkerülhetetlen. Újra és újra olyan kérdések merülnek fel, amelyek ebben a közegben, a múzeumi térben megválaszolatlanul maradnak. Az Erdély montázselméletét, illetve családtörténetét ismerő nézők számára nyilván megrázó élményül szolgálhat az 1975-ben készült IDÓUTAZÁS V fotográfiája, amelynek lapjain a művész egykori önmagával és a háborúban elpusztított testvéreivel néz szembe. A személyes vonatkozások elidegeníthetetlenül a mű részei, hisz a jelentésmezők – a montázs által kiváltott interferenciák – különben vakok maradnak, fel sem tárulhatnak. Ugyanígy gondot okozhat az 1979–80-ban és 1981-ben készült MÖBIUSZ-SAROK gobelinjeinek megértése annak számára, aki nem ismeri Erdély ez irányú érdeklődését. Nem tudja, hogy e műalkotások az ő mitológiájában az 1972-es balatonboglári kápolnátárlatok során lezajlott MÖBIUSZ-VETÍTÉS tényének megfelelően értendők, vagy épp nem olvasta a szerző kétségtelenül egyik legkiválóbb tézissorozatát, az IDÓ-MÖBIUSZ-t, vagy az ugyancsak fontos TÖRVÉNY-VÉLETLEN-MÖBIUSZ-t.

Akármi is, újra és újra személytelenített, a mítoszt rekonstruálni képtelen múzeumi környezet – jó szándéktól, hitelesen pontos felkészültségtől független – jelentéskioldó hatásának tényébe ütközünk. S ezen a szorongáson az sem változtat, hogy ugyanezzel a dilemmával küzd meg a klasszikus vagy neoavantgarde nem egy nemzetközi nagymesterének kiállítására vállalkozó tárlat. Joseph Beuys munkásságának bemutatása például hasonló nehézségekkel jár. A megoldást valószínűleg a lehetőségekhez képest teljes rekonstrukció jelentheti. Ugyanakkor arról sem felejtkezhetünk el, hogy az ilyen eljárások – amelyekkel e kiállításokon is találkozunk – ugyancsak súlyos múzeum- és művészeti-filozófiai kérdéseket vetnek fel. S nem

pusztán arról a cseppet sem lebecsülendő tényről van szó, hogy mindez épp Erdély egyik alapvető problémájával, az eredeti-másolat kérdéssel is szorosan összefügg. Hanem arról, hogy vajon *egyáltalán* rekonstruálható-e egy *mára történelmi ténnyé* vált közeg, kultúra egésze – valóban az archeológiai leletmentés kínálókozó metaforája-e az egyetlen járható út? S az egykori mű, ami az idők során lelet lett, ismét műalkotássá, jelentést sugárzó, *élő szimbólummá* válhat-e pusztán új környezetétől, a művészetként befogadás tényét mintegy előíró múzeumi tértől? Vajon nem halványul-e el jóvátehetetlenül az egykori mű jelentése a leletmentés folyamatában?

Az ugyanis, hogy valami komoly anyagi áldozatok árán, szervezőmunkával végül is rekonstruálható, önmagában nem válasz arra a kérdésre, hogy azt meg is *kell-e* tennünk. Vajon Erdély, mint oly sok avantgarde-ista társa, nem volt-e mélyen tisztában azzal, hogy tevékenysége, épp, mert kilépett a hagyományos műformák és műfajok tradicionálisan átörökölt rendjéből, végső soron időbe zárt, egyszeri, és hogy jelentőségét épp *ez* az egyediség adja meg? Vajon nem az volt-e Erdély legigazibb szándéka, hogy a múltékonyságot és mulandóságot – azaz a *csak* az esetleges források és beszámolók, a kommentárok segítségével történő fennmaradást – vállalva megkerülje és legyőzze azt a mechanikus sokszorosítás révén megőrzött, a létező intézmények által óvott kultúrát, amellyel oly nyíltan szembehelyezkedett?

Miközben tagadhatatlanul csak roppant erőszak árán írható le *adekvátan* Erdély művészete a zárt művek, elkülönült, individuális alkotások hagyományaként, ugyancsak nem könnyen interpretálható a nyitott művek poétikájának látszólag kínálókozó elemzési módszerével sem. Igaz ugyan, hogy Erdély munkássága ténylegesen nem műgyedek diszkrét összefüggéseket mutató rendszere, hanem inkább egymást feltételező problémahalmazok újrafogalmazásainak, elvetésének, majd újrafellelésének bonyolult struktúrájú szövedéke, mégsem bontható meg ez a rendszer egy, a befogadó nagyobb szabadságfokának, személyes választásának, aktivitásának szerepét hangsúlyozó esztétikai szemlélettel. Különös módon Erdély munkái

a hagyományos, zárt műveknél *jobban* előírják az interpretáció útjait. Minden egyes akció egyben önmaga értelmezése is. Erre mutatnak a tézisszerűen fogalmazott, egymást folytonosan tagadó, átértékelő szövegek vagy a saját happeningjeit kísérő, szintén műalkotásnak is tekinthető kommentárok.

Mindez természetesen hipotézis, értelmezés, de úgy vélem, vannak olyan művek, amelyek komoly érvként szolgálhatnak emellett. A DEMOKRATIKUS FESTMÉNY akciójára például 1984-ben a Kossuth Klubban került sor. Ez alkalommal Erdély Birkás Ákos és Hegyi Loránd társaságában egy rafináltan megindokolt szöveg kíséretében túlfátyollal leborítva foglalt helyet a közönséggel szemben. Az est címe sem volt véletlen. Erdély a művészttárrsal, a művészettörténésszel és a közönséggel együtt demokratikusan alkotta meg azonos című képét. Minden egyes mozzanatról szavazást rendelt el, s minden egyes szavazás alkalmat nyújtott magáról a szavazásról való eszmefuttatásra, a demokrácia elemi kérdéseinek gyakorlati illusztrálására. Ami történt, annak meggyőződésem szerint a neve és műfaja a színház. A közönség remekül mulatott, Erdély személyes varázsa, utolérhetetlen humora, agressziója és intuíciói megfelelő közegben hibátlanul működtek. Minderről fényképek készültek, ezek egy részét láthatja a közönség Fehérváron, és kiállították az ott készült képet is. Meggyőződésem, hogy ez utóbbi báját és idétlen humorát még az is alig értheti, aki elolvasta ugyan az *AL*-ban egykor megjelent, magnó alapján lejegyzett beszámolót, amely a MŰVÉSZETI ÍRÁSOK című kötetben immár nyomtatásban is napvilágot látott. Ez a kép a legtökéletesebb példája annak, hogy milyen kevés maradhat fenn abból a művészi cselekvésből, amely a jelhagyásnak, a nyomok fennmaradásának és elemzésének utólagos útját szándékosan megnehezíti, illetve ellehetetleníti. Azt is világosan megmutatja e példa, hogy milyen komoly szerepe volt Erdély személyiségének önnön műveiben, s adandó alkalommal nehezen követhető ez a munkásság annak számára, aki nem volt személyes viszonyban az alkotóval.

Bizony, a *személyesség* volt Erdély művészetének egyik kulcsa, keresztje. A nagy kérdés mindig az, hogy egy ilyen fokon áteszté-

tizált élet, művészetté tett életmód az alkotó halála után miféle csatornákon, milyen közegek által létezhet tovább. Épp ezért gondolom, hogy Erdély munkásságának kiemelkedő része művészetpedagógiai munkássága: a KREATIVITÁSI GYAKORLATOK, a FAFEJ, (azaz Fantáziafejlesztő gyakorlatok), illetve az INDIGO (azaz Interdiszciplináris Gondolkodás) közös tevékenysége. Erdély habozás nélkül lemondott arról, hogy egy-egy művét, ideáját *egyedül* valósítsa meg, ha lehetőséget látott az Új, az eredeti közös munka révén történő elérésére. A különböző beszámolók, visszaemlékezések tanúsága szerint Erdély művészetpedagógiai kurzusai leválaszthatatlanok saját munkásságáról. De nem pusztán arról van szó, hogy tanítványai körét mintegy gyakorlatterepül használta volna. Sokkal inkább beszélhetünk arról, hogy az INDIGO és a FAFEJ közeget teljes egészében vállalta. Ugyanúgy, ahogy azt a szélesebb közönség a DEMOKRATIKUS FESTMÉNY alkalmával tapasztalhatta, az őt értő közeg állandó provokáló létformájában bontakozott ki hallatlan dialógusteremtő képessége. A művek zártságának és nyitottságának kérdése tehát ebben az összefüggésben is felmerül: annyiban, amennyiben – mint Umberto Eco írja A NYITOTT MŰ POÉTIKÁJÁ-ban –, egy vita nyitott lehet. S ebben az esetben a mű nyitottsága a forradalmi művészetpedagógia eszközévé válik. És Erdély műhelyében épp ennek voltunk a tanúi. Ezért is kell oly komolyan feltennünk azt a kérdést, miként érhető tetten Erdély munkásságának hatása olyan tanítványainak művészetében, mint Böröcz András, Révész László, Sugár János, Peternák Miklós. (A névsor természetesen tovább folytatható.)

A székesfehérvári kiállítás másik nagy problémája a Csók István Képtárban bemutatott festmények értelmezése. Erdély ugyanis élete utolsó éveiben kezdett el intenzíven festeni – nem kis mértékben az általa egyébként mélyen megvetett, a galériások diktatúrája által teremtett divatnak tekinthető Új festészet, másként fogalmazva a transzavantgarde kihívása nyomán. Úgy vélem, festészetének kulcsa e kihívás elfogadásában áll. Hiszen pontosan tudta, hogy ha mégoly ellen-szenves is ez az Új, ő aztán nem térhet ki előle. Tulajdonképpen Erdély számára kevés ellenszenvesebb dolog lehetett, mint akár a

Neue Wilde, akár a transzavantgarde vagy a New Painting kategóriáival fémjelzett álmozgalom, hatalmas izlésváltás, korszakátrendeződség, nem beszélve annak magyarországi kialakulásáról, amely a mintakövetés élő példaként irritálta azt a művészt, akinek soha semmi nem volt fontosabb, mint az eredetiség, a felfedezés mozzanatát centrumban tartó, mindig besorolhatatlan művészet sorsa. Az új festészet nyílt, eksztatikus öröme, a felület érzéki meghódításának agresszív programja, illetve a klasszikus minták, pátoszformák újrafeldolgozásának a nagy metaforákat kulturális roncsként kezelő eljárása vélhetően taszította. Hiszen mindkét eljárásból épp az hiányzott, ami Erdély legkülönbözőbb munkáin, a sejtések és jóslatok legkülönbözőbb változatain is áthúzódik: *a megvesztegethetetlen racionalizmus*. Erdély ugyanis akármilyen szellemi kalandra vállalkozott, de minden útját a metsző, éles értelem, az adott hagyományt, szokást radikális kritika alá vevő eljárás határozta meg. Semmi sem állott tőle távolabb, mint az üres indulatkiélés vagy bármiféle tradíció néma, szolgai átvétele. A KALOCSAI ELŐADÁS-ban így fogalmazott: „Az új festő nálunk kezd hasonlítani a magántaxiúra... A nagy életűvek komponálásának nincs itt az ideje. Ezt sokan érzik, és nemcsak a peccenyésűtök, hanem a festők is.” (MŰVÉSZETI ÍRÁSOK, 191. o.)

Úgy vélem, ennek fényében kell értelmeznünk az utolsó éveiben egyre nagyobb szerepet játszó festészetet, illetve grafikai munkásságot, a gesztuspiktúra nemegyszer az informeligg visszanyúló, Cy Twombly munkásságát nyíltan továbbgondoló periódust. Erdély tagadhatatlan iróniával valósította meg sajátos – élettörténetében is – új festészetét, a geometriai jeleket autonóm festői felületekké átváltoztató, nagyméretű fekete-szürke vásznak sorozatát. E tevékenységét is a tautológiák, a szójátékok, a verbális és képi tartalmak közötti feszültségeket kereső eljárások iránti vonzalma uralta. Erről tanúskodnak az olyan képek, mint a REGINÉ (DÉRYNÉ), vagy a NEMZETGYÖK MÍNUSZ EGY. Ugyancsak alkotott jó néhány ironikus hommágiumot: KOSZTOLÁNYI, ELBERT, REMBRANDT című képei tanúskodnak erről.

Az utolsó évek – talán nem túlzás, hogy nemzetközi mértékkel mérve is – kiemelkedő alkotásának tarthatjuk az 1984-es bécsi Orwell-kiállításra készített s most Székesfehé-

várt is rekonstruált HADITITOK című installációt. A hatalmas, 300x460 cm-es, kátránypapírral, üveggel borított, krétával, lüktető textúrájú olajfestéknyomok absztrakt jeleivel borított falnyi installáció bal oldalán, digitális kijelzőn fut végtelenítve Erdély életének egyik legfontosabb-gúnyosabb mondata: *a gondolat hadititok*. 1984-ben még talán senki sem sejtette, hogy pár évvel később felbomlik az orwelli világkép, mitológéma alapján működő világrendszer, a totalitárius államok és az álságos demokráciák – csak ma látjuk, mily rettenetesen gyöttrő – egymásrautaltsága, a gondolatszabadság ellen viselt újkori hadjárat betetőzésének periódusa, amely bármi újat, bármi kreatívat azonnal a hadsereg számára instrumentalizált. Erdélyt mindig is mérhetetlenül izgatta a Titok, a gondolatok államosításának kivédhetetlen folyamata. Megannyi természettudományos, technológiai újdonsággal kapcsolatban számon tartotta azok katonai, hadiipari eredetét. A számára oly fontos francia urbanista, posztmodern gondolkodó, Paul Virilio heves reakcióira emlékeztető módon, szinte személyes szégyenként élte át mindezt. A szabadság megsemmisülését látta abban a tagadhatatlan tényben, hogy e század szinte minden jobbitó szándékkal létrehozott találmánya, gondolata, ötlete csak akkor juthatott érvényesülésre, ha az a hadiipar számára is fontos volt. Erdély szinte szent háborút viselt az orwelli világ ellen, amelynek összeomlását már nem érthette meg, de amelynek lebontásából a maga módján – épp a kérlelhetetlen metapolitizálással – ő is kivette a részét.

Túl azonban a HADITITOK Fehérvárt is hatásos bemutatásán, vissza kell térnünk arra a kérdésre, hogy milyen benyomást keltenek a lehető legklasszikusabb rendben, higgadt ritmusban bemutatott festmények. Azt hiszem ugyanis, a kiállítás módja egy óhatatlan, kivédhetetlen félreértéshez is vezet. Ez az elrendezés, a par excellence neoavantgarde munkák elkülönítése a festményektől, azt a benyomást kelti a látogatóban, hogy ez utóbbiak *Erdély életművének centrumát jelentik*, holott – megítélésem szerint – ez a hatáskeltés megtévesztés, ami félreértések forrásává válhat. Akármilyen kínos is, de épp az Erdély iránti – e tanulmányban talán már nem külön bizonyítandó – tisztelet követeli meg, hogy leírjam: e grafikák és festmények nem

értelmezhető az életmű centrumaként, nem jogos önmaguk jelentőségénél nagyobbnak, súlyosabbnak láttatni azokat. E festmények, grafikák elsősorban az új festéssel szembeni akciók részeként jelentősek, illetve tagadhatatlanul magukon viselik egy komoly útkezesés, alkalmanként kiütkezeses jellegzetességeit. Erdély felismerte, hogy a neoavantgarde saját élettörténetével összefüggő korszaka, az ellenkultúra tényleges létezésének periódusa véget érőben van. Nem találta helyét a galériás szcena új, hideg, piaci játékszabályai között, egyszerűen szólva, nemigen volt kedve ahhoz, hogy egy ideológiai világkép ellen megőrzött függetlenségét felcserélje az üzleti függéssel, feladja nehezen kivívott, az alkotáshoz szükséges autonómiáját. Ezek a képek ennek a hasadtelkűségnek, szomorúságnak, rosszkedvnek a dokumentumai, de nem hiszem, hogy alkalmasak lennének arra a múzeumi elrendezésre, amellyel itt találkozhat a néző. Ez a befogadási helyzet ugyanis autonóm, klasszikus műveket feltételez, a bemutatott anyagot ebben az elrendezésben csak akként láthatjuk és érthetjük. S Erdély e művei nem sorolhatók minden további nélkül ebbe a világba, így igazi jelentésüket sem mutathatják fel ezek között a körülmények között. A tagadhatatlan jó szándék, szakértelem és gondosság ellenére kicsit sportszerűtlen mindez a művekkal szemben. Olyasfajta tévedés, mint mikor egy sprintert hosszú távon indítanak. Mostanában viszont a versenyeken nincsen olyan táv, amelyen a versenyző indulhatott volna – válaszolhatná bárki, s ez igaz. S épp ez mutatja, hogy Erdély joggal és okkal volt rosszkedvű, hiszen a művészetét befogadó világ, mint az az intézményesülés formáiból is látható, egyre kevésbé tud mit kezdeni az olyasfajta alkotásokkal, mint az övéi. Élesen szólva, a korszak az üres, a semmirekellőt is „magas szinten” megteremtő professzionális szakembereké, akikkel szemben Erdély akár amatőrnek, dilettánsnak vagy épp érthetetlen alkotónak is tűnhet. S ez is igaz.

A 90-es évek elitművészetének szcénájában immár főszereplő az, amit Erdély egész munkássága tagadott és a művészet ellenségének tekintett: a Pénz. A Pénz pedig feltétlen szakértelmet követel meg. A művészet autonómiáját – illetve kommunikációs különös-

ségeit – immár nem a rendőrállam figyelme korlátozza, hanem az üzlet, a piac kérlelhetetlen törvénye. Erdély művészete teljesen alkalmatlan arra, hogy *áruként* tűnjön elénk, holott a galéria, az új média által uralt múzeumfilozófia korában a kortárs művészet klasszikus értékein, nagy teljesítményein egyre kevésbé érthetünk mást, mint kiváló marketingpolitikával értékesített terméket.

E tekintetben a csapda pontosan zárt. Erdélyt semmi egyéb nem fogadhatja be, mint az az utókor, amelynek kultúrafogalma és intézményei egyre kevésbé alkalmasak az olyan világok termékeny interpretálására, mint az övé. Minderről természetesen nem a fehérvári kiállítás rendezői tehetnek. Ők éppúgy ennek az állapotnak a foglyai, mint az az életmű, mely ugyancsak képtelen immár megszabadulni az utókor néma ítéletétől.

Úgy is fogalmazhatunk, hogy Erdély művészetének utóélete a magyar neoavantgarde sorsának, befogadásának emblematikus példája. Ha ez az utóélet nyugtalanító, ha továbbra is vitákat, értelmezési kérdéseket vet fel, ha minden egyes pontján arra kényszerít, hogy arról beszéljünk: megfelelő módon látjuk-e ezeket az alkotásokat, akkor Erdély elérte célját. Rosszul akkor járunk, ha azt – mint az jelen esetben történt – saját törvényszerűségei ellenére tárjuk a napvilág elé. E korszak a látványosságon immár nem elsősorban Herculaneum freskóit, egy hajdani élet nyomait, hanem Disneylandet érti, s nincs értelme annak, hogy az egykoriakat beillesszük Mickey Mouse és Drakula közé. Pompeji lakói – a leletekké vált egykoriak – nem támaszthatók és nem is támasztandók fel semmiféle holografikus lézer-show-val, lenyűgöző diaporámával. A kérdés persze az, hogy tulajdonképpen kié is a művészek munkássága, kié is *utóéletük*. Hozzá kell szoknunk ahhoz a gondolathoz, hogy egy olyan kultúrában, amelyben nemzedékek hiszik Donatellóról és Leonardóról, hogy azok nindzsa teknős harcosok, s hitetlenkednek, amikor azt hallják nevelőiktől, hogy e nevekhez egyéb életek és teljesítmények is fűződnek, egy olyan kultúrában, ahol Jeff Koons és Cicciolina budapesti esküvői képeinek arcpírító giccses álpornográfija a kortárs művészet és avantgarde javát hirdetni szándékozó Flash Art aktuális művészeti eseményeket kö-

vető rovatában szemlélgethető, egy ilyen kultúrában az olyan típusú életművekre, mint Erdélyé is: rossz idők jönnek.

Végezetül, egy Erdély Miklósról szóló írásban, pusztán az ő kedvéért, talán megkockáztatható egy sejtés, jóslat a jövőre nézve. Lehet, hogy a megoldás abban a távlatban rejlik, amely Erdély munkásságát majdan, a populáris kultúra mindent maga alá gyűrő korszakának uralma idején, a klasszikus magas kultúra részeként látja, amely tehát a magas kultúra általunk ismert fogalmát is a múlt-könyv történeti jelenségeknek kijáró higgadsággal szemléli. S ekkor, ebben a szemléletben e hajdani – nem is mindig létezett s ma valóban léteben fenyegetett, alapjaiban kikezdet – magas kultúra lírai hagyományának részeként olvashatjuk majd az alábbi, ma tagadhatatlanul rejtjelmes sorokat, melyeknek pátosza inkább csak sejthető, mintsem világosan követhető vagy érthető:

„Nagy báriummezőkön hullt a szél
Vette kendőjét a szélnek ellenében
Vezérlőt választott, értelem nélküli napocskát
Ami távol esett az is mellette múlt el
A folytonos gyülekezésben elnyelődve
Szélszóródó és kavargó ész vezérlő csillagai
A távolodás homorú pusztái vórták
A közeledés meredek visszahajló szélei
»Nincs más otthon csak a kitarukozás«...”

(ÉSTI ÉS VÁNDORDAL,
IDŐ-MÖBIUSZ, 2. kötet, 16. o.)

E talányos és küsterhetetlenül rejtőző művész egyik feljegyzésében ez olvasható: „Hidd el, apám, nem mernék élni, ha nem merném elhinni, hogy feltétlenül jól csinálom mindent, hogy nem a saját káromra tévedek, de mások üdvösségére szükségképpen. (A) Bűnhődés a fokozódó bizalom árnyoldala, a bűn a megvilágított csupán.” (52. füzet, kézirat.)

Köszönettel tartozom Szenes Zsuzsának, Erdély Dánielnek, Erdély Györgynek a kéziratok rendelkezésemre bocsátásáért.

György Péter

ÚJ KÖLTŐK

Mezei Balázs: *Vakfolt*

Szépvirodalmi, 1990. 152 oldal, 45 Ft

Tóth Krisztina: *Őszi kabátlöbögés*

Kozmosz Könyvek, 1989. 80 oldal, 25 Ft

Gál Ferenc: *A kert, a város és a tenger*

Cserépfalvi, 1991. 48 oldal, 39 Ft

Mesterházi Mónika: *Visszafagyó táblák*

Cserépfalvi, 1992. 56 oldal, 49 Ft

Jó volna tudni, mi a költői hang titka. Mert a költészet hang kérdése. Nem kizárólagosan, de ami adódik hozzá, az jobbára járulékosan, az tanulható. A költészetnek ebből a tanulható készletéből egyébként igen jó versek hozhatók össze, ha tisztességesen csinálják; aminthogy a hang adományával otrombán vissza lehet élni. Például úgy, hogy az aritmiát, intonációt nem fejlesztik. A költői hang fontosságát maguk a költők ismerik a legjobban. A költészet ugyanis nem csoporttevékenység, mégis, sokan úgy indulnak el, hogy hangjukat összeadják. Messze hangzóbb legyen, hangerő pótolja az egyéb fogyatékoságokat.

Négy első kötetes költő művét forgatom hosszabb ideje, az első három éve jelent meg, a legutóbbi alig pár hónapja. Közös vonásuk, hogy mind a négyben megszólal az a hang. Közös a költőkben az is, hogy függetlenek: nem tartoznak sem egymáshoz, sem más csoportokhoz; hangjuk magában szólal meg, mesterséges erősítő nélkül. Hozzátehetem, nem keltettek különösebb feltűnést, komolyabb kritikát nem olvastam róluk. S ha én most itt összekapcsolom őket: mert azt gondolom, az új költészetet arrafelé érdemes keresni, ahol ők vannak.

Mezei Balázs VAKFOLT című kötetének borítóján a szerző gyerekkori rajza látható. A kép ismerősnek tűnhet az olvasónak: ez a XXIV/b számú ábra Mérei-Binét GYERMEK-LÉLEKTAN-jában, hétéves fiú munkája, példa a kettős jelentésű ábrázolásra: „Egyaránt lehet falusi udvar és arc. [...] A két érzelmileg egybetartozó tartalom sűrítése vezet az esztétikusan kifejezett

kettős értelemhez " Ez némi módosítással akár a XVII. századi metafizikus költők kedvelt alakzatának, a concettónak a meghatározása is lehetne, ez az összetett metafora kapcsolja ugyanis össze egy stilisztikai eszközben az anyagot a szellemivel, gerjesztve termékeny versfeszültséget. Maga a kötet cím is efféle kettősségre utal: a vakfolt fény iránt érzéketlen terület fényvisszaverő felületen. A címadó versben ez a felület: kisgyermek arca, homlokán „*fekele holdkorong vakfoltja lángol*”. A fény negatív vetülete – a kisgyerek halott.

Metafizikai érdeklődés, transzcendens vonzalom jellemzi Mezei Balázs líráját, s ennek metaforikus kifejezésére leggyakrabban az optika területéről kölcsönzött fogalmakat használ. Alig akad költő, akinek versei ilyen eksztatikus fénnel sugároznának, akinek verseit ennyiféle fényjelenség világítaná be. Lator László évekkal ezelőtt az *Élet és Irodalom*ban Mezei Balázs versei elé írt bemutatató soraiban felfigyelt a költő rokonságára Komjáthy Jenő lázasan felfokozott, idegesen rajongó hangjával. S valóban, a lobogó szenvedély ilyesfajta izzó megszólalásai vonulnak végig a könyvön:

„Csak őt akartam átölelni,
az átölelhetetlen ég
két partja közt a sűrű semmi
szoborba dermedt tengerét.”

(TENGERSZOBOR)

„A fényes úr körülsuhog
Ki érti meg hogy Nem vagyok
komor halott – Örök jelen
holdudvarában létezem.”

(HONNAN JÖVŐK)

„Homályos ég alatt futok,
két vállamon rőt ing az este.
Kigyózza izzik és lobog
hajam eleven arabeszkje.”

(HOMÁLYOS ÉG ALATT)

Mezei Balázs a kötet fűlszövegében azt nyilatkozza, hogy nyelvében a Nyugat és az Ujhold költőinek örökségét hordozza, világerzését Weöres, Kálnoky és Pilinszky befolyásolták. Ez igen pontos kijelölése önnön vonzalmainak és helyének, s ha további nevek kíváncsognak a sorba, semmiképp sem közvet-

len befolyás miatt. De Mezei Balázs azon a csapáson halad, amelyen – s az idézetek remélhetőleg indokolják a neveket – Jékely és Dsida járt, vagy még mélyebbre és távolabbra tekintve: mintha a német romantikusok, olykor Lenau rémlenének föl.

Költészetének hektikusan lüktető szenvedélyét még robbanóbbá teszi a formai fegyverem. Kerülném a kritikusai közhelyet: nem formába szorítja lobogó képzeletét, szorításról itt szó sincs: az ő hangja így szól, énekhangon, természetesen találva rá, simulva bele önnön formájába. Érvényes ez a megállapítás hosszabb kompozícióira is, a RITUS, ABIMO, VIZÖNTŐ címűekre. És persze nem hallgatható el, hogy megvannak ennek az alkati képességnek a komoly veszélyei: egyrészt az anyaggal való viaskodás nem emel gátat, a líra hajlamos túláradni; másrészt kiteszi magát a korszerűtlenség vádjának, s nem is alaptalanul. Nemzedéktársai közül Imre Flóra ragaszkodik hasonlóképp a hagyományos líraeszményhez, ő azonban feltűnően meg is újítja ezt a hagyományt. Mindketten egyébként otthonosak – hiszen szakmájuk – az antikvitás világában, s ez a tudásanyag gyakran mint egy tárgyi megfelelő épül költészetükbe. Hivalkodás nélkül. Egyik költő sem időzik sokat a nyelv használhatóságának kérdésénél, mintegy azt sugallva, hogy megértik a kritikai álláspontot, de nekik használniuk kell a nyelvet a gyakorlatban, így macacsul használják is. Bár Mezei Balásztól sem és Imre Flórától sem idegen éppen az önreflexió megfogalmazása, igaz, nem a keretek szétfeszítése által. Mezei Balázs CIRCULUS VITIOSUS című versében például költői megnyilatkozás (tehát nyelv) és transzcendencia viszonya így szólal meg:

„Egyszer majd újra kezdem én is.
A rímek és szavak helyett
a versbeszéd homlokterében
másfajta fényt lebegtelek,

másfajta ragyogást, akár
ionmezők, olyan fehéret:
mint testtelen hangrobbanás,
echózza önmagát az ének.”

Ez a kötet közepe táján elhelyezett program egy nagyon konkrét szinten megvalósul: a könyv záróciklusának prózaverseiben tény-

leg másfajta fény lebeg, más a távlata a szónak. Ahogy a RITUS című nyitóciklus felütése a megszólalás, létezés és élmény viszonyát vizsgálja, úgy a TANKCSAPDÁK záróciklusa összegez – szót és létélményt –, ennek megfelelően verbálisan is reflektál önmagára és az egész kötetre: „Még most írom”, mondja MÉG MOST IS című versében, „Most már nem fogsz úgy beszélni, mint azelőtt; lefoszlik a stilizáció”, mondja a MOST MÁR NEM FOGSZ címűben. A kötet konstrukciója azonban kettős, a költő által megszerkesztett ív mellett, attól függetlenül, de olykor egymást keresztezve nyomon követhető a belső fejlődés görbéje. Ha tehát a konstrukció néha meginog, annak oka, hogy a VAKFOLT voltaképpen háromkötetnyi verset szerkesztett egybe. Egybetorlódott a hangkeresés, a megtalált hangon való megszólalás és egy új, hangváltás utáni érett költészet korszaka. A kötet versei azonban nem eszerint, hanem a lírai verseskötetek felépítésének törvényei szerint tematikailag haladnak előre, megszólalástól az elhallgatásig, megteremtve belső világukat. A kétféle szempont szándéktalan keresztezése nem előnyös. Mezei Balázs 1979-ben is tehetséges volt, 1986–87 táján készen állt egy igen jó újabb kötetnyi verssel, mire azonban lehetőséghez jutott, már félkötetnyi, új korszakát nyitó költeménnyel is elkészült. A kötet közepe-vége felé elhelyezett korai verseket a szerkezeti funkció, a helyzeti energia nem mindig tartja meg, s ha úgy gondolom, néhány zsenget, amely mégoly színvonalasan keresi, de meg nem szólaltatja azt a hangot, ami Mezei Balázs költői tehetségének bizonyítéka, el lehetett volna hagyni, csak azért tartom fontosnak kimondani is, mert akkor a kötet jó néhány magaslati pontja tisztábban állna a ritkásabb levegőben. A HAJNAL, HETEDNAP, az AZT HITTEM, a KÍVÜL, HEGYEK, a CSAPVÍZ bizonyonnyal maradandó darabok. Ez utóbbi az éjszaka a konyhában írógépelő apa alakjának megindító rajzával a költésztől ma már alig várt érzelmi telítettséggel szól. Komoly értéknek tartom a kötetzáró SÁMUEL című verset is, amely oly finom mozdulattal idézi meg Kosztolányit: „Harminc év eltelt s többé nem lépődsz meg semmin. Harminc év eltelt s többé nem kérdezel.” Igen, az életút feléhez közeledő em-

ber józan szétpillantása ez: „Lehet, hogy tán ez, amire vártam”, sugallja a vers terébe vont Kosztolányi-idézet.

Hogy Mezei Balázs pályáján ezután mi következik, kíváncsian várhatjuk: energiától duzzadó alkotókedve sokféle irányba térhet. De ha az előbb azt mondtam, hogy első kötete három kötet anyagát zsúfolta egybe, most hozzátésem: noha a beállítás lehetett volna gondosabb – a kép egy kissé bemozdult –, a három önarckép, az egymásra fényképezett hármias portré egy arcot mutat: költő arcát.

Toth Krisztina ŐSZI KABÁTLOBOGÁS című könyve, bármily karcsú, két kötet anyagát sűrítü össze: a hangkeresés zsengeit és a meglelt hang verseit. A rövid ciklusokra osztott kötetben a kettő nem válik egyértelműen szét, nem valószínű, hogy az elrendezés kronologikus volna, az utolsó ciklusokban is akadnak versek, amelyek mintha korábbiakról sólnának (ASZÁLY, BÜCSÜ), hangjuk legalábbis bizonytalanabb, de a költőnek mégis kedvesek. És meg kell mondani, hogy ez a bizonytalankodó, magakereső hang is nagyon megnyerő tud lenni. Tisztasága és lendülete miatt.

A verseken, mint gyümölcsön a héj hamvassága, ott az induló költő lelkesedése: szavai életet adnak, létrehoznak valamit, ami eddig csak benne volt. Megérezkítenek, mondanám, ha nem volna ennek a szónak oly menthetetlenül esztétikatankönyv-íze. Mind-egy: az olvasó annak lehet a tanúja, amit úgy szoktak nevezni – a költészet csodája. A tárgyak fölfénylenek Tóth Krisztina tekintetétől. Versbe emel trafikokat, kötött pulóverekeket, udvari porolókat, a Rottenbiller utcát:

„Pénzt dobtam az éjszaka vizébe:
 „Fogadom, többet ide nem jövök,
 sej-haj, elmegyek, Rottenbiller utca!”
 Repült a kortát fölőü.”

Ha az olvasóban önkéntelenül fölremlik is ezen a ponton, hogy „Öreg legény, boldog legény, hajh, / Harminchat szám, harmadik emelet”, hamarosan rájön, hogy csak annyi ez, mintha két zenemű első taktusa egyaránt A-ról H-ra lép, de még hangnemük sem ugyanaz.

„Ajtó csapódott. Kapuzárás.
Körbenézni még visszajöttem.
Utolsó cigarettafüst,
bizonytalanul. Gryfa röpken.”

Fontosnak tartom, hogy a városi bérházak világa, a leszakadt korlátok, omló vakolatú falak, dohos pinceszájak, amelyek itt is, más versekben is úgy vonzzák a nominális mondatokat, mennyire nem a nosztalgikus látás mesterséges megvilágításába kerül. Ahogy Mándynál sem. A búcsú, fogadkozás ezért hirtelen kitágul, a Rottenbiller utca lírává transzponálásának ironikus mozzanata kozmikussá válik, miközben a kép megőrzi pontos anyagszerűségét. „*Esőben futok taxit fogni*”, vezet föl a zárlatot, és pontosan tudni, mi az utolsó versszak titka: egy ázott kabát, ami a költő minden elszakadási kísérletének, fogadkozásának, visszavágyakozásának záloga:

„Ázott kabátomat kitárom,
hadd fújja át a szél,
de minden kiszakadt ígéret
körpályán kering s visszatér.”

A kötet ezzel a verssel nagyon magasan kezd, és lényegében a nyolc ciklusra osztott szerkezettől függetlenül ilyen kiemelkedő pontokon lépdelve halad előre. A VISSZATÉRÉS, a ZENÉLŐDOBOZ, a SÁRVÁRI FÉNYKÉP, az IKAROSZHAJNAL című versek jelenük ezeket a kiemelkedéseket.

A SÁRVÁRI FÉNYKÉP néhány talált mondatból bontja ki sajátos hangulatvilágát, a késő kamaszkor furcsa fénytörésével láttat egy élményt egyszerre két szemszögből:

„Hiába vártalak kora reggel .
egy padon olvasva a Száz év magányt.
Forró eső és szivrompergés
idézi nyolcvanöt nyaratl.”

Két év előtti mondatok.
A kép napfényes, mozdulatlán.
Mint a napszag a vízszagtól a bőrön
mára már szétválaszthatatlan.”

A talált mondatokból valamiféle történet sejlik fel, narratív elem, a dalformától balladai tónust kap a vers, és ennek megfelelően nem

is válik világossá, mi történt, mi nem történt. A kép mégis éles. Nem az kozlendő, ami történt, nem is az utólagos reflexió, hanem az akkor és most ütközésének sűrített érzelmi tapasztalata. A páros strofákban refrénként visszatérő sor, „*Mint a napszag a vízszagtól a bőrön*”, épp a létezés szintjeinek szétfejtettségét fogalmazza meg. A tények, tárgyak, történések, helyszínek, nevek fölillantott összefüggésébe pedig óhatatlanul belekerül az olvasó: mindenkinek megvan, ha úgy tetszik, a maga sárvári fényképe.

Az IKAROSZHAJNAL című vers, bár szintén a nominális mondatok kihagyásos technikájával mozdul gyorsan előre, és bár szintén konkrét történetet sejtet (és hagy) a háttérben, más módon, más fokon érvényesít a költő megérzőképességét. A leírás anyagszerűségére itt többsikű metaforákból emel tágas dimenziókat. A szerelem ikaroszhajnalát idézi meg a költő, a magakereső ifjú kapcsolat végletes őszinteségét. Csupa vibrálás, rebbenés, idegek tapogatózása a vers, s a Duna-part, a belső történések e külső színhelye a szenvedély mélyrepülése után váratlanul a remény hordozója lesz, valami hirtelen megkönnyebbülést hoz, hogy ott van; mintegy jó fölébredni e világi valóságára:

„Fogadkozások sorfalán át
emlékeink vesszőfutása.
Folyóra néző hosszú reggel,
hullámzó vízszag leng utána.

Jól áll nekünk a Duna-part.
Röppenő sűrilyhang a sálam.
Bejárjuk egymás tenyerét
nagy őszi kabátlobogásban.”

Tóth Krisztina világának van egy másik rétege, amely a mesék világából merít, boszorkány járta éjszakák, széttáncolt cipellők és más hasonlóké képviselik ezt a réteget; és bár épp kötete végére helyezett egy tömböt ilyen versekből, érzésem szerint korábbi szakaszt jelölnek, külsőlegesebb díszítő jellegük akkor tűnik el, ha magát a motívumot felszívja a tónus, s szinte testet sem ölt, mint az ÚJ CIPŐ című versben, ahol a negyedik sor személytelenül általánossá tett többes szám harmadik személye („*nekik*”) hirtelen a gyerek-

kor szemével láttat, amikor a világ épp szét-
szakadt énre és ökre, amikor a gyerek ráé-
bred másságára, kívülállására:

*„Nyári viselet, műanyag talp
– tél végéig talán ha kitart,
»gyengén vízálló« – és folyton esik,
meg kéne mondanom nekik,
hogy nekem melegebb kell,
és nagyobb
Olyan kell, amiben akár
májusig elszaladhatok.»*

A kötetnek ezek a csúcspontjai időről idő-
ra magához rántják az olvasó figyelmét, de
maga a kötetszerkezet tematikai ciklusok egy-
másutánja szerint épül, kijelölve kezdő- és
végpontokat, követve aközött bizonyos belső
konstrukciós rendet. A könyv vége felé azon-
ban illett volna erősíteni kissé, amit ez az el-
rendezés nem tett lehetővé: ahhoz a belső fej-
lődésrajzot kellett volna kompozíciós elvű
emelni. Az említett néhány vers megérde-
melte volna, hogy ne csupán önmagában, ha-
nem a szerkezeti ív által is fölmagasodjék. So-
rok, strófák ivódnak azonnal a versemléke-
zetbe, s ennél többet aligha lehet mondani
egy költő dicséretére. Tóth Krisztina versei-
nek nagy előnye, hogy jó olvasni őket. Vonzó
a derűje, üdesége. Nagy valószínűséggel
megállapítható, hogy ezek a tulajdonságok
idővel változnak. Annál jobb, hogy megvan-
nak a versek. Ha világot kikezdi az évek kor-
róziója, semmi kétség, akkor is megformálja
majd a maga másfajta versét.

Gál Ferenc A KERT, A VÁROS ÉS A TENGER című
kötete kapcsán kitérőt kell tenni a könyvek
külleméről. Mezei Balázs kötete gondosan
tervezett könyv, jó szedéssel, ízlésesen terve-
zett borítóval, ami összhangban van a versek
világával. Tóth Krisztina kötete egy sorozat –
talán egyik utolsó – darabja, négyzetes for-
mátumával megjelenésében kissé divatja-
múlt, a sorozat egykori tervezője egy akkor
korszerűnek tűnő irányzatot követett, a hat-
vanas évek képzetét az úgynevezett modern
líráról; de érződik rajta a könyvvé formálás
igénye, még akkor is, ha a fedél ábrája nem
találkozik a költő egészen másfajta képalko-
tásával. A versek könyvben jelentek meg. Ez

nem mondható el Gál Ferenc és Mesterházi
Mónika műveiről: ezek az iskolai ellenőrző
könyv méretű, ellenőrző könyv módjára fű-
zőgéppel összekapcsolt kiadványok ISBN
számuk ellenére sem keltik a könyv képzetét.
Hiába a jó szándék: mégiscsak megjelenés-
hez juttatni fiatal költőket a mai szűkös idők-
ben, ezek a kiadványok merényletet követ-
nek el a líra ellen. Méretük időtlen, kellemet-
len, nehéz eldönteni, hogy a jellegtelen fehér
vagy az ízléstelen kék, piros borító a rosszabb
választás, bár ilyen negatív figyelemfelkeltés-
re is szükség van, mert a könyv mérete miatt
amúgy elsikkadna a boltokban. A fedélen és
hátlapon hevenyészett, silány mázolmány ék-
telenkedik; csak megjegyzem, hogy a Cserép-
falvi főszerkesztőjének a vezetékneve azonos
a borító tervezőjével, ami alapos okot ad a
feltételezésre, hogy a kiadó nem alkalmas,
hanem közel álló személyt keresett a grafika
elkészítéséhez. E kiadványok külső megjele-
nése azt sugallja: Ne fáraszd magad, olvasó,
ennyit érnek ezek.

Holott korántsem. Gál Ferenc műve szo-
katlan első kötet, fölépítése, költői attitűdje
határozottan eltér az eddig tárgyalt költőkétől.
Egyetlen merész mozdulattal elhagyott
minden próbálkozást, zsenjét, semmit nem
enged láttatni költői fejlődéséből, előtörténe-
téből, az útból, ahogyan eljutott ide. Szokat-
lan ez fiatal költőnél.

Teljes mértékben objektívál: egy vélhető-
leg fiktív beszélő monológjait olvashatjuk a
kötetben (kényelmi szempontokból olykor e
kiadványokra is a könyv szót használom a to-
vábbiakban). A hang meditatív, az emlékezés
monoton hangja. A versekből kibomlik egy
páraködbbe burkolt narratív szál is: valamiféle
történetsejtellem. A beszélő egy mediterrán –
görög, dalmát – tengerparti városban időzik,
nem nyaral: él. Van. Az idő ott lassabban fo-
lyik, az élet formája nyugodtabb, lehet sétál-
ni, elüldögélni egy tál gyümölcsrel a kertben,
egy pohár vörösbor mellett a vendéglőben,
figyelve mások beszélgetését; lehet egyszerűen
csak figyelni: kívülre, belülre. Mintha két
szereplő lenne, de csak az egyik beszél, a má-
sik olykor megszólíttatik. Néha meg mintha
önmagát szólítaná meg a beszélő. A szemé-
lyek körül van valami bizonytalanság, valami
áthatolhatatlan gomolyréteg veszi körül őket,

amit a tárgyak, helyszínek, a megfigyelt mikrovilág élessége érdekesen ellenpontos. A kötet nincs is ciklusokra osztva; és ez itt nem is csak formai-kötetszerkesztési kérdés: Gál Ferenc ebben is szokatlan önkirátózást vállal, a verssorozat egyetlen belső monológ, egyetlen, töretlen látomás a világról. Nincs ok jobban tagolni, mint ahogyan önmagát tagolja. Márpedig tagolja. **MEGHÍVÁS** az első vers címe, **EPILÓGUS HELYETT** az utolsóé, tehát a költő eltávolító szemléletének megfelelően a könyv megfogalmazza önmaga elejét és végét. A monológ a **MEGHÍVÁS** ténye által dialógussá tágul (ahogy végső soron minden monológ azzá válik), az első vers jövőbe mutató jelen ideje – „*Mit írjak még?*” – az utolsó versben a múltba fordul – „*Régen beszéltem ennyit önmagadról*” –, a könyv ekképpen kijelöli önmaga terét. Jellemző mozzanat, hogy a kötetnyitás finom elleninvokációja az írás nehézségeiről szólva árnyaltan utal az ottliki regénykezdesre. A „*Mit írjak még?*” vonatkozhat a kötet egészére, de lehet konkrétan levél is, beszámoló annak a másik személynek, aki majd megérkezik az **ÉRKEZÉSED NAPJA** című verssel. A kötet közepe tudósít önnön helyzetéről, **A DEFINÍCIÓ FELÉ** című vers azt mondja: „*Mintha egy elhalálozás / a megbeszélte idővel tartaná magát*”. **A TÉNYEK SORBA ÁLLÍTÁSA** pedig afféle széttekintés, hol is tartunk most, az út, a kötet, a lét feléhez érve. Aztán a **TISZTULÁSOK**, a **MIT ÖSSZEFOGLALÁS** című versek átvezetnek a befejezéshez. Ismét előkerül a megszólalás problémája, „*mintha / kőbe vésnék minden mondatod, / csak annyit / írsz*” és „*Olajnál fáradtabb a hang*”, mondja ez utóbbi versben. **AZ ELMÉLET FELŐL** című vers utolsó sorai: „*Örök és zárt, tökéletes / lett volna tán e kör, ha én nem élek*”, immár a könyv után állapotát előlegzik. Hiszen a költő hangja által él a kötetben, a kötet végeztével, tehát hangja múltával ő is megszűnik: láthatatlanná válik. Megszaporodnak az ilyen mondatok: „*Nem kérdezek az indulásról*” (**NULLADIK EKLOGA**), „*Minden a régiben marad*” (**HÁROMTÓL HATIG**). Végül a kötet elérkezik az **EPILÓGUS HELYETT** már idézett mondatáig: „*Régen beszéltem ennyit ön- / magadról*”. Tényszerűen egyébként a megszólított második személyről van szó, csakhogy a dialógussá tágított monológ a megszólalásnak éppen köztességét hangsúlyozza: mind egy, hogy melyik résztvevő beszél.

Gál Ferenc nagyon jó hangot kevert ki, kitűnő hallással intonálja, nagy biztonsággal. Szereplőre ez, de szerepét sehol nem szakítja meg a szerző, sehol nem pillant ki az olvasóra: az olvasót csak lassan keríti hatalmába a felismerés, ahogy előrehalad a könyvben, hogy *kettős* hangot hall, valaki rejtőzik a beszélő alakja mögött.

A kötet egyetlen hosszú versként is felfogható, nagyjából hasonló ritmusú (lazán jambizáló) szabadvers-tömbök, tíz-tizenöt soros egységek kényelmesen előremozduló sorozata a ciklus. A költő kitalált magának egy hangot, formát, pszeudocselekményt, szereplőket, és történetéből elmondott valamennyit: lehet, hogy mindent, lehet, hogy az anyag még bővül (nem nagyon hiszem). **A KERT, A VÁROS ÉS A TENGER** mindenesetre egyike az utóbbi időben orvendetesen szaporodó cselekmény nélküli álepus ciklusoknak. Ez a megszólalási forma íródik, írja önmagát, önmaga szubjektív világát, de epikus az eltávolító szemléletmódja, és ahogyan nagyobb tágasságot teremt, amelyben a költő szabadon mozoghat, bonyolíthatja a ciklusszerkezet hálójának szövevényét. A megszólalás folyamatos és mégis egyszere.

Ez persze azt is jelenti, hogy az egyetlen műként (is) olvasható könyv másfajta kisszerkezeteket feltételez. Az egyes versek nyitászárása esetleg oldottabb a különálló lírai versekénél, épp a hang folyamatossága miatt. Így bár vannak irányadó pontok, kiemelkedő pillanatok, a versek mintha tágabb összefüggérendszerük miatt kevésbé tartanának igényt a véglegesnek ható, tömör, sűrített kimondásra: a mű terének intenzitása marad emlékezetes.

Íme egy első kötet, amelynél találgatni sem lehet, szerzője mivel áll elő legközelebb. Újabb álarcot húz? Másodjára „kiadja” magát? Ki tudja? A próza felé veszi útját? **POST** című versében mindenesetre így ír az újraelkezdésről:

„*Ha mindennek ellenére is. Ha lesz még idő, nikor a tenger fővenyén csupán a megkövült madáryomok, koncentrikus körök tiszlára mosva víz alatt. Mondom, ha mindezek ellenére is. Mielőtt még egyszer bármit kezdene, síkatorokban jár le-föl, kezél a házfalak, a fekvő kőszobor törésein piheneti. Délnek fordított úgy*

*fejéhez ül, a könyvtár karzatján a korlátot
tapintva körbesétál, a puttóról a port
lefújja. Ezt-azt levesz a polcokról és átlapoz,
verseket olvas. Versatil hegyet fémtollba
ülleszt, ujjára kent grafittal ír egy meg-
határozatlan nyelven. Ez újra ő."*

Mesterházi Mónika kötete ugyancsak a Cserépfalvi Poétika-sorozatában jelent meg, ha lehet – és lehetett – a Gál Ferencénél kisebb betűfokozattal szedve, és sorozat ide vagy oda, nyolc milliméterrel keskenyebb formátumban. Egyszóval minden jel arra mutat, hogy a sorozat, ha el nem is sorvad, de előbb-utóbb láthatatlanná válik. Mesterházi Mónika szerencsére még látható, erről ő maga is gondoskodik, így ír LÁTHATATLAN című versében mesterének, G. I.-nak: „Aki előtt megemelem / láthatatlanná tevő / varázssíp-kám."

Vagyis rejtőzködő költő ő is, csakhogy nem álarcot húz, hanem mint a könyv címe is sugallja – VISSZAFAGYÓ TÁBLÁK –, megszólalásaiban fölenged, hogy aztán visszadermedjen.

Mesterházi Mónika ritka műgonddal szerkesztette köteté verseit. Szerencsés pillanatban láthatott munkához, mert első igazi verseire a könyv összeállításakor még nem egy következő életszakasz távolságából tekintett mint meghaladott produktumokra. Így biztos kézzel bontotta eddigi eredményeit ciklusokra, hogy kötetnyi kész verséből létrehozza azt a nyitottan zárt világszimulációt: a művet. Szépen, telt hangon nyit a kötet invokációja, a „Volna Isten" kezdetű címtelen vers:

*„Volna Isten, nem kéne verset írni,
csak hálás, szövegtelen énekel,
ha volna, hogyha nézőpont helyett
csak látna – így is igyekszem kibírni."*

A szonett vége aztán különös ellenprogramot fogalmaz meg, ami legalábbis ennek az írásnak a logikája szerint Mezei Balázs VAKFOLT-jára felel:

*„Ez a
vákuum-strás, ez is kinek segít?
Kímelsz a zajból? Magamból? Szakú
belőlem, rám, időt. Old, nem megold.
Legalább nem beszéd. Nem is ima
Negatívon üres, fekete Hold."*

Innen, ettől a megoldatlan oldástól jut a VISSZAFAGYÓ TÁBLÁK-ig: „nincs védhető / felület: belakarószom, el innen / nem megyek: de a szép-hangzás elillan."

Mesterházi Mónika könyvének belső története maga a lélekfejlődés, ennek ívére épül a kótetkompozíció: s ez komoly teljesítménye az önreflexív hajlamú költői tudatnak. A HELYZETJELENTÉS címet viselő első ciklus természetesen a kezdet kijelölése, a van pillanata, a megörökítés, a rögzítés értelmére is itt kérdez rá először. „Minden megmarad, / ha másképp nem, önnön hiányként, / mint a kőben a növénylenyomat", írja HATTYÚ című versében. Ezt követi az AMOR-ALITÁS című ciklus, a világ tükrébe tekintve önmagából kifordult én körülírása. A cikluscím mai ízlésnek nem hangzik jól, amikor a reklám és az újságírás nyelve is átvette ezeket az etimologizáló szóvicceket, nagyon nehéz igazán szellemeset kitalálni, és akkor is kérdés, érdemes-e. Ez nem tűnik annyira jónak, és azt is meg tudnám mondani, miért; de mándannyan elkövetünk hasonló nyelvi ballépéseket. Itt jegyzem meg, hogy bármennyire jó arányokkal szerkesztette is meg a kötetét a költő, mégis beleillesztett néhány olyan darabot, amelynek szerkezeti funkciója nyilvánvaló, csak épp önmagában kevés, hogy hatása legyen. Elsősorban a pár soros minimálversek gondolok, az első ciklus első verseire, valamint a KIMONDOTTAN, talán a HOGY NÍROD? címűekre a későbbi ciklusokból. A nyelv mikroelemeire ily fokig támaszkodó költészet lappangó veszélyeire hívja föl ez a figyelmet; a kísérletezőkedv néha túl sokat bíz egy-egy szójátékra, anélkül hogy verbálisan megtegyem a terét. Az üres papír – főleg, ha ennyire fukaron mérik – nem elég visszaverő tükörfelületnek, sem az olvasó feje. Fontosabb azonban ennél, hogy a ciklus nyolc verse hirtelen nagy magasságra ível föl. Remek a JELENET című vers derűs lélektani realizmusa, ahogy az anya leánya érzelmi ügyének állására következtet abból, ahogy az ordít a kutyájával; a BÜGÖCSIGA pedig ilyen metafizikai költőre valló képpel mondja el egy érzelmi viszony szédületét:

*„Megperdítéssel önmagam körül,
most vagyok, ahol voltam – más dolog,
hogy nem körülöttem: velem forog
a világ, ez – belátom – kiderül."*

Az **ÁLOM**, **ÁLOM** című vers pedig már egy más költőknél is mind gyakrabban megfogalmazott élményt szólaltat meg: Nádasy Ádám **A METRÓBAN** és Takács Zsuzsa **TEGNAP A METRÓN** című verse ugyanezt a jellegzetesen nagyvárosi helyzetet írja le: a találkozást a metróban, aluljáróban. „Valahonnan jövet (talán menet) / az aluljáróban megláttalak” – immáron jellegzetes metaforája ez annak, ahogy az emberi kapcsolatok inumitása nekiütözik a tömegélménynek.

A **HIATUS** című ciklus az önmagát – például épp a fent említett tapasztalatok következtében – elvesztő én helyén támadó énihiány megfogalmazása. Jellemző, hogy nagyjából a kötet aranyemetszési pontján helyezkedik el a következő, **ARANYHÍD** című ciklus, a hiányból való építkezés lehetőségének elfogadása. Itt szükséges megjegyezni, hogy valamennyi ciklus magaslati pontok köré szerveződik (ciklusok szerint haladva a **HATTYÚ**, a **TÜKRÖZÉS**, a **HIATUS** című versek ezek). Itt ez a vers a **LEVÉL**, amely oly érdekesen felel Tóth Krisztina **SÁRVÁRI FÉNYKÉP**-ére, s oly jól szemlélteti a két költő temperamentumának különbözőségét. Míg Tóth Krisztina múlt és jelen felvillanó képeinek egybeszókiztatásával indukálja áramát, s a vers egyetlen ifjú lobogás, mely csak előre mozog, addig Mesterházi Mónika versében a két idősík az „aranyhíd” mentén menthetetlenül kettéosztódik, jelen és múlt egymás reflexiói is alig lehetnek, annyira nem komplementerek: „Egyre kevésbé értem, mit nem írsz”, mondja. Bármily mulatságosan hangzik is, ezt a szemléleti különbséget fejezi ki az az élménymozzanat, hogy míg Tóth Krisztinának Keszthelyen beültek egy presszóba („a Stifner fizetett”), addig Mesterházi Mónikának két öregasszonynak csináltak rumos teát:

„Balatonszoldvár, tavaly (júliusban?)
a két öregasszony hogy összeázott.
Emlékszel? Csináltunk rumos teát.
Ok fiatalodtak, mi öregedtünk.”

A ciklus másik kiemelkedő verse a **HIDEG**, **HIDEG**, amely metafizikusi concepciónál óhatatlanul John Donne híres versét (**BÜCSÜZÁS-MEGTILTVÁ BÁNATOT**) idézi: „Két lelkünk csakis úgy lehet, / Ahogy korzón kettős a szár, / Tiéd a poniba rögzített, / Mégis mozog, ha párja jár”, szól

Donne összetett metaforája (Károlyi Amy fordításában), Mesterházi Mónikáé pedig így:

„Milyen könnyen lehetne, és hiába.
Olyan ez, tudod, mint a példa régen,
elvben már megvolt és nem jött ki mégsem,
mert a körzónék lötyögött a szára.”

Einstein és Heisenberg évszázadában, a relativitáselmélet és a bizonytalansági tényező ismeretében bizony a mai költő nem hogy szerelmét, de önmagát is képtelen pontosan bemérni lötyögő szárú körzójével:

„Mert ki hinné, hogy a körző lötyöghet,
és hogy az és nem az között esetleg
csak egy-két fok különbség mérhető?”

Az **ÜVEGHANG** című ciklusban a vállalt paradoxon jegyében hirtelen tiszta, egyértelmű hangon határozza meg önmagát. Mily jellemző irónia, hogy a leghatározottabban a **TALÁN** című vers definiálja sajátos helyzetét. Igaz, így:

„Ha hirtelen valóra válna minden,
én nem tudom, csak állnék léteván,
mint lüktető zajból jövet, a csendben
aki nem érti, mi nem ért magán.”

A végkifejlet során a költő visszazáródik: **LÁTHATATLAN**. „Ennyi súlyt elbírok”, mondja a **DÖNTETLEN** című versben, aztán „visszafagy”, „elillan”, ahogy tetszik. A költészet azonban itt marad.

Évente egy-egy ilyen kötet, indulásképp, reménykeltő irodalmunkra nézve. Tehetség és mesterség iránti alázat, a hang adományának birtoklása és ízlés jellemzi ezeket az első műveikkel jelentkező költöket.

Ferencz Győző

OLVASTAM EGY VERSET

Marno János: az albán szálló
Holmi, 1992. március. 353–362. oldal

A határozott névelő, a cím adta emelt hangsúly ellenére albán szállodáról egy szó nem sok, annyi sem esik e hosszú-hosszú műben, miért is olybá tűnik a vers háza, mint Magritte kísérteties árnyépületei, melyeken átsüt a hold, a lámpa, és átlátszanak a mögöttes faágak. Maga az albán szálló nyelvi képződmény, pusztá szókapcsolat, szellemben élő árnykép marad, nem épül ki élő-valós képzetté, sőt a versfolyam alámossa az épülést, elvetéli a születendő metaforát, és lehúzza a konkrét outhontalanságba, ahol a térvalóság telt, lenyűgözően szenzuális, csak épp mi, a lakói válunk kísérteties alakokká.

A vers zárószakaszában egy szakasztott magyar, „újonnan épült és máris omladozó vasúti munkás- / szállóba” érkezünk, annak is egy foszlott zugába, ahol egy rögtönzött színpad-belső képe bomlik ki:

„kértünk (és kaptunk) ördögöt (düstin)
nadrágszelejtet

kilószám, alul, felül, mindenütt, körbetapétáztuk
vele a szállón elfoglalt próbahelyiséget, majd fel-
váltva hol a barátom állt be az ötszázas izzóból
kályhacsóból eszkábált fejlámpa fénykévéjébe, s
mondta, amit sügtam, hol meg ő sügött nekem”

Föld- illetve szarszínű, bolyhos nadrágrongyokkal kibélelt bugyor, kormos, vakító vilanyégő reflektor, vagyis nap gyanánt – a szemünk előtt, *in actu* kibontakozóban lévő nagymetaphora, éppen csupaszságával és csupáltságával sugallatos, eleven tér-kép. Ebben a szociálisan fixált, taktilis, belakott, egyszerre reális és irreális, közös és saját zugban elemi manifesztáció (megnyilatkozás) történik, melynek tartalmát az olvasó a ritmikus, dobogó szaggatottságból így rekonstruálja: „Fényes nappal vacogok a tűző napon, a fogam összekoccan”.

„fényes

sügtam, fényes, mondtam, nappal, sügtam, nappal,
mondtam

fényes nappal, mondtam, vacogok a, sügtam,
vacogok

a, mondtam, a tűző, sügtam, a tűző, mondtam,
a tűző
napon, sügtam, a tűző napon, mondtam, a fogam,
sügtam
a fogam, mondtam, össze, sügtam, össze, mondtam,
össze-
koccan, sügtam, összekoccan, mondtam”

Sugalmazás, ritmikus, néha aritmiásan megugró lélegeztetés megy végbe a fehér műfényben, a múlt szellemét megidéző versszínpadon; inspiráció, azaz élesztés a vers révén. Archaikus ízű, elementáris *dal* születik végül az idővel játszó színen (vagy színjátszó időben), mely a „vagyok”-ot dobolja el, a tiszta jelenlételet varázsolja elő, úgy, hogy annak éteri tágassága: aurája, visszhangja, vibrációja van. Kísértetiesen létező versvilágbugyborék jön létre, melynek teremői egyben a (vers) teremtményei: egymást, a létüket hozzák „nap”világra, egy másilyen nap alá. Ez az aktus mindazonáltal nem fölszabadulás, pusztán kiállítás. A kín, a lét és az idő, egymás kiállása, feszített egzisztencia.

Erős vertikális húzóereje van a képnek: a kályhacső kormából kisugárzó fehér fényzaporba beállt ember a szürkébe játszó barna bugyorba ágyazva olyan, mint egy kopár fa. A kép azonban nem moccanatlan: váltakozó áramlás csinál benne szelet. A dermesztő megnyilatkozásba ez az osszjáték és „időváltozás” visz humort, lelket, nedvet, táncos ritmikát.

Jelen és múlt idejű igék egymást váltva pördülnek a versszakaszban. A múltbéli, emlékszíni jelenet (meg)jelenéssé változik át, megvilágosodik és megelevenül, az utolsó szó azonban múltidejűségével (amit nem kövér pont) mégiscsak a hiányát exponálja. A versnek vége szakad. Csak volt? vagy hol van hát a fényes látomány?

Sem a múltban, sem a jelenben. Hanem olyan mágikus (vers)tükörré vált, amelybe be lehet nézni, és be lehet menni; metszően villog, és átjárást mutat az időben.

A verscímben és a hozzá kapcsolódó néhány motívumban jelzett utazáslehetőség (albániai nyaralás) helyett egy fordított, negatív előjelű utazás – ferde leszállás – megy végbe a versben. Hogyhogy?

Az albániai szabadság vágyképzetében ott

lapul az időutazás ötlete. Nyilván az elparentált sztálinizmus monumentumait menne oda megszemlélni a magyar turista, felszabadultan, diszkréten, könnyedén. A célképzetben szerepet játszik némi olcsó megváltódás-ábránd is, a (már nem is annyira) tiltott zónába való behatolás ösztökéjével együtt. Szellemes „célfürdőzés” lett volna ez, történelmi turistaút a gyöttrő személyesség kikapcsolásával, dévaj – immáron engedélyezett – pocslás a múltban. A „szín-helyszínelés” azonban – ennyit tudunk meg – valami rosszérzés, balsejtelem miatt elhalasztódott. Csupán egy albániai „útikönyv” maradt belőle, meg egy szét-tört illúzió.

Az alanyt nem turista, hanem rágódógondolkodó pozícióban ismerjük meg. Elég egy furcsa, figyelemfelkeltő műszo („aszfalt szilva”), és az útiterv kifordul, a versiránytű magnetikus ereje félrefordítja és lefelé utalja őt a személyesség bányamélyébe. Az „aszfalt-bányák” országában való lazázás helyett cselekvő „bányászat”, az emlékek bitumenénc feltörése történik „keserves, elmét- / testet rongáló idegmunkával”. A vers menete mindazonáltal egyáltalán nem erőltetett, csak rázkódik, zökken-siklik a szavakból szőtt szállítókas több emlékrétegen keresztül, s a nyolcmeg a tizenhat éves koriban időzik el. A gyermek- és kamaszkor rejti a legértékesebb sérelemkincseket. A negatív célhelyszín, „Dorog”, a „borús bányászváros”, ahol „nincs még igazán semmi kiaknázva” (!), az emléktúra vezetői pedig a régi „barátok”.

Ez a motívum – kétértelmű szó, szerzete-eket is jelent! – a bányautvesztő csomópontjait jelzi a geológiai verstérképen. Ám minden út a baráthoz vezet, a kamaszkori szerelmes alteregóhoz, kivel is párosuk mitikus egészet képez. A két fiú egy pár, mint a pozíúv meg a negatív, élő, kibírhatatlan paradoxon ók, egymással bunyóban, együttesen olyasmi erőt sugározva, ami a világ szemében az anarchia veszélyforrását vészjelzi; valahogyan: kiiktatandó.

„most is beleborzongok, hogy a barátom abszolút hallása és az én abszolút félrehallásom milyen, mi mindent felkavaró, esetenként elsőpró erővel egészítették ki egymást, egyszer csak azt vettem nála észre, hogy ugyanúgy kezd szégyellni a veleszületett pozitív adottságait, mint ahogy ősidók óta

szégyelltem én és szégyellem változatlanul ma is a velem született negatív adottságaimat, ismerőseink így aztán bizonyos távolságból, hátulnézetből vagy közönséges hanyagságból gyakorta összetévesztettek bennünket!”

Mitikus ez a csodaszámba menő lelki egészség, ezért valahol „most is” megvan, miként a magábaszakadt, felemás kreatúraszégyen is – csakhogy most már sohasem *együtt*. Az egyiket a világ mindig eltéveszi, vagy a kettőt egymás ellen kijátssza. Alattomos csiki-csuki játék, kiszorítódsdi, a „felkavaró erő” elgyengítése, megtörése jellemzi a korszak pedagógiává finomított, a megszégyenítésre (lelki megsemmisítésre) alapozott terrorját.

A szégyen arcpirító gőze gomolyog azokból az emlékfulkékből, amelyeket a vers asszociációs járatai felnyitnak. Az „albán szálló” ideájának egyik domináns árnyképe, föld vagyis tudat alatu mása az iskolaként működő (ferences) „rendház”. Kanyargós lépcsősorának, termeinek és „vermé”-nek, „fagyos kert”-jének vonásait húzza meg a vers. A ház-, illetve rendtartást az „atyák”, a „barátok” kommandírozzák. Az emlékezet poklában ez az osztag a megszégyenítés, a beszorítás/kitasztás mozdulatait gyakorolja örökké. A szertartásban a fiú (akivé a rágódó alany az alvilági tájékon áttűnik) lenyűgözésére és átváltoztatására megy ki a játék, ami őt, mint hangsúlyozva van, nem megbántódással, elkeseredéssel és félelemmel, hanem csodálkozással, tehetetlenségérzéssel és aggodalommal tölti el. Ezek a diszünkciók is jelzik, hogy nem csúszott be sem a botrányhős, sem az áldozat (egyaránt krisztusi) szerepébe, ami az elvárásoknak negatív megfelelő volna, hanem illetlen (beilleszthetetlen), szégyenletes, önmagában vájkáló egzisztenciává vált Belement a „ganéjtűró bogár”-metaforába, mellyel az igazgató atya állított róla „a nagygyűlés elé képet”, mégpedig az intellektusával kapott rajta: a maszlagon túl valami egészen más: az igazság kérdése: a kép, a szó, a világ és a valóság összefüggéseinek gubanca kezdte foglalkoztatni.

„azon tünődtem, hogy ha valódi féreg volnék, s nem csupán átült értelmű akkor most engem is valaki más teste, nem a sajátom foglalkoztatna, sőt alighanem éppúgy érezhetném kevésbé szarban magam, első esetben

surakodott fel agyamba a gyanú, hogy hátha több minden is, nem csupán az én fantáziám sántít a tükrözési elméletben, legyen most mundeigy, hogy a körül-e vagy csakugyan benne"

Az egyik emlékfülkéből olyan fantasztikus, groteszk látvány tárul elének, mintha tükrörbe lépnénk be: egy „irdatlan testedző verem”, melynek mélyében az egyik atya direktén szó szerint – pervertált – értelemben végzi el a szertartást.

„béda atya a szemem

láltán csinálta meg a gyűrűn a krisztusgyakorlatot hatvan fölötti fejjel, reverendában"

A templom és a tornaterem, a testi és a lelkigyakorlat, a szertartás és a szertorna, a keresztüggés szó két értelme tükröződik egymásra ebben a lélegzetelállítóan groteszk imitatio Christi-életképben, melyben a valóságos és a szimbolikus elemek örült egymásba feszítése végeztetett el.

Az öreg barát fertelmes mutatványát két (halott)halvány előkép készíti elő a versben. Szárazágon (!) egy anonim akasztott nő „a vasút menti öreg / akácosban, mindennemű személyi papírok, pénz / nélkül lógott egy drapp átmeneti kabátban”, a dorogi Ódi, az ismerős, bördzseks fiatal srác pedig „egy ajtókilincstre kötötte fel magát”. A tornaveremi, tükrön túli látománnyhoz képest ezek hiperrealista, szociografikus pillanatsfelvételek. A két dimenzió másként ugyanazt: az önfelfüggesztést szuggeráló köztes terében verődik az égszínkéek kabátos (konkrétan: „amerikai háromnegyedes ajándék kabát”), önképzőkori verse, vagyis a kirívó gondolkodásmódja miatt „sötét, destruktív elem”-nek minősített fiú.

A belső, motívikus rímek szövődményei, a múltbéli történéseknek az emlékezés (a vers) idejében felcsendülő koincidenziái útjelző tábláskákként villannak fel ebben a labirintikus térben; az sem árt, ha körbe-körbe vezetnek; a vers nem kazuisztika.

Az artikulálatlan hangok például. Messze hangzó az atya „bödülése” a tornateremben a visszaereszkedéskor, amit a két közeli jelző, a „baromi” és az „irdatlan” visszhangosít, s a távolból valami félig irreális „kórus”-ból rezonálnak rá a mutáló gyerekhangok. (Illetve az emlékezést irányító versírás idejében a beszélő gyereknevek: „a basszus gondos józsi vagy a kontra kontra anti / vagy a kapppan wiszt péter”.)

Olyan erős ez a hangszerelés, hogy nem lehet nem gondolni arra a bibliai momentumra, amikor Jézus „nagy fenszóval kiáltván kiadta lelkét”, s a templom kárpitja „fölétől aljáig ketté hasada”, vagy ama versbéltre, amikor a gyönyörű égszínkéek kabát „a kézsebétől a belső mellzsebéig / felhasadt”. A röhejesnek és a szívszorítótnak, a triviálisnak és a szimbolikusnak ez az egymásba fojtása a lelki kondíciót megháborító disszonanciával fenyeget.

A másik artikulálatlan, átható hanghatás valamilyen rettenetes félelememlékre utal, az emlékezet sötét mélységéből tör föl, ahová nem tud leszállni a vers sem:

„a lépcsőket mászva a göndös józsi öblös nevelése dördült a dobhártyámon de profundis, a rekeszt hasogató hangorkán elemi iskolám alsó tagozatából, de itt a mélység a nyolcéves göndös józsi orgánumát hozta semmi többet"

Vinnyogó röhögés, ordítás, a gyermeki mélységből felszökő segélykiáltás szakítja itt fel a tudatot egy pillanatra. Ösrettenet, ami nevétsébe szökik – lappangó örület.

Utólagos kommentár is kapcsolódik mindkét emlékszegmentumhoz. Az utóbbihoz ezt a magyarázatot fűzi az emlékező: „rettenetes, amikor valami egy szál / magában ragadja torkon az embert, egyebek közt / ezért sem vagyok híve a krisztus-kultusznak, félek a há- / osztól”. Az előbbihez, a krisztusfüggéshez pedig ezt: „baromi aggodás, nem félelem, aggodás szorongatta / a torkom, azt hittem, búskomor vagyok, egy lépéssel / s még egy lépéssel (csúszással) közelebb az anti- / krisztushoz”. Iszonyú félelemmel és aggodalommal, az idegrendszer és a tudat elemén-táris tiltakozásával hártja magától az alany mindkét önelaboráló, voltaképp öngyilkos szerepkört, a hívő áldozatét és a hitetlen latorét egyaránt – az egész keresztény-sztahano-vista kultúrszínpadot. Nemcsak szorongása, helyzete is állati: kutyaszorító. Fojtottabb artikulálatlan megnyilvánulás – zengedezés, felhorkanás, majd egy lánynak „a sanzon és a spirituálé váltóhangján” bűgő erotikus nevetése hangzik ki abból a szakadozott emléksorból, mely egy bányásztömbházbeli lakásban bulizó, „ellenkulturált” fiatalok baráti körét idézi fel. Az édesbúsan csábító szírehangnak való bedőlés – „az edina / alutról kézen fogott és lehúzott magához a / matracszivacsra” – utólag esz-

térikai kérdéssé fordul át a két felajzott barát heves vitájában. Az erotikus és erkölcsi csábítás/csábulás-problémát lekörözi az izlés és a (zenei) hallás kérdése. A „szenes kályhával fűtött, lágas, meleg / büdös” vasúti váróteremben a sértett barátság tüzeből kipattan a szellemi intuíció szikra. A szabadság pillanata ez. És ezen a szenzuális ponton megnyílik kettejük előtt a nyelvi kaland perspektívája. „Dögvész kifestőtehén, cefre szilváslepény” – rímelt fogalmakat, érzéki „szenzációkat” metaforikusan, szinesztéziásan összevillantva a főlháborodott barát, kontrázva a vér szavára, a bekebelező anyaföldi szóra, amit barátja hall (félre):

„én a vér szavát hallottam szólni ebből a szilváslepényből, a vér szava, mondtam dorogon hajnalban a váróteremben, legalábbis ahogy egy lészafélén átút, na és, ugye, lette hozzá a barátom, azon túl még valakinek az izlésén ezzel nagyon az elevenembe talált, szörnyű érzés volt belátnom, izlés dolgában hogy ennyire ön-állótlanak látszom”

A megszegyenülés, a személyiség felfüggesztésének élménye repetálódik itt, ám ebben a viszályban van valami felszabadító többlet is: az ellentétek nem kioltják, hanem fölerősítik egymást, kiváltják a lappangó szellemi energiákat. (Talán ez a szeretet?) Ez a kanyar, a kudarcot követő sötét, büdös éjszaka (miután a dorogi kultúrház-igazgató automatikusan, magától értetődően lefújta színházasi tervüket, s a „buli” önkéntelenül botrányba fulladt) kellett ahhoz, hogy kiforrjon „drámai önbizalmuk”, és megszülessen az egészen másmi-lyen, a tudatosan abszurd „vaktükör-színház” ötlete.

De mielőtt ez valóra válna, és egyetlen közönsége, a versolvasó előtt megnyílna, még egy spirális verskörön keresztül kell lábalni – mintegy hegnyek fel –, ahol egy matróna képében várat magára a vers elején megindult lelki dráma végkifejlete. Az ő zokszava hozza spirituális síkra a versbéli ordítások-röhögések-vingyogások sorát, s a könnyeknek ezen opálos tükrén tör át a vers a szín-igazságig.

Régről, a vers elejéről, a bűvös nyolc évvel előletről ismerős szárazági táj- és életkép merül fel ismételt, csakhogy összetörve.

A szövegben egymástól távol, a verset két oldalról tartva áll az „idős jézus-mária-szív festő házaspár” „kétfelvonásos” dramolettje. A történet mese-, jobban mondva trufaszzerű vonásokat őriz. Mészköhegynek oldalában, működő-rottyogó mészégetők fölött állt a művész-tanya:

„náluk nem volt egy csepp víz viszont kecskét tartottak, kutyát, kecskét, baromfit vízért az asszony járt le a bakterék kútjához mert a férfi szünet nélkül festett, vagy a rendszert szidalmazta”

Kecskeszakállas-bajszos Jézusaiban az egyszerű munkásemberek és önmaga elvesztett, ártatlan ideálképét pingálta meg s vitte vásárra. A vers vége felé következő „második felvonásban” megváltozik a szín, a hegyoldalban szakadék-sír látong, s a mészégetők immár feltüvalkodott betyárnak vannak feltüntetve, akik úgyszólván elették a tanya alól a hegyet, s a festő vesztét okozták. A tragikomikus halálesetről a festőné interpretációjából értesülünk, aki morális győzelemre kicsengetett gyászbeszéddel „temeti újra” szakadékba zuhant urát:

„mesélte, hogy az urát a kétségbeesés űzte a szakadékba, az odavesztett kecskék után, csakhogy az elhullottnak hit két kecske pár nap múlva megkerült, a mészégető kolykók kítölték el őket, merő komizásból, az ura viszont többé nem kelhet életre, ha csak nem az undorral festett szentképeiben, amelyek, mondta, még hamusságukban is hasonlíthatatlannul mélyebb művész értéket képviselnek, mint a sötétnek hízelkedő, szocialista-realista olajförméduvények”

A vers eleji, a gyerekkor mélyéből felhozott, groteszken reális hegyi pasztorálban ott sejlik a szintűgye reális, de elvetett albán ábrándból is egy lehetlenyi. Tromfként csap rá a jelenből az éles hangú esztétikai kommentár:

„... én már akkor, hét-nyolc éves fejjel utáltam a természetet, egyformán a nyers és a feldolgozott, művészi, illetve költői változataiban, egy-egy csendélet láttán úgy éreztem, megfulladok, vagy megőrülök”

A továbbiakban, a vasúti aluljáróban és a veszteglő vonatban (időket keresztmetsző idősík) kibomló analitikus versmondatokból kiderül, hogy itt a természetelvűség és a természetszerűen működő humánus igazság helyett az abszurd és az arcátlan igazság van szenvedélyes hittel preferálva, mely hit: intuitív önhittség, a személyes világban-lét torokszorító szégyenének és gyalázatának (az örületnek és a fulladásnak) a megvallása, azaz tudati feldolgozása.

A dramolett tragikomikus, mélygroteszk záradéka a vers vége felé búvik elő, és itt bukik ki a néma zokszó:

*„a festőné sárgásszürke, túlpihézett arc-
bőrén keszekusza nedvességcsíkok jelentek meg
madárkezével a barátom kezéhez kapott, én,
talán mert
engem a göndös-időkből ismert, én kevésbé
imponáltam
neki”*

A trufán kesze-kusza tragikum tűnik át. A kiérdemesült matróna kegyeit nem a fiú nyeri el. A jelenből bölcs reflexió érkezik erre a kudarcra:

*„az aszott festőné idegenkedése
tőlem eredhetett a puszta megjelenéséből is
nemcsak pusztán a (múltat idéző) megjelenéséből
vagy még inkább a kellőből együtt, ezért nagyobb
öröm
mint amekkora veszteség, hogy haz egy emlékképre
nem jön
élő társulás”*

A vers legtalányosabb gondolata ez. Az egyik oldalon ott a könnyező asszony, aki abszurdba fulladt sorstörténetét felvezetni, etikailag és univerzálisan értékesíteni próbálja, a másik oldalon a „szűz” fiú, aki a festőnének a fájdalom megtisztító katarziséhoz kell hogy morális úton-módon átmentse őt a jövőbe, köztük pedig a múltat és a jelent a maga valójában összetartó, egyedül maradt társ, akinek a puszta jelenléte ebben a szituációban: sötét tükör, mely elnyeli a könnyeket meg a humanizált – természetes? – érzelmeket, és gátolja a feloldozódást.

A két fiú kölcsönösen gátolja egymást abban, hogy engedjenek az erotikus-etikus csá-

bításoknak, a humán természetnek. A keresztény és a szocialista kultúra prudériája azt tiltja, hogy önmagukhoz nyúljanak. Ebben a fojtott közegben sístereg a kamaszosan férfias, rendbontó intellektusú, a felfedezett abszurditásból erőt meríteni képes intuitív szellemiség.

A két fiú bugyorszínpadán ez az illegális szellemiség válik nyílt színi jelenlétté. A vers ennek a hajdani jelenlétnak a dal(lam)át önti szavakba. Belé torkollik az egész versfolyam – tükreben éles műfényben ragyog a kamaszkor töredezett története. Erre a feltündöklésre, színi színéváltozásra soha többé „nem jön élő társulás”, az életdráma nem kamatozik. A vers kószál az időben, játszik is vele, de nem harcol az abszurd mulandósággal. „a dolgok inkább megmutakozhatnak a teljes elnyelődésben, semmint / a világ által untilg szorgalmazott teljes vissza- / verődésben”. A verstükör abszorbeálta a múltat. Mincha benne köszönt volna vissza a Barát ötlete, „hogy a színpadot, mihelyt alkalmunk nyílik rá, vonjuk be / hangot és fényt egyaránt elnyelő textillal”. Amikor ez a mágikus sötéttükör rávillan a jelenre, előhossa titkolt drámáját, és abból nem enged. Így köt meg a vers.

De mi köze mindehhez az albán szállónak? A napsütötte képzet (amit az „útikönyv”, a „cél-fürdőzés” sugall egy illő pillanat erejéig) elfeketült. Immár műfényben látható annak föld alatti mása. Hogy van ez? Miért lett AZ ALBÁN SZÁLLÓ című versből magyar bányavers?

Mit csinál a versnyelv? Hogy jut el az „aszfalt szilvá”-tól az emlékek bitumenének feltörésén át a lélek legtitkosabb, elhagyatott szállószobájába? Milyen nyomon jár? Valamilyen, szinte láthatatlan, szavakba szőtt Ariadne-fonal vezérli? A vers ezt gombolyítja? S a bonyolult kötés, ami lesz belőle, hogy-hogy olyan fantasztikusan pontos, biztos (metrikailag, ritmikailag, mintázatában)? Mikor egyébként minden szét- és füstbe megy.

Radics Viktória

K Ö N Y V M O L Y

EGY KIADÓ MEGINDUL

Spiró György: *Kanáslánc*
198 oldal, 310 Ft

Thomas Bernhard: *Egy gyerek megindul*
Fordította Teglásy Gergely
AB OVO Kiadó, Bp., 1992. 159 oldal, 320 Ft

Megint egy új könyvkiadó, amelyik a nem kommersz irodalom megjelentetésére esküdött fel. A papír szép, a borítók ízlésesek, a formátum elegáns, a sajtóhibák sem számossabbak, mint más újabb kiadók termékeiben, áraik is átlagosnak nevezhetők, amennyiben éppen elsősorban megcélzott olvasórétegük, az egyre vésebben deklasszálódó humán értelmiség nem tudja megfizetni. A kellemes hangulatú könyvbemutatón Vámos Miklós hangsúlyozta: csak szépirodalmat fognak kiadni, semmi mást – Spiró könyve ugyan nem az, de ez legyen a legfájóbb ellentmondás.

Egy kiadó megindulásakor az első művek kiválasztása – akarva-akaratlanul – hitvallásként funkcionál: íme, ezeket a szerzőket, ezeket az értékeket, ezt a szemléletmódot kívánjuk mindenekelőtt eljuttatni az Olvasóhoz! A szerzők: egyikük, a magyar, mind regény-, mind drámaíróként nemzedéke legsikeresebbjei közé számíthatja magát, ugyanakkor hangsúlyozottan nem tagja semmiféle, akár jó, akár rossz értelemben vett „klikknek”, írói csoportosulásnak, nem szegődött el egyetlen folyóirathoz sem, nem divatos szerzője sem a hermeneutikus, sem a földhözragadtabb kritikai műhelyeknek, vagyis minden tekintetben amolyan kívülállónak látszik, és ő maga is annak szerető láttatni önmagát. A másik, az osztrák, regény- és drámaírói működésével kb. a hatvanas évek közepétől a folyamatos világsiker jegyében állt, s egyszersmind folyamatos botrányt is kavart, hogy aztán utolsó hónapjaiban a HELDENPLATZ bemutatójával és keserű bohóctréfaként ható végrendeletével megkoronázza pályafutása válogatott skandalumait. Kívülálló volt tehát, ha egészen más módon is, mint magyar pályatársa, Bernhard világgyűlöletté, világmegvetéssé kovácsolta „Einzelgänger” mivoltát, fagyos

bohócként művek sorozatává rendezte lesújtó véleményét hazájáról és a létezésről, réműletes komédiává formálta nemcsak művészetét, de saját botránykereső személyiségét is. Bernhard meghökkenései művészi rendbontások, határsértései művészi törvénysértések, megszállott anarchiavágya esztétikai forradalom – méltó utóda a legnagyobb művészeti lázadásoknak. Bernhard rebelliója a felháborodásból, soha nem a sértődöttségből származik. Ezért aztán képes arra is, hogy önironikusan, pontosabban önmarcangoló szarkazmussal szemlélje önmagát: ha a létezés felháborító botrány, e botrány ábrázolója komédiássá vált botrányhordozó. Így álláspontja soha nem lehet a publicistáé: egyetlen pillanatra sem vheti „komolyan” önmagát. A felháborodás a publicisztika küszöbe, de ő soha át nem léphet rajta.

Spiró egészen más úton jár. Új könyvében a termékeny felháborodás és a duzzogó sértődöttség küzdelmét észlelhetjük majd minden lapon. Saját írói szerepét, teljesítményének elismerését kétségkívül sértődötten látja, ilyenkor még túlzásoktól sem képes visszaretenteni önmagát. „...Lelkileg aránylag könnyedén túllettem magam azon, hogy írói működésem első tizenhat évében semmit sem hozótlak tőlem...” – írja egy helyen, ami némiképp vakmerő állításnak látszik, ha belegondolunk: első könyve 1974-ben jelent meg, vagyis az „első tizenhat év” 1958-tól, a szerző úzenkettedik életévétől számíthatók. Önábrázolása szerint kívülállása tudatosán választott szerep, vagy pontosabban, átgondolt gesztus, az írói-szellemi függetlenség egyedül lehetséges megőrzése érdekében: „...nem óhajtottam a publikálási kényszer rabságában vergődni. Ha írok valami jót, vagy megjelenhet, vagy sem, de rossz művet ne kelljen kiadnom a kezemből, s ne függjek se politikától, se az úgynevezett szakma kegyeitől.” Könnyedén kimutatható az öncsalás ebben az idézetben. Hiszen '89 előtt, ha akarta, ha nem, mindenki a politika kegyeitől függött kisebb vagy nagyobb mértékben, bárki betülthető volt indoklás nélkül, bármikor, ezen nem segített semmiféle kívülállás, legfeljebb az, ha lehetőleg minél távolabb próbálta magát tartani a közvetlen politikai megnyilatkozásoktól. De hát gyakran még ez sem volt elég. Amit Spiró gyakorolt, az a *kelman* (arab eredetű szó, hozzávetőlegesen: színlelés) Czesław Miłosz által

leírt klasszikus esete: a szocializmus végtelenen átpolitizált világában a szellem embere kénytelen magára vállalni valamiféle szerepet, pontosabban maszkot, hogy ennek leple alatt valósíthassa meg önmagát. Spiró nyilvánvalóan a *szakmai munka ketmanjának* szerepét választotta, nyelvtudása és eredendő érdeklődése könnyedén tette a lengyel dráma hiteles magyar szakértőjévé. Beleásta magát a lengyel filológiába, később a kelet-európai dráma történetébe, és ennek nagyszerű, csak látszólag pusztán tudományos eredményei voltak: e tárgyról írt munkája unikális értékű, egy remek drámaíró öskeresésének, tradícióvállalásának műhelygondokkal átjárt olvasónaplója. (E munka sajnálatosan visszhangtalan maradt, pedig az a gyanúm, a könyv ismerete elősegítette volna A JÖVEVÉNY mélyebb megértését.) E filológiai búvárkodás meghozta művészi következményeit is: Spiró a nem naturalista magyar dráma megteremtéséért vívott heroikus (és mind a mai napig szegyenletesen nem elemzett-tudomásul vett) küzdelmében a nem létező magyar tradíció híján a lengyel drámaköltészetben lelhetett meg irodalmi-színházi családját. E darabok megbuktak, vagy bc sem mutatták őket – Spiró joggal érezhette, hogy ignorálják hatalmas erőfeszítéseit. Talán ezért sem volt képes kilépni a *ketman* gyakorlásából, regényírói pályája is ennek jegyében alakult, megírta AZ IKSZEK-et, egy lengyel színházi regényt. Ekkor azonban kiderülhetett, Spirónak a *ketman* nem pusztán poliúikai szerepvállalás vagy kibúvó, de jóval több annál: családkeresés, közösség utáni vágy. Ezért e könyv már kilépés is volt a *ketman*ból, meghaladása annak, Spiró a színház világában valódi játszótársakat és szellemi közeget talált magának, közösséget. Ez igazolhatta és hitelesíthette kivonulását a magyar irodalmi életből (ennek tetőpontja, hogy most színház-igazgató lett). AZ IKSZEK már búcsú volt: megrajzolva a *ketman* zsenijét, Bogustawskit, Spiró a színházteremtő Fiszer alakjában korábbi drámaírói énjétől is búcsúzott. A *ketman* feladásának drámaírói következményei is voltak: oda kellett hagynia nem naturalista torekvéseit, és ekkor, a CSIRKEFEJ-ben megnyitotta színpadát a magyar élet számára, maszkok nélkül immár, leplezetlenül tárta fel annak összes mocskát és fortelmét. Ez egyben csatlakozást is jelentett a naturalista színját-

száshoz és dramaturgiához. Nem naturalista drámáival egy vágyott, követelt, de még nem létező színházi közösség megteremtése is tervei közt szerepelt, ennek kudarca után önként lépett be egy már kész, a magyar színházi (jó-rossz) hagyományokat megőrző színházi közösségbe. Ez a közösség több volt, mint teátrális műhely, az életvezetés problémáinak megoldási lehetősége. Ebben az értelemben Spiró az élő magyar irodalom oly csekély számú valódi színházi embereinek egyike. Aki oly sokáig nem akart „magyar író” lenni, most magyar író lett. Hatalmas küzdelem volt, valódi irodalmi-emberi dráma, a mostani kötet színházi tárgyú írásai már csak a diadalmas végeredményt rögzítik. Ezekben, a BEUGRÁS ciklusban összegyűjtött cikkekben Spiró boldognak látszik, lehullik a gunyoros álarc, az éles, szarkasztikus hang már-már gyöngéddé válik, itt, e könyv egyedül harmonikus pillanataiban a megtalált család örömetei, hálás dicséneke zeng. A kívülálló hazatalált.

Hogy valóban a kívülálló Spiró emberi-írói ideálja, azt a kötet íróportréi teszik világosabbá. '68 augusztusában a megszállt főváros egyik lakásában a nagy író, Ilrabal úr, az értelmetlen ellenállás helyett csak sörözik, csak sörözik. Kertész Imre „zárkózottsága az individuum szabadságharca”, „ő a szabadsága érdekében hőltímözte be magát”. És Spiró bizonyosan jó szándékú, de azért mégis abszurd kívánsága nagyszerű pályatársának: „...hagyják békén a maga válaszolva margón lüppangani el-tökélten tovább, becsüljék le írásművészetét ezentúl is nagyon...” Danilo Kiessel egy hajón találkozik, „amely tömve volt milliomosokkal, Nobel-díjas hírességekkel, ilyen-olyan, korábban ellenzékinek tekintett politikusokkal, kiadókkal és olyan hölgyekkel-urakkal, akik a nemzetközi irodalmi börtönt tartják a kezükben, és a Nobel-díjra is javasolni szoktak valakiket eredménnyel”. E spirói szemléletben a siker eleve gyanús. Nagyon nem véletlen, hogy Kist a túlzott siker kissé megrengett, de idejében kijózanodott gyermekeként, immár halála küszöbén, saját műveire csak legyintgető pillanatában ábrázolja. Szép Kosztolányi-portréjának ugyancsak a sikertelenség, az elhagyatottság órája a nyitó helyzete: a Logodi utcai terített asztal estűg várja mindhiába a Költő születésnapjára remélt vendégeket. Ezekben az írói (ön)arcképekben is sértődöttség és jogos felháborodás bi-

zonytalan arányérzékű keveredését észlelhetjük. Bálint György, a magyar publicisztika mára érdemtelenül elfeledett alakja alapkövetelményként fogalmazta meg: „*nincs magasrendű felháborodás elmélet nélkül*”. Spiró felháborodásának elvi alapja valamiféle baloldali etika: a talmi értékekre fülélő, sznob és belterjes, hálátlan és gyakran gyilkos irodalmi és szociális közegben a szellem igaz képviselője jó okkal teszi, ha kivonul e világból, vagy a clown őszintén átélte, lázongó szerepével háborgatja éretlen és értelem környezetét. Ugyanakkor mindig szolidárisnak kell lennie a „*megalázottak és megszorítottak*”-kal, a társadalom reménytelenül elesettjeivel, „*minden tisztességes baloldali etikának ez a tolerancia az alapja*” – írja Kardos G. Györgyről szóló vázlatában.

E baloldali etika plebejus kultúrkritikával jár. „*Az látnom, hogy megint műveletlen vadbar-mok országolása alatt élünk. Az látnom, hogy az emberek megfosztják attól, ami az életet élhetővé tehetné, a kultúrától.*” E szemléletben a kultúra nem valami fennkölt dolog, nem a kiválasztott kevesek önélvezete, de a mindennapi élet szerves része, mindenki elidegeníthetetlen joga. A kultúrát mindenki számára elérhetővé kell tehát tenni, a nagy műveket százezres, olcsó kiadásokban kell megjeleníteni, amíg ez meg nem valósul, „*addig magyar kultúráról fecsegni fölösleges*”. A kultúrát tehát demokráizálni kell, a kormány kötelessége a nemzeti kultúra támogatása, a megoldás pedig egyszerű: „*az olyan nemzeti kormányt, amely a nemzeti nyelvű színházat és filmművészetet nem finanszírozza, le kell váltani*”. Spiró világlátásában az ilyen körülmények közt dolgozni kénytelen kultúrateremtő művész megint csak kívülálló és lázadó, „*muszáj-Herkules*”. Hiszen „*minden magyar rezsim kultúraellenes volt, és ma is az. A magyar művészek a mindenkori rezsim ellenében hozták létre a magyar kultúrát*”. E romantikus illúziókkal modernebb közösségi utópiák keverednek. Egy átgondolatlanabb pillanatban pedig még bolsevik néptribuni érvelések is feltűnnek a kuratóriumok ellen írt *KI DÖNTI EL?* című cikkben. Döntsen a nép a kulturális tervek támogatásáról! – kiáltja szenvedélyesen Spiró, mert ugyan kinek a művészetét fogják támogatni a vérszegény, bár jó szándékú kurátorok? Nyilván a gyáva közepszerét, a piacon eladhatatlanul heverő

érdektelenségeket. Vagyis mindazt, „*amit a nép sosem volt és sosem lesz hajlandó elfogadni*”. Modern világban talán mégsem lehet követelmény, hogy művészi kérdésekben a megfoghatatlan „nép” ítélete legyen a perdöntő, és vannak már tapasztalataink arról, mi történik, ha a népnek szóló művészet közérthetősége válik a legfőbb állami igénnyé. Spirót itt elragadta a szenvedélye, és ismét megszólaltatta a kívülálló sértődött hangját.

A plebejus baloldali gondolkodás erős Európa-ellenességgel társul. Szemében az Európához való csatlakozás a legjobb esetben is csak választási jelszó, mézesmadzag, amelyre azonban az egészséges lelkű tömegek soha nem fognak ráharapni. Hiszen nincs is és soha nem is volt egységes Európa, sem keresztény, sem zsidó, sem polgári, sem feudális, csak különféle Európák léteztek egymás mellett, az egységes európai világ pusztán absztrakció. Valamiféle pozitív provincializmus az, amit Spiró hirdet: maradjunk meg mi itt, Kelet-Európában, építsük tovább társtalan kultúránkat a németek és az oroszok között, figyeljünk erősen oda szomszédaink, a lengyelek, csehek, románok teljesítményeire, így lesz majd művészetünk „*mulatságos*”. És persze baloldali.

Spiró könyve egy nagyon jelentős plebejus baloldali író gondolkodásának naplója. Egy olyan kívülállóé, aki már hazatalált, de még nosztalgiával tekint néha az outsider mámorító szabadságára. Így őrzi tovább a felháborodás képességét, azt a faját, amelyik elsősorban pozitív utópiákra figyel. Legyen szó bármiről, könyvének centruma van, e rövidebb-hosszabb cikkek megfigyelései egységes világlátásba rendezhetők. És ez, az értékvákuum világában, igen komoly teljesítmény.

Hadd cáfoljam meg a könyvbemutatón elhangzott állítást. Thomas Bernhard egyáltalán nem ismeretlen szerző Magyarországon, eddig négy könyve jelent meg, bemutatták két darabját, jeleneteit, írásait rendszeresen közli a *Nagyvilág*, a *Színház* című lap pedig 1992. januári számának legalább felét az ő ünneplésének szentelte. (A most kiadott könyv reklámszlogenjeit mind onnan merítü.) És éppen a tájékozottság miatt már a csak magyarul olvasónak is megvan a lehetősége, hogy elhelyezhesse a könyvet az életműben,

az eredetit ismerő recenzensnek pedig arra, hogy a már nagyjából kialakult fordítói kánon figyelembevételével megítélhesse az átültetés értékét.

A szóban forgó regény (eredeti címe: EIN KIND) Bernhard önéletrajzi ciklusának utolsóként megjelent, ötödik kötete. Ám az író biográfiájának időrendjét tekintve az első: hollandiai megszületésétől tizenhárom éves koráig tekinti át életét. Bernhard német anyanyelvű olvasóit is meglepték e kötetek, nyoma sincs itt a monomániásan tepeűtly mondatszerkesztésnek, a saját nyelvük hálójába végzetesen behullott regényhősöknek, a függőbeszédnek; ez a szöveg rendkívül oldott, szabad, fő célja ezúttal a megjelenítés, az ábrázolás. Ha nem lett volna nagyapja, Bernhard gyermekkorát rettenetesnek nevezhetnénk. Anyja úgynevezett megesett lány volt, hogy elkerülje a botrányt, egy hollandiai kis faluban szülte meg gyermekét. (A fűszöveg érthetetlenül említ Maastrichtet szülőhelyként, holott az, mint a regényből megtudjuk, Heerlen.) Apját nem ismerte. Életének első évét egy rotterdami kikötőben veszteglő hajón töltötte, amely szegény gyermekeknek szolgált menhelyül. Anyjától csak szidalmakat és rendszeres bikacsükközést kapott. Voltaképpen nagyszülei nevelték.

A nagyapa jelentette Bernhard életében a mintaképet, az ideált, aki egész gondolkodását alapvetően befolyásolta. A nagyapa regényíró volt és gondolkodó, Bernhard későbbi hősei mind az ő alakja szerint formálódtak. Anarchista volt ifjúkorában, meggyőződéses lázadó („az anarchisták a föld sója” – kiáltja rendszeresen), megvetette a náciizmust és a katolicizmust, a külvilág butaságának és szűklátókörűségének szenvedélyes ostromozója, a nagy művészet és nagy lírologia feltétlen híve, regénymunkája megszállottja, nagyszabású komédiás és zsarnok – íme, Bernhard művészetének és gondolkodásának alapmozdulatai. Bernhardnak nem apakomplexusa, de nagyapakomplexusa volt egész életében, ami persze felfogható az előbbi egy különös váltaként is. A könyvet olvasva most már jobban megértjük, miért játszanak a nagy öregek, a folyton zsörtölődő aggasztánok oly nagy szerepet művészetében, honnan a vétség elesettségé iránti megható és gyengéd rokonszev. Bernhard egész életműve úgy is

felfogható, mint egy roppant méretű tiszteltetés a selejthetetlen nagyapa emléke előtt.

A gyerek kiszolgáltatottságának ez az ijesztő rajza sajnos méltatlan fordításban jut el a magyar olvasókhoz. Ha belegondolunk, hogy az önéletrajz többi kötetét is Téglásy Gergely átültetésében szándékoznak megjeleníteni, ez több mint vészjósló. Különösen bántó ez egy olyan irodalmi környezetben, ahol már kongeniális Bernhard-fordítások állnak rendelkezésünkre, mindenekelőtt Györffy Miklós és Taudori Dezső tollából. Már a cím magyarítása sem nevezhető kielégítőnek. A szó szerinti fordítás nyilvánvalóan tévedés lett volna, viszont a „megindul” ige egyrészt zavaróan kétértelmű („elérzékenyül”), másrészt a helyesebb „elindul” suta változata. Valószínűleg az „Égy kisfiú” lehetne a megoldás. És aztán egyre szaporodnak a meglepetések. Téglásy gátlástalanul beleszúr vagy kihagy a szövegből, a híres és Bernhardra oly jellemző hosszú, többszörösen alá- és mellérendelt körmondatokat általában három-négy rövid magyar mondatra törleli – rögtön az első lapon. Rengeteg a tévedés, a féltevértés, mintha egy rossz, magyarázkodó nyersfordítást olvasnánk. A cím után már az első mondat megoldása is meghaladja erőit. A „*Provinzmittag*”-ot „*provinciális délidő*”-ként visszaadni csak az képes, akinek anyanyelvi érzéke nem ép, aki nem érzi, hogy ekkor egy harsányan pejoratív jelzős szerkezet keletkezik, amiről szó nincs az eredetiben. „*Minél keményebben hasította a sebesség az arcomat*” – olvassuk egy lappal később, és cunck megfűtéséhez nem szükséges elővenni a német szöveget. „*An der Hand meines Großvaters und neben seiner Frau, meiner Großmutter, schritt ich, so behütet, wie ich nur sein konnte, nach Traunstein hinunter*” – szól a bernhardi szöveg. Téglásynál ez így hangzik a 36. oldalon: „*A két ellen-dorfi emberfő ezúttal is leereszkedett Traunsteinbe, s közöttük én, nagyapám kezét fogva.*” Ugyan honnan szakította az egyébként is szinte parodisztikusan hangzó „*két ellen-dorfi emberfő*”-t? És ráadásul „*ezúttal is*”. A közbeékelte német mellékmondatból ismét külön mondatot gyárt, ráadásul összevonja a következőt már-már kopogós német kijelentéssel („*Ich war sieges – gewiß*”). E művelet eredménye egy szörnyszülött – és ismét „*átköltött*” – magyar mondat: „*Helyzetemet biztonságusnak éreztem – a*

körülményekhez képest –, s győzelemtasságon sem csúhkent.” Ezek az eljárások a könyv egész magyartudását jellemzik

A tévedés egyik legkomikusabb példája. „Hétéves voltam, amikor az öcsém született, kilenc, amikor a húgom, állítólag.” (47. o.) Hogyan? Mi történt itt? Ó, Bernhard volt állítólag kilencéves, amikor a húga született, vagy a húg született állítólag az ő, Bernhard kilencedik életében? Fogas kérdés, ám a szöveg helyes fordítása megoldja a titok nyitját: Hétéves voltam, amikor az öcsém született, kilenc, amikor a húgom világra jött, ahogy mondani szokták.

Nem érdemes tovább sorolni. Téglásy magyartudása és frói tapasztalatai nyilvánvalóan elégtelenek ahhoz, hogy a '45 utáni német nyelvű próza még ellenségei szerint is egyik legnagyobb nyelvi erejű mesterét akár csak vázlatosan is tolmácsolni tudja. A kiadónak még van ideje, hogy megfontolja: nem lenne kívánatos egy komoly fordítói és frói múlttal rendelkező lektor bekapcsolódása a további munkába?

Egy kiadó tehát elindult, nyilvánvalóan felemás eredménnyel. Míg Spiró könyvének kiadása a legszebb reményekre jogosít, addig Thomas Bernhard regénye nem is jelent meg a szó valódi értelmében. Így tehát kissé szorongva, de továbbra is reménykedve várhatjuk a folytatást.

Bán Zoltán András

KETTŐS ARCKÉP

Double portrait. Frigyes Karinthy: Le Cirque. Dezső Kosztolányi: Húgrom. Traduit par Enlène Böhm, André Lazar. Présentation de Gyula Sipos. Viviane Hamy, Paris, 1992. 54 oldal.

Karesű, elegáns kis könyv, jó papíron, nagy, könnyen olvasható betűkkel, nagy sorközökkel, széles margóval, címlapján Karinthy Frigyes, amint varázspálcát tart Kosztolányi fejétől, legfelül a cím: KETTŐS ARCKÉP. Szerencsés ötlet volt a párizsi Viviane Hamy kiadótól – vagy a bevezető tanulmány írójától? –

hogy egymás mellé helyezte ebben a kötetben Karinthy A CIRKUSZ és Kosztolányi FÜRDÉS című novelláját, századunk két remekét – alighanem az ifjúkora óta jó barát két író is örvendene a szíron túli párizsi randevűnek. A CIRKUSZ-t ma már nemcsak úgy olvassuk, mint Karinthy önmagával való elégedettségének jelképekbe öltözött vallomását, hanem annak tudatában is, hogy az életmű lényege éppen az egyénásra hódított székelen, póznákon, létrákon, trapézokon bemutatott káprázatos akrobatamutatvány volt – Karinthy úgy játszotta el a csodálatos melódiát, „amit régen, régen hallott egyszer zengeni és zokogni a szívtében”, hogy elő se kellett húzni a trikója alól az ifjúkorában odarejtett hegedőt. A FÜRDÉS a Kosztolányi-novellisztika második, nagy korszakának a regények szomszédságában keletkező nyitánya; a modern lélektan elméleteket, mindenekelőtt a freudizmus tanítását is hasznosítva az apa-fiú viszony ambivalenciáinak azt a bonyolult játékokat foglalja drámai történetbe ez a novella, amelyet Kafka szinte értekezésszerűen, mégis személyesebben elemzett és jelentett meg apjához írtékett levélben; mint Schöpfungsrja, Kosztolányi itt is cselekedeteinknek a tudat alá temetett összefüggéseit kutatja, „a kifürkészhetetlen ősokokat”. Két olyan írás tehát, amely nagy erővel hathat a fogékony francia olvasóra, arra is, aki nem ismeri Kosztolányinak és Karinthynek az utóbbi években Párizsban megjelent munkáit (válogatás a TENGERSZEM-ből, PACSIRTA, ÉDES ANNA; KÖTÉLTÁNC, UTAZÁS A KÖFONYÁM KÖRÜL stb.).

Az eligazodást életművükben Sipos Gyula kitűnő tanulmánya segíti elő. Sipos biztos érzéssel, szerencsés kézzel találja meg a legtalálóbb jelzőt egy-egy művük szükségképpen japánkeresztény bemutatásához, s óriási ismeretanyagot mozgósítva, de esőppet sem nélkülözve, hanem éppen hogy lendületesen, batokkos szöburjánzással újkeletűen a francia olvasót a századelő magyar szellemi helyzetéről, „Frédéric” és „Désiré” vérmérsékletéről és pályájáról, életükről és munkáikról, nagy erudícióval sorolja azokat az irányzatokat, művészeket és műveket, akikhez és amelyekhez kapcsolódtak, oly kifogyhatatlanul, hogy egy-egy *point de repère*-ként felvilágított név említését, így a Gombrowiczét, Koestlerét, Tadeusz Kantont már-már lényűzésnek is

érezzük. De az, hogy például Karinthy gyötrései mögé felrajzolja Reboux és Muller irodalmi torzképeit, illetve Proust és Raymond Queneau pastiche-ait, stílusgyakorlatait, vagy hogy utal a CALIGULA Camus-jének és A VÉRÉS KÖLTŐ Kosztolányi-jának szemléletbeli rokonságára, remélhetőleg sikerrel szolgálja a két magyar író franciaországi otthonra találását. (Talán akadémuskodásnak tűnik, ha megemlítem, hogy Kosztolányi csakugyan többtucatnyi francia költőt fordított, de Malraut-történetesen nem, ifjúkoriában nem is kedvelte, 1904-ben egy Babitshoz írt levelében igencsak elstetett „üres”-nek mondta, igaz, ekkor még Verlaine-t is egyenesen „nyavalyás”-nak; A SZEGÉNY KISGYERMEK PANASZU-nak illetébe, mint Karátson Endre és Rónay György kutatásai óta tudjuk, jelen van ugyan a ma is – teljes joggal – nagyra tartott Laforgue, de alighanem túlzás azt mondani, hogy csak a versek Laforgue „Ágúze alut” születtek: Kosztolányi több motívumot és hangulatot vett át – persze Rilke és Francis Jammes mellett – kisebb költőktől, így Henry Bataille-től és Fernand Gregh-től, de mindezeknél Verhaeren LES TENDRESSES PREMIÈRES-ciklusából: ahogy Rónay írja, „egy rokon hangnak a tülata ez, vagy bátorlás, elnélylteti, egész világgá noveszteti azt, ami Verhaerennél csak kezlet és jálvejl emlé.”) – Sipos Gyula bevezető tanulmánya pontos és részletes, egyszerűsöd élvezetes kalauzsként könnyíti meg Karinthy és Kosztolányi befogadását.

Mi sem bajosabb, sőt reménytelenebb vállalkozás, mint elbírálni egy anyanyelvünkön jól ismert idegen szöveg fordítását, hiszen csak sejtésünk lehet arról, hogy a külföldi olvasó mennyire érzékeli az eredeti hangulatát, hangulatát, a szavak mögöttes tartományát, a fordulatok bonyolult utalásait. Amennyire megfélhetem, mindkét fordítás – a rejtelmes monogramú R. B., vélhetően egy francia anyanyelvű író átsümitésében – pontos, kifejező, érzékletes, leleményes, árnyalatos. Böhm Endrének legfeljebb azt vethetnénk szemére, hogy A CIRKUSZ dadaista fűszereivel, jóllehet az avantgarde-okhoz szokott francia olvasó bizonyára gyönyörűséggel szelne őket, nem élt elég gazdagon, elhagyta például, illetve többé-kevésbé értelmes, bár,

igaz, értelmetlen összefüggésbe helyezett szavakra cserélte fel Karinthy pompás halandzsaszavait („ez esetben géhic – c’était peu de balle”). A FÜRDÉS-nek három francia fordítását ismerjük. Az első, François Gachot munkája, BALATON címmel jelent meg a *Nouvelle Revue de Hongrie* 1932. májusi számában; a L’OÏL DE MER című Kosztolányi-kötet (1986) Agnès Járás és Laurence Leuilly Jean-Luc Moreau irányításával készült fordítását közölte; itt Lázár Endre szövegét olvashatjuk. A fordító kitűnő érzékkel adja vissza a novella – ha nem félnék a képzavartól, azt írnám, szellős tömörségében oly költői, visszafogott utalásaival távoli képzetársításokat ébresztő és még inkább bonyolult értelmezéseket elősegítő, szenttelenségével drámai feszültséget gerjesztő nyelvét. A francia szöveg csak ritkán színesebb, mint a magyar (múndjárt a kezdő mondat: „Le soleil saignait à blanc le paysage” – Járás–Leuillynél hívebben, takarékosabban: „Le soleil chauffait à blanc”; a Balaton vizéről ezt írja: „l’eau agitée, brassée, troublée” – Kosztolányi egyetlen jelzőt használ: „zaváros”).

Hogy Kosztolányi nemcsak művei idegen nyelveken való megjelenését szorgalmazta, hanem fontosnak tartotta a hű és érzékletes fordítást is, hogy tudta, a tolmácsolónak a részletek megmunkálására is ügyelnie kell, arról az a kiadatlan levele is tanúskodik, amellyel éppen a FÜRDÉS fordításának kapcsán siet Gachot segítségére 1932 tavaszán: „Kedves barátom, lelkiismeret-furdalásom van. Tulvón, hogy a FÜRDÉS című novellám fordításán dolgozik (melynek francia címe egyszerűen BALATON lesz), eszembe jut egy népi magyar szó: ördögcséna, mely a leckerítés mellett növény kis cserje. Minthogy nem fogja a szótárban megtalálni, sietve felhívogostom, hogy ez a lycium (lycium vulgaris, latinul). Baráti üdvözléssel híve: Kosztolányi Dezső.” (A levél eredetije francia nyelvű.) Járásék és Lázár Endre gondosságát dicsérei, hogy az ördögcsénát – Kosztolányi levelének ismerete nélkül – lycium-nek fordították, pontosan. Arról már nem lehetnek, hogy a francia szó nem olyan furesz-játékos-költői, mint a magyar...

Réz Pál

PER SONA, AVAGY AZ ŐSZINTESÉG MASZKJA

Márai Sándor: Füves könyv
Akadémiai-Helikon, 1991. 137 oldal, 275 Ft

Amikor Márai rögtön indításképp siet leszögezni, hogy amit olvasni fogunk, az feltétlenül őszinte lesz, már nagyjából tudni lehet, hogy a könyvben az „irodalmi” gesztusok lesznek túlsúlyban, abban az értelemben, ahogyan Ady használta e szót Kosztolányi első verseskötetének beátlatában és beátlataként. Talán tudatos, talán nem: az ajánlás egyik címzettje, Montaigne csaknem szóról szóra e szavakkal kezdi az ESSAYS-t, és ugyan-ez áll Rousseau VALJOMÁSAI-ra is. Természetesen *mindhárom* mű vallomás, ahol is *confessio* és *consolatio* szétválaszthatatlanok: a feltárlkozást a vigasztalás vágya, a vigaszt pedig vigasztaló és vigasztalt lényegi azonosságának felismerése hívja életre. Montaigne követőjének – akitől pedig a formát átvette – mégsem nevezhető Márai. Montaigne korszakos tette nem a forma feltöredezése, hanem az, ami e töredezettséget megmúntázta: az elvet, hitet, tudást, ismeretet elvető feltárlkozás annak érdekében, hogy személyének magjához közvetlenül férjen hozzá. Csakhogy nínél inkább erősödnek a másoktól való különbözés jegyei, Montaigne nál annál inkább tárul fel valamennyiünk közös sorsa, melynek vigasza épp egyszerűségünkben való közösségünk lehet. Montaigne halatlan merészsege abban állt, hogy nem nyújtotta eszmék és meggyőződészek fogódzóját önmaga megismeréséhez, hanem épp megfoghatatlanságában tárta fel magát. Márai ellenben a FÜVES KÖNYV-ben elkövette azt a súlyos hibát, hogy „a pillanatba való fejezvény” (Hamvas Béla) műfajába eszmét csempészett.

Márai sztoicizmusra sokféle mottóval illethető, amúgy is inkább, hiszen mottókkal éppén ő szolgál minduntalan. Komor és egysíkú szellemi táj tárul előttünk, melyben „mindig tovább kell menned, hiszen vándor vagy” (15. o.), habár „sokféle csábítás ér útközben, hogy megbíhgy” (14.). Minden érték mulandó, „kőd csak, a valóságok lehellelte elfújja egy napon” (82.). Ezért nem szabad semmi viszonylagoshoz tapadni, és a mulandó értékektől az élet örök

kérdéseire bármiféle végleges választ várni. Az egyetlen, ami létezik, az ember; „*tuljau, hogy szived mélyén léged csak az ember érdekel*” (68.), aki, mármint az ember képviselését magára vállaló „*tró ne reméljen a világtól semmit*” (89.); óvja magát bölcsen a szélsőségektől. És vállalja emelt fővel örök magányát, melyre sorsa kárhoztatja.

Miért nem tudok hinni Márai sztoicizmusának (legutóbbis annak, amely a FÜVES KÖNYV-ben más műveinél lényegesen erőteljesebben tolu elénk)? Mindenekelőtt azért nem, mert ezt a sztoicizmust nem kifejezi, vagyis megvalósítja, hanem elmondja, vagyis demonstrálja. Márai tudja ugyan, hogy „*Nem elég azt mondani, »pardon«, ha lábára lépünk valakinek. Így is kell érezni: »Pardon« – s ez már sokkal nehezebb*” (135.); ám a következtetést saját művére mintha elmulasztotta volna levonni. Ha az, amit Márai mond, meg volna csinálva nem irodalomná, hanem irodalommal, könyvét a nagy művek között kellene számon tartani (ott, ahol Montaigne-ét). A nagy köz-helyekből azonban akkor válik igazság, ha nem róluk frnak, hanem öket írják.

Mert amikor tízedszer bukkam elő, hogy mindenről le kell mondani, és semmihez sem szabad tapadni, és egyedül kell maradni, és le kell tenni a „*hiú szerepek*” álarcát: akkor gyanú ébred bennem. Aki emyire hevesen írja fel lemondását, vándor voltát és póre magányát, az talán túlságosan is lekötelengettje ama viszonylagos értékeknek, melyek elvetésére felszólt. Talán alkataival ellenkezett, hogy lemondjon a kisértésről, „*mely barátságot, szenvedélyt, bizalmasságot, költést ígér*” (98.); és talán a felülemelkedéért folytatott sikertelen küzdelme feletti kétségbeesésében és tehetetenségében írta le mindazt, amit ha meglesz, vagyis az életben és a tényleges műben valóst meg, már meg is nyerte e küzdelmet. De hát így is van ez rendjén: mindnyájan kétségbeesettek és kiszolgáltatottak vagyunk. Ám miért kellene mégis hősnek látszanunk? Márai egyfelől valóban a mulandóság állandóságát érzékelteti, esakhogy az értékszemmisség katarziszt a másik oldalon a művészlét arisztokratikus elzárkózásának hübrisze érvényteleníti. Ez az a mozzanat, amely a meghirdetett őszinteséget leleplezi. Az az őszinteség, amely különbözésre épül, felettebb törekeny lesz; ha itt van még „*kint*”

és „bent”, ha van „én” és „ők”, akkor az ilyen őszinteség hitelét veszti, és kiderül róla, hogy csupán pótszer, és sokkal inkább áll az író, mint a vigasztalándók szolgálatában.

Márai az őszinteség érdekében végső pontot keres, ahogyan a világ illúzió volta maradéktalanul feltárul. Csakhogy a különbözős és az elzárkózás soha nem lehet végpont: semmi, ami különbözik, nem lehet végleges. Aki valóban elszakadt „a hús völgyének” kísérteitől, az rendszerint nem sztoikus. Aki a világot felülről szemléli, aki a lemondásról nem beszél, hanem csinálja: az derűs; ahogyan szelíd derű lengi be az EGY POLGÁR VALLOMÁSAI-nak lapjait is. Pedig az előjelek mást mutattak: a regény értékhorizontján még csupán egy társadalmi réteg és annak kultúrája áll, a FÜVES KÖNYV-ben viszont a polgárság perspektíváját az emberiség és a világegyetem perspektívája váltja fel. A regény szeretetteljes derűjét mégis radikálisabbnak és könyörtelenebbnek érzem a könyörtelenség minden retorikus meghirdetésénél: az igazi felülemelkedést sosem tagadás, hanem elfogadás és megértés előzi meg. Ezt az emelkedett, mégis emberközeli távolságtartást a FÜVES KÖNYV-ben éppen a távolságtartás kategorikus meghirdetése akadályozza meg. Márai polgárságapológiájában megcsillanhatott derűs humanizmusa, a tömény humanizmus közegében azonban elsikkad az esendőség iránti megértés.

A lemondás és a derű egylenyegűsége ismét Kosztolányi citálására kényszerít. Az „irodalmi” Kosztolányi ugyanis élete végén összetörte „*elefántcsonttoronyát*” (amely kétségkívül „*még mindig tisztább hely, mint egy pártiroda*”, írta éppen az Ady-revizió körüli támadások keresztútjében), és a szenvedők, elesettek tömegével vállalt közösséget. Ez az életmű sakkasztábláján látszólag váratlan lépés az, mely számomra mégis a mű egészének végső értelmét nyújtja, és a sokat kárhozottat „ön-célú formajátékokat” hitelesíti. Éppen e gesztussal nyitott utat Kosztolányi az utolsó versek „*részvéttlen, derült*” magasának, ahonnan élet és halál, igaz és hazug immár egybelátható, és ahonnan a világ varázs volta közvetlenül tapasztalható meg. Márai is leírta ugyan: „*már a létezés lénye is csodaszervi*” (115.), – de itt ez csak egy mondat maradt, semmi több. Márai utolsó szava az ember és a halál.

Világa poláris, e világ mozgatóereje a tagadás, ám a megtagadott helyére nem tud mást állítani, mint egy eszmét. Pedig Esti Kornél mintha egyenesen neki címezte volna ars poeticáját: „*Ne mondd te ezt se, azt se, hamist se és igazt se... s kacagd ki a buzdóli, kinek a mély kell*”

Az uralkodó érzés, amelyet a FÜVES KÖNYV bennem végül is maga után hagyott, a terjengő, parttalan szomorúság, de nem a Márai sztoicizmusából adódó, hanem sokkal inkább írói alkata felett érzett rezignáció, amely alkatnak e könyv szomorú foglalata. Őszinte és elkeseredett küzdelem folyik itt az őszinteségért, amelynek áthághatatlan akadálya éppen az őszinteség görcsös akarása. Máraiban hihetetlen morális tartás feszül, és óriási morális energia munkál, amelyeket azonban itt nem tud az alkotó folyamat csatornáiba terelni, és sértődött heroizmusának ez legalább annyira forrása lehet, mint elvei. Márai mindent tud, amit egy meg nem alkuvó és következetes gondolkodónak tudnia lehet, csak az utolsó lépést nem: hogy az eszmék morális terhét annak, aki az abszolútra vágyik, le kell tennie. Nála nem az a baj, hogy nem tud a magasba lendülni, hanem éppen, hogy nem tud a magasból lejönni, hogy mondandóját földi anyagból gyúrja ki, ne pedig testetlen, absztrakt mivoltukban deklarálja azokat. Ez az absztrakció, vagis inkább az elvontság-konkrétság közötti áldott egyensúly keresésének hiábavalósága Márai írói alkatának diszharmóniája. Ennek az absztrakciónak hidege az, amely mint Máraival csak mostanában ismerkedőt e könyvből már az első pillanatban arcul csapott; mintha rideg csarnokokban kószalna az ember, egy meghitt zug minden reménye nélkül, ahol legalább egy percre meghúzhatja magát. Az őszinteség mögött húzódó ragaszkodás egyben a szószékhez való tapadás is: e szószék az, ahová Márai saját magát állította, és ahonnan most őszinte igyekezete ellenére sem tud már lejönni, hogy pokolra menjen. Őszinte hangütése mintha az elfojtott pátoszt helyettesítené, amely azonban bármikor felszínre törhet, és olykor felszínre is tör, ahol is az ironia kihunyt tűzhelyében már-már a komikum kezd parázslani: „*Aki az igazat mondja, tüztengeren halad át... Az író mindig máglyán áll kassé.*” (110.) Ám e máglya mintha mégsem hozná el az áhított megváltás melegét: Márai

azzal, hogy mindenáron felülnézetbe törekszik, nem mindent látóvá, hanem kirekesztetté válik. Nem tudja: a világból nem kell kivonulni ahhoz, hogy felulemelkedjünk rajta. A montaigne-i töredékességre a személyesség teljessége érdekében volt szükség, itt azonban a töredék margináliává válik: jegyzetekké egy soha meg nem írt könyv lapjainak szélén.

Megváltás és pokoljárás: egyik sem sikerülhet az őszinteség amaz értelmezésével, amelyhez Márai makacsul tapad. Heroizmusa végső soron saját individuumához való ragaszkodásában, önmagához való doktriner hűségében van. Tudja ugyan, hogy csak „ideig-óráig viselhetünk az életben álszakállt és ábruhákat” (9.), a maszknélküliség maszkjától vagy inkább retorikus pózától azonban ő sem tud szabadulni – attól a póztól, amely a kiváló korai regényeket követő egyik-másik művében mintha a kétségtelen írói hanyatlást próbálná ellensúlyozni. Hangja, akár az ókori görög színészeké, *per sona* jut el közönségéhez itt; mintha sorsa arra kényszerítené, hogy maszkját sose tehesse le, és hogy a színpadon sose hagyhassa el. Nem adatott meg neki a tudás, hogy a valódi őszinteség nem önmagunk végtelen feltárása, hanem azé, hogy nincs feltárnivaló: nem személyiségünket kell a maszk alól felfedni, hanem éppen a persona a maszk, amitől ha megszabadulunk, lényünk mélyéről ugyanaz a szempár tekint mindnyájunkra. Márai sztoicizmusa írói megváltatlanságának leple, az a lepel, mely egyszersmind a világ rettentő és reménytelen derűjét is elfedte előle.

Dolinszky Miklós

REND ÉS KALAND

*Márai Sándor: Vendégjáték Bolzanóban
Akadémiai–Helikon, 1991. 205 oldal, 320 Ft*

A Márai-mű mindig dualitás, polaritás, feszültségét a valóban konzekvensen megélt végiggondolt ellentétek adják. Márait legtöbb művében – s valószínűleg magán-

életében is – leginkább egy dolog izgatja: a harmónia és a diszharmónia kettőse, a Rend és a Kaland viszonya, talán lehetséges harmóniája. A Rend és a Kaland variációit, alternatíváit, értelmét írta változó hangsúllyal műveiben. A Rend inkarnációja, formája regényeiben a család, a házasság, a polgári rend, egy misztikus, fiktív, stilizált Rend, és leggyengébb műveiben már egyszerűen a fennálló társadalmi rend. A Kaland mozgásteret ezekkel szemben a tudatalatti, a magány, a szerelem, a zendülés, az ösztönök és az erőszak. A Rend és Kaland antagonisztikus vágyának kereszttjére vagyunk feszítve, ellentétes nosztalgiák, életstratégiák, vonzódások emésztenek, erről szól az egész életmű, a **VENDÉGJÁTEK BOLZANÓBAN** is.

Az első regény, A MÉSZÁROS még üszta képlet, móríci péld: a háború felszabadítja az elfojtott szadista ösztönöket, győz az eddig a hétköznapiok rendjébe ölt anarchista indulat, a Kaland, amely az író itt még kételyek nélkül ítél el. A BÉBI, VAGY AZ ELSŐ SZERELEMBEN már megkezdődik a polgári értékrend, a Rend kétségbevonása. E freudi ihletésű analitikus sémaregény, mint oly sok társa, a tudatalatti kirobbanásáról szól, Kosztolányi modorában. A Kaland itt a torz szerelem formájában ítélődik el.

Egyik legjobb regényének, a ZENDÜLŐKnek képlete már tisztább, mert tágabb ölelésű. A Rend és a Kaland kettőse itt gazdagabb, társadalmilag hitelesebben motívált, míg a korábbi művekben a Rend pusztán csak egy rendezett élet rendjét jelentette, addig itt már konkrétan és ellenszenvesen a háborús társadalom társadalmi rendjét, hazug eszményeit. Ez ellen zendülnek a maturandus fiúk, és építik fel a maguk zárt, öncélú, tiszta játékeit, akár csak majd Cocteau-nál. A zendülés, a Kaland értelme világos, kiszakadni a környező világ hazug rendjéből.

A Kaland egy másfajta inkarnációját, kiélési módját, az idegenség ízét vizsgálja Márai másik nagy regénye, az IDEGEN EMBEREK. A kötetlenség légkörét, a Rend hiányát, a kiszakadást, a tudatosan vállalt magány Kalandját, a szabadságét. A SZIGET ugyanennek a belső szabadságnak sokkal nagyobb igényű, és látványosabb megfogalmazása. Maga a Kaland itt a tudatosan kiélt ösztönök kalandja. Az erőszak mítoszáét, Kalandját mutatja be hűvös

tárgyilagossággal Márai e nietschei, freudi, gide-i ihletésű regényében. Márai végigjárta útját, e regényében a végső pontra jut. A Rend nem ad kielégülést, és a Kaland is csak abszurd végleteiben. Márai megtorpan, élete és műve válaszárt elé kerül. A Rend számára adott társadalmi lehetőségeivel, a polgári renddel már nagyon korán szembefordult – talán legszebben és legnosztalgikusabban az EGY POLGÁR VALLOMÁSAI-ban –, de látnia kell, illetve ő úgy látja és láttatja, hogy a Kaland lehetőségei, a kiszakadás, a zendülés, az ösztönök sem kínálnak boldogítóbb utat.

És Márai Sándor ekkor, élete derekán, pályája csúcán megteszi művészete legfigyelemreméltóbb gesztusát, mítoszt alkot, a polgár feletti polgár Rendjének mítoszárt, és ezzel párhuzamosan elszakad a realista regényformától is. Az első, még bátorítalan kísérlet a VÁLÁS BUDÁN. Az ügyvéd főhős feltűnően kidolgozott jellemrajza az első próbálkozás a polgár feletti polgár alakjának megteremtésére. Számára a Rend már szimbólum, mítikus parancs, amelyet szolgálnia kell, amely túlnő érákon és politikán, amely már egyszerűen a megtartó törvény, megtartó ráció és szokás.

A polgár feletti polgár, a menekülés, a Rend szekularizált mítoszának legtökéletesebb és legnagyobb igényű műve a FÉLTÉKE NYEK. Márai Thomas Mannhoz hasonlóan – bár az ő iróniája nélkül – kiragadja a mítoszt az irracionalizmus homályából, és új, modern pszeudomítoszt teremt. A város és lakói, különösen az öreg Garren az időtlen értékek szimbólumává válnak. Egy idealizált historizmus, a patriciusserények meg a praktikuson túli szépség harmóniájából megszületik a Rend mítosza. „A régi jobb volt” mítosza, a polgár heroizáló menekülése egy soha nem volt múltba, patinás házak, patinás erkölcsök, patinás eszmények mögé. Márainak e regényében borongós spleenjével, szürrealis mondatfűzéreivel, a részletek realizmusát burkoló sejtelmességével valóban sikerült a Rend, a polgár feletti polgár Rendjének megteremtése. Elsősorban esztétikai eszközökkel szuggesztív műmítoszt teremt, a Kalanddal szemben a Rend pszeudomítoszárt. Márai konzervatív író, mert e Rend a konzervatív értékek rendje. S hogy ezért e Rend mennyire csak esztétikai megalapozottságú

és érvényű lehet, azt jól bizonyítja, hogy érdekében az író szinte teljesen új regényformát teremt. E regényforma alapelemei a miszticizmus és az általánosítás. A realizmus régi értékeivel tudatosan szakít, alakjait lebegtetű, kiszakítja térből és időből, életműve konzekvenciájaként megteremt az esztétizmus regényeit, a VENDÉGJÁTÉK BOLZANÓBAN-t és a SZINDBÁD HAZAMEGY-et. E regényeknek már alig van cselekményük, csak hangulatuk és formájuk. Itt a stílus a tartalom.

A VENDÉGJÁTÉK BOLZANÓBAN című regényében az író Casanova néhány bolzanói napját meséli el. Elmeséli, ez azt jelenti, hogy az előbeszéd természetességével fűz egybe történetet és kommentárt, reflexiót és jellemrajzot. A regény főhőse nem Casanova, hanem az író gondolatai Casanováról, és a mű nem is Casanova története, hanem egy esszé a Márai értelmezte Casanova-jelenségről. A cselekmény nagyon egyszerű. Casanova a velencei ólomkamrákból Bolzanóba szökik, ahol Parma grófja arra kéri, töltsön egy éjszakát Franciskával, feleségével, ábrándítsa ki magából. Casanova és Franciska valaha szerettek egymást, de az öreg gróf párbajban legyőzte a kalandort, aki elmenekült. Az új találkozás, „a vendégjáték” meg is történik, de nem úgy, ahogy a gróf akarta. Casanova viszont utasítja Franciska ismét felkínálkozó szerelmét, és továbbszökik München felé.

Eddig a történet, de mi az értelme? Megítélesem szerint Márai művészete csúcán egy teljesen új formát teremtve itt mindazt összefoglalja, és harmóniába ötvözi, amit Rendről és Kalandról írt, amit a kettő természetéről tud. A Kalandot természetesen a kalandor éli meg. „Mit adhatsz neki? A kalandot. Ez a műfajod” – mondja a gróf Casanovának, s valóban, Casanova mindaz, amit Márai korábbi regényeiben a Kaland természetéről leírt. A fennálló Rend ellensége, gyilkos, ösztönös, öntörvényű, magányos, társadalmon kívüli. Vele szemben áll Parma grófja, a város ura, a Rend őrzője és birtokosa.

Ami igazolja a Rend és a Kaland érvényét, értékét, győzelmét? Hogyan éljünk, a Rend vagy a Kaland igézetében? Hol a fórum, ki a bíró, aki dönt és ítél? Márai itt, talán legőszintébb regényében azt mondja, hogy Rend és Kaland tusájában a szerelem

dönt, érzelmeink ítélnek. Ám érzelmeink egyként óhajtják, óhajtanak a Rendet és a Kalandot is. „Mert minden érzés Kaland” – mondja Márai, de ő mondja azt is, hogy: „nincs igaz érzés rend nélkül”. Casanova tovább-
szólik, nem él a parancsolt, de a kínálkozó szerelemmel sem, mert tudja, a Kaland csak csábítás, s a szerelem Rend, mely nem az ő műfaja. Tudja, hogy a Kaland magány, csak a lehetőség és nem a megvalósulás szabadsága, örök kívülállás és lázadás.

Mindez talán közhely így, értékét a mű artizériuma teszi. A tartalom forma, és a forma tartalom – e hegeli igazságot valósítja meg a VENDÉCJÁTÉK BOLZANÓBAN. Márai élete, életünk ez alapproblémáját elsődlegesen szenzuálisan, esztétikai síkon oldja meg. Rend és Kaland örök vitáját felemeli a hétköznapi realitásból, a mítosz elvontságába retorizálja. Már a mű első megközelítésekor is kitűnik, hogy nem regényt ír, hanem – szóoperát – operakoreográfiát. Lélekrajz helyett például valami egészen mást kapunk. Zenei szerkesztést? A regény (?) belépővel indul, majd egy vidám, táncos kartinál következik. Hatalmas áriák és kisebb duettek váltogatják egymást, amelyek egy monumentális monológban csúcsosodnak ki, a vég azonban megint vígoperai. Lehetetlen nem a DON GIOVANNI-ra gondolnunk. Megszoktuk, hogy vers és próza a két világháború között szinte egybeolvad, a líra előtti a regényt. E regényében az író már-már szabályos Mozart-operát teremt, rokokó díszletekkel, kórussal, zárt uniszónókkal. Miért teszi? Nyilván a szulizáció olyan igényről van itt szó, mint talán csak a klasszicista drámákban. Casanova, a gróf és Franciska egyfajta stílusban, egy hangon, a retorizáltság ugyanazon fokán beszélnek, áriáznak. Hangjuk nem a jellemrajz eszköze, formája, hanem egy üzeneté. Ahogy a klasszicista drámák a forma fegyelmével árasztották az Ész diadalát, ugyanúgy árasztja Márai stílusa a Rend és a Kaland kettészakíttóságának fájdalmát és mindkettőjük pátoszát. Mert könnyű lenne élnünk, ha szívünk vagy eszünk tudná, hogyan éljünk, ha Cid dönthetne, hogy apját bosszulja-e meg, vagy Ximénát szeresse, bár mindkettőt akarná. Ha Rend és Kaland párban járnának, talán realista regényt is lehetne róluk írni, de ketté-

szakítottóságuk csak túl a cselekményen és a jellemen, a megemelt mítosz és a pátosz operai és drámai színpadán énekelhető, deklamálható el. Amit nem képes elmondani a mű belső formája, azt vele teljesen egygyólvadva elmondja a külső forma. Nemcsak a mondanó tanít, hanem a forma, az atmoszféra is. Mert a legjobb Márai-regények nem a cselekmény szintjén zajlanak, hanem a reflexiókén és az ezeket burkoló hangulat atmoszférájában. A legtöbb Márai-mű kísérlet a gondolat atmoszférájának, a létfilozófiai légkörnek megteremtésére. Márai regényei – így a VENDÉCJÁTÉK BOLZANÓBAN is – általában három síkon játszódnak. Egyrészt van a vékonyka, lazán körvonalazott, nem originális cselekmény – itt a Casanova-történet –, erre épülnek a reflexiók, narratív szentenciák – itt a szerelemben szembesülő Rendről és Kalandról –, s végül ezeket lengi át, fonja be, értelmezi a stílárís – itt zenei, drámai – eszközökkel megteremtett hangulat, az atmoszféra. A Márai-regények alapeleme ez az értelmező, sugalmazó hangulat, orientáló atmoszféra. E regények cselekménye ismerős, a narratív kommentárok néha közhelygynúsak, ezért, ha elemzésük szükséges is, elsődlegesen mégis az ezeket értelmező, minősítő – itt a Rend és Kaland hangját, természetét megadó –, a formából áradó atmoszférára kell figyelnünk. Márai nem el expresszív elemekkel, mégis gyakran modorosnak tűnik – ebben a regényében is –, mert a formát szinte ránk sulykolja, eláraszt vele. Későbbi műveiben már gyakran elviselhetetlen mértékben is.

Stílus és hangulat Márainál sokszor többet mond, mint a cselekmény, ezért XX. századi prózánkban talán az ő regényei igényelnék leginkább a formai, poétikai elemzést. Ugyanakkor behatóbb – divathullámokon túljutó – elemzésük rámutathatna arra, hogy társadalomtörténetünk fehér foltjai mellett bizony fellelhető irodalomtörténetünk fehér foltjai is. Így az a Szomoróval, Krúdyval, Máraival, Szentkuthyval fémjelezhető vonulat is, amely a magyar regény realista áramlatával párhuzamosan eddig nem eléggé felismert és elismert mértékben gazdagította irodalmunkat.

Nagy Sz. Péter

TÖBB, MINT SZÍNHÁZ, S NEM ÉPPEM TÖRTÉNET

Színház, XXIV. évf., 10–11. sz., október–november

Van egy nagy hozadéka az úgynevezett Halász-történetnek: hogy nem lehet elmondani. Róla lehet (és kellhet is) beszélni, de elmesélni voltaképpen nem lehet – szétporzik az ember keze között: az előadások nem előadások, a darabok nem darabok, a közönség nem közönség, a színház nem színház, legalábbis sohasem abban az értelemben, ahogyan éppen megközelítjük. És még annak se lesz többé-kevésbé igazza, aki *ezt* kimondja: hiszen *van* történet, vannak sorsok, van forma – de mindez, miközben beszélünk róla, valahogy lényegtelené válik, valami más mellett, amiről nem beszélünk, nem is akarunk beszélni, talán nem is tudunk.

Összekeverednek itt a dolgok, a feje tetejére áll lényeges és lényegtelen, testi és nem testi, szóbeli és nembeli, véletlenszerű és csillogoktól meghatározott, pogány és misztikus: és mégsem eklektika az, ami létrejön, távolról sem. Hát mi?

Erre próbálhatunk meg rájönni a *Színház* Halász Péterék kísérletéről szóló számából, mely borítóján (két Halász-fotó mellett) a következő címet viseli: KASSÁK + DOHÁNY U. 20. + SQUAT + LOVE = HALÁSZÉK.

Művház plusz gettóhatár plusz házfoglalók plusz szeretet: brancs, horda, törzs, trupp, -ék, ök; a címlapon mintegy Halász kopasz totemfeje alá rendezve. S itt máris egy korrigálhatatlan tévedés. Ugyanis hiába korrigálom, a tévedés mégis helyre fog állni, mint egy sivatagi kiméra, egy délibáb: a Halász-színházat *nem* a Halász csinálta. Ez egyébként a figyelmes olvasó számára kiderül, de ha valaki csak a diktátorkopaszságú névadó töméntelen fotóját látja a lapban, arra a téves következtetésre juthat, hogy a Halász mondjuk olyan, mint Grotowski, vagy olyan, mint Stein, vagy Brook, vagy Beck, vagy Mnouchkine, vagyis egy „meghatározó” személyiség, kohézió, karizma és életerély gyűjtőpontja; aki olyan „életművet” hozott létre, amihez *színháztörténetileg* illene viszonyulni. Gondolom, ez ellen maga a portretírozott úr tiltakozna a legvehemensebben. (A

színház engem nem érdekel – mondta valakinek 1991 őszén a Broadway-n.)

És mégis. Az ilyen nevek sohasem véletlenek, és legtöbbször levakarhatatlanok. Breznyik-színház? Buchmüller-színház? Bálint-színház? Nem: Halász-színház. Szükségünk van a névre, hát ne dobjuk el. Ez jelöli azt, amit jelöl.

Az első emlékem a „Halász-színházról” is ilyen: 1973-ban ballagtak – mintha az év-számban vonszolódónának – fáradtan a Tábanban, szürke emberek a zöldben, kezükben hatalmas, színes maszkok. Donáthhoz mehettek, az Attila u. 33-ba. Elöl Halász ment, nem vitás, de nem úgy, mint a Vezér, hanem csak úgy, mint egy cím, egy név, egy aláírás. Egy volt közülük.

Talán nem véletlen, hogy a legsallangtalannabbul Can Togay, a társulat akkor legfiatalabb, „rövidnadrágos” tagja tudta megfogalmazni mostani naplójában és a lapban közölt interjújában ennek a titoknak a természetét: „Halász egyszemélyes groteszkje, a »félmeztelen ember« talán a legmelegebb, szívvel telített megmozdulás... amit hasonló érzelmesség és melegség már csak búcsúelőadásukban... a HÁROM NŐVÉR-ben követ... Szívem szerint *ezt* a szeretetteljes gesztust leginkább Halász Péternek tulajdonítom, aki nemhiába fényjelezte nevével az egész színházat, jóllehet egyes darabok létrehozásában gyakran »csak« (személyes feszültségek és erőharcok közepette) karizmatikus szerepet vállalt. Ezek után az sem lehet véletlen, hogy a Squal felbomlása, illetve kettéválása után az általa alapított színház neve Love Theatre lett.” És: „A LABIRINTUS-tól kezdve jelentős szerepet játszott Bálint Pisti is a társulat életében a maga extenzív gondolkodásával, költői racionalizmusával, de Péter eredendően színházi ember volt. Sugárzó és értelmes.”

Nem az ún. „szakmai tudás”, hanem az érzések kidolgozottsága, az érezni tudás gazdagsága – maradjunk egyelőre ennyiben.

Hogyan hangzik ugyanez az első igazi mester, Ruszt szájából? „Péternek egészséges humora és ironiája volt, *ezt* s a pszichofizikai adottságait tudomásul kellett vennem, s mindig be is építettem a figuráiba. A próbákon sokat kekechedett, nehezen rögzített, mert mindig új játékokat talált ki. A ritmus anarchiája jellemezte, a tempóérzék – legalábbis a hagyományos értelemben – egyszerűen hiányzott belőle. Viszont nagyon érezte a közönséget, hatni tudott a nézőkre, s tudott velük kontak-

trust teremteni... Inkább költőnek láttam, aki játszani kezdett. Hogy is mondjam? Egy kis költőt egy nagy színész naggyá tud formálni, ez fordítva nem megy. Bohóc volt. Egyedi bohóc, akinek nincs iskolája. Az, amit csinál, folytathatatlan. Az ő színháza egyszemélyes színház. Akkor is, ha sokan játszanak benne. Úgy gondolom, hogy mindabban, amit csinál, valami mély trauma fejeződik ki. Tulajdonképpen politikus volt, anélkül, hogy politizált volna.”

Vágó Péter (akinek Koós Anna mellett komoly érdemei vannak abban, hogy Halász első darabja, A POKOL NYOLCADIK KÖRE megvalósult) így beszél róla: „Ambivalens lény volt. Outsiderből tudatos színházi emberre vált; hályogkovács módjára kezdett mindenhez, és tudatosan próbálta magát struktúrára kívülre helyezni. Nem volt teoretikus elme, ami azért furcsa, mert ami minden jelentős színházi kísérletezőnek eleme igénye – hogy összefoglalja színházi elméletét –, az neki nem fontos. Legalábbis eddig nem volt az. Ugyanakkor nem egyszerűen ötletei voltak; kidolgozásuk tudatosságra vallott.”

Fodor Tamás, aki az Universitasban színesztársa volt, így emlékszik vissza: „Halász Péter a csoport tagja volt, egy nem különösebben kiugró teljesítményeket nyújtó amatőr színművész. De: botrányos voltak. Az utcán mindenféle kérdésekkel megállította az embereket: „Mondd, miért szeretsz te engem?” – kérdezte például vadidegenektől. Volt ebben egy nagyon izgalmas, provokatív mozzanat. Az elzárkózó, agyukat befüggönyöző emberekkel kontaktust kezdeményezett, álléptelt bizonyos konvenciókon. Tabukat sértett.” (A legutolsó mondatához lesz még hozzáfűznivalóm, azt hiszem, cizellálható.)

Fodor Géza – s ez csak elsője éles elméjű (talán túlságosan is kidolgozott) paradoxonainak – ezt írja: „Mindem, megoly alkalmi színházi társulás ismeri azt a jelenséget, hogy életének jellegadó személyiségei nem feltétlenül azonosak legjelentősebb művészeivel.” (Halász ezt a „gőzfürdő” interjújában így mondja: „Közepes vagy még annál is gyengébb színművész [voltam]. Sőt rossz. Ennek ellenére úgy látom most, hogy volt valamilyen jelenlétem abban a társaságban...”) Folytassuk Fodor Gézával: „S itt nem... a színházi élet figuráiról van szó, hanem olyanokról, akik valódi szellemi mozgatók, bár egyáltalán nem biztos, hogy a színpadon is a legrepresentatívabb személyiségei az együttesnek. Halász Péter számomra klasszikus példája volt ennek a típusnak... Húszévesen az ő személyében találkoztam először olyan emberrel, akinél

tisztán éreztem, hogy »látka van«, akinél az, ami mintegy az előtérben megjelenik belőle, csak kicsiny része annak, ami a háttérben marad... Sokan szédítenek sejtelmes uszkeléssel, ami mögött az égvilágon semmi sincsen, nála azonban nyilvánvaló volt... hogy élete sűrűbb és súlyosabb élményekkel terhes, mint bárki másé a társulatban... vagyis mindegyikünkénél többet tud az életéről, az emberről; a szakodékokról és a megoldhatatlanságról... Egyfelől élet- (és halál-) tapasztalatai, problémálatása... másfelől színészi lénye között olyan nagy volt a távolság, még annyira nem voltak meg az eszközei ahhoz, hogy az utóbbi közvetíthette volna az előbbi, a megformálás a személyiség auráját, hogy csak egyfajta csendes okosság, az a bizonyos sejtelmes mosoly s valami szélsőséges humor sejtette a mögöttes dimenziókat... mintha Halász először a humor területén – máig egyik legsajátabb és legvonzóbb elemében – találta volna meg azokat a színészi-művészi eszközöket, amelyek lehetővé tették, hogy megoldja az élet megoldhatatlanságának ábrázolását, megadja a formátlan valóságnak és róla való tudásának a művészi formát. Egy csapásra az Universitas legmélyebb komikus színésze lett.”

Ott vagyunk, már megint, ahol a part szakad. De hát mégsem írhatok egy olyan folyóiratról, amelyik nem Halász Petárt állította az abszolút középpontjába.

Bonyolítja a bonyodalmakat, hogy a retrospektív kegyelem állapotában leledzik a társulat (a nagy retrospektív páternosztér több más jeles utasával együtt): amiről szó van, az visszavonhatatlanul eltűnt, a múlthoz tartozik, nem feltámasztható, tehát óhatatlanul nosztalgikus máz von be mindent, ami vele kapcsolatos, s ez is az objektivitás ellenében hat.

(Lábjegyzetbe kívánkozna, hogy immár, mikor ezeket a sorokat írom, '92 februárjában, Halász Péter rendezőként is bemutatkozott, újabb híveket szerezve magának A KÍNAI című előadásával. S mint hallani, Bálint István STRÁLY-rendezésre készül az egyik vidéki színházunkban. Aki vonalat kívánna húzni eme mostani események s a hajdaniak közé, több ponton erőltetnie kellene az összefüggést, mert az nem létezik. A „Halász-színház” nevű jelenség [fényét is ennek köszönheti] máshol van, egy másik időben és másik térben. Erről a figyelmes olvasót minden dokumentum közül leginkább a fényképek győztetik meg.)

A Színház pazar melléklete (benne krono-

lógia, ad hoc és ad eternitum feljegyzések, dokumentumok, jegyzőkönyvek, végzések, carte postale-ok hátára rogtonzótt sorok, valamint, fő attrakcióként, a melléklet melléklete, a kis bakelitlemezt, a hangos levélátírat – H. P. New Yorkból Körner Évának) sem cáfolja ezt a dilemmát: hű képét adja hajdani történéseknek, de sem a „drámák” szövege nem világosít fel, sem a megvalósult és megvalósulatlan projektek nem adnak képet, sem a tanúk vallomásai, s a jegyzőkönyvek sem egyértelműek. A számban is több magas színvonalú kísérlet történik arra, hogy átfogó esztétikai elvek, világnézet, egyéb mentén időbeli eseményeket összekapcsoljanak, régít az újhoz, elmúltat a születőhöz, de parányi elbizonytalanodás még a legbiztosabb kezű szerzőknél is megfigyelhető, annak a szükséges kérdőjelnek az óvatos kitétele, ami nélkül, úgy látszik, „a” Halászzék feldolgozhatatlanok.

Csupán Fodor Géza és Pályi András próbálkozik azzal, hogy írógépe vagy komputer előtt valamilyen általános érvényű gondolatot próbáljon meg velük (vagy vele) kapcsolatban rögzíteni. A korszak két párhuzamosan jelentőséggel bíró „amatőr” színi társulatának vezetője, Fodor Tamás és Paál István majdhogynem szemérmes, távolságtartó összehasonlítást tesz saját működése s „azoké” között, pontos, de némileg elfogódott írások (magnetofonba mondott szövegek) ezek: *színházi élelformák* bámulnak egymásra a sorok között. Mások, jellemző módon, *levelet* írnak: mondhatni, fiktív leveleket, valóságos személyhez. (Ezt teszi Jeles, Beke.) A levélírásban már bennfoglaltatik az ítélet felfüggesztése: a hajdani tanú vagy néző csupán a saját nevében nyilatkozik, torkát elszorítja az „érzések zűrzavara”, amibe a felkérés nyomán került. Vagy *naplójából* közöl egy részlet (mint Can Togay) – ami ugyanaz. Többen kérdésekre válaszolva mondják el, ami eszükbe jut (Ruszt, El Kazovszkij, Donáth Péter, Rajk László, Ascher, Jancsó, Körner Éva) – mondhatni, „csak” reagálnak, dialogikusan és színházian. Vagy tárcaszerű esszéiben beszélnek el egy emlékképnek álcázott gondolatukat Halászzékkal kapcsolatban – mint teszi a két író, Spiró és Eörsi, valamint Haraszi Miklós –, életük egy érdekes mozzanatáról számolnak be: egy elmaradt vagy megvaló-

sult történés szinte *szakralizált* tanulságáról. Semmi sem végleges, minden az időbe vetve, bearanyozva az elmúlás fényétől, kiszolgáltatva az elmúlás némileg penészes, kegyetlen fényének, amint azt Pernecky Géza írásának címe és alcíme is jól illusztrálja: A ZUHANÁS PILLANATKÉPEI – TÖREDÉKES EMLÉKEK A SQUAT SZÍNHÁZRÓL. (Holott ő már csak az „emigráció” éveiről ír, gyűjti össze éles szemű, érzelmes emlékeit a különböző világvárosokban állott „Squat-házakról”, veszi elő régi fényképalbumát.)

Klasszikus értelemben vett kritikának egyedül Nagy Gergely írása tekinthető, aki a Love Theatre immár tavalyelőtti vendéglőadásáról, az Ő, AKI A SISAKKÉSZÍTŐ GYÖNYÖRŰ FELESÉGE VOLT-ról írt – s mert feladatát ekként is fogta föl, úgy érzem, kívül marad a körön – milyen körön?

Valamint itt van Richard Schechnernek egy nyugati színházi lapból lefordított írása, az EGY SZÍNHÁZ, AHOL NEM PRÓBÁLNAK című, ami szintén általános érvényű reflexiókat közöl, de, hogy úgy mondjam, túlságosan is közelről: *belülről* beszél, beszélget, *kinyilvánít és ámul*, és arra jut, amire jutnia kell, azaz, hogy nem megfogható az, amivel szemben áll, le sem nagyon írható, inkább csak *élhető* valami, inkább egy viszony *megtestesülése*.

Mi történt itt? Történt valami?

Halász lakonikus válasza, ami a vele készült goztfurdós, sétálós interjúban elhangzik, arra a kérdésre, hogy „*ami tehát csinálsz, az ennek a különös*” (ti. a „magyar” – F. A.) „*kultúrának a része?*”, tökéletes telitalálat: „*Hát igen. Attól tartok, nagyobb része, mint amit megérdemel*” Mért tart tőle? – tolakszik fel az emberben a kérdés. És: mi nagyobb minél?

Ezzel a finoman provokatív öniróniával, meghökentető realitásérzékkel elébe is vágott a „Halász-szám” legkölteibb és költoiségében mégis legpontosabb nyitódarabjának, a Jeles jegyezte LEVÉL AZ ÚJVILÁGBA címűnek, amiből érdemes hosszabban idézni, mert, kis túlzással, minden ezután következő írás lényeges gondolata megtalálható benne (némi adys pátosszal nyakon öntve, de, gondolom, a szerző saját túl autentikus okosságát nem viselte volna el e tárgyjal összefüggésben).

„*Készülj a reneszánszra*”, inu Halászt, „*készülj, mert jön, elindult egy hullám, mely a Halász-színház poraira zúdul nemsokára, hogy ünne-*

pehelyes zúgások és bűgások közepette végképp semmivé legye azt”. Majd magyarázattal szolgál: „az utóbbi idők politikai változásai és bennük a magyar színház jól látható lelépülése adják a közvetlen háttérrel”, de ez „nevetnivalóan szomorú, mint minden újjászületés, hiszen a töredékek és maradványok az új nemzedék hideg nézése számára edeskeveset mondanak... és a leguccesebb az egészben az, hogy tehetetlen áldozata és szemlélője kell legyél ennek a szezonális és a magyar végekre mérelezett feltámadásnak, hogy illedelemből exhumálást ne mondjunk”.

Ne kommentáljuk e túlméretezett pátoszt (nincs itt reneszánsz, színházi hétköznapok vannak, és Halász, úgy látszik, egész jól eligazodik itten), hanem figyeljünk a folytatásra: „Szóval, kedves Péter, úgy alakulnak a dolgok, hogy az a régi színház megint érdekes lett, persze, nem maga a színház, mert az ellobban estéről estére a rendőrkabátszín demmerungban a Rendszerrel együtt, melynek rohadásából energiát és derengő szépséget nyerte...”; mert „volt egy Hely, ahová megtszúlni járt és vezetelni a közönség, mert ki homályosan, ki rosszat sejtve érezte, hogy odakint, a »világban« valami nagy árulás folyik, és ebben csendestársként ő, a nagyérdemű néző is részt vesz, itt viszont, ebben a kopár lakásban, ahol a hétköznapi lét egyszerű elemei és nyomai a játék során – ne kerüljessük – megszentelődtek, itt ezek az érthetetlen lények, ezek a... »színhészek« nemhogy kimondják vagy eljátszák a tragédiát, de – ahogy a keresztények mondják – magukra veszik azt, ők maguk a Tragédia”. De mára már „bezárt, nem működik, üzemen kívül van az a Rossz Lelkiismeret, így hát a színházatok... itt most elsorvadna, megdöglene, a kutyának se kéne”, hát „ne dőlj be, kedves Péter, nem azért van rólatok szó, mert a jelenlegi (magyar) színház fel tud mutatni bármit, amiben hozzátok kapcsolódna – például ahhoz a magatartáshoz, amiből sugárzott, hogy a Színház a Város része, pont úgy, olyan szívszorítóan, mint a kórház, menhely vagy a templom –, hanem azért, mert ennek az »új korszaknak« is minden vonalon elődökre van szüksége, hogy kialakítsa a saját mitológiáját... és, kedves Halász, légy megtszélve, egy »nagyobb csomagterv« része vagy, például egyes elvtársak... most azon fáradoznak, hogy virágzó Disneyland épüljön itt a Duna-tájon, és ebben lennél te is egy icike-picike Mickey Mouse...”.

Vannak jellegzetes problémakötegek, amik köré a „Halász-színház-sztorit” göngyölni lehetne, ilyen például az, hogy mi volt

benne a „politikum”, mennyiben voltak „politikai” okai annak, hogy üldözték, figyelték, kiutasították őket, hogy politikai színházat csináltak-e? Hogy „opponáló” vagy „autonóm” formát hoztak-e létre? (Ez Fodor Tamás okos játéka fogalmakkal.) Hogy egyáltalán „formát” hoztak-e létre? Vagy az a kérdés, hogy mennyiben kapcsolódtak világszínházi tendenciákhoz, vagy inkább fogalmazunk úgy, világállapotokhoz? Hogy „színház-történetet” csináltak-e? Hogy ki volt a közönségük? Hogy mit „fejeztek ki”; egyáltalán kifejeztek-e valamit? Hogy hogyan születtek az előadások? Mármint in concreto, hol, mikor, hány óraker, és mikor értek véget? (Térben időben, virtuálisan és örökre.) Hogy miféle közösség volt az? Vagy csak szerelmi viszonyok kusza hálózata? Hogy együttes volt-e egyáltalán?

Ami viszont a válaszokat illeti, most már világos, hogy minden kérdésre háromféle válasz lehetséges, és ez a háromféle válasz gyökeresen különbözik egymástól. Hirtelen és egyszerre hullott ölünkbe a történet és annak dokumentációja, a tanúk és az elkövetők valomásai, szolid emlékezőcsek és véresen jelen idejű mondatok (mik fölmerültek a múltból), így hát abban a különleges helyzetben vagyunk, hogy viszonylag plasztikus képet alkothatunk magunknak minderről: főntartva a visszavonás (jótékony) jogát.

Egy példa.

Fodor Géza: „A Halászsék Dohány utcai lakásán tartott előadásokat valaki nemrég az ellenzéki magyar szellemiség egyik központjának nevezte, s ebben van is igazság, felléve, hogy ezt a »szellemiséget« nem tekintjük nagyon racionálisnak. Amorf és inkább érzelmi volt a legkülönbözőbb világnézeti és világnézet nélküli embereket vonzotta... csak az egyesített bennünket harmonikusán, hogy utáltuk a rendszert, s itt valami olyan lényeges történet, ami kívül volt rajta... Úgy vélem azonban, hogy éppen nem racionális jellegében rejlett az együttes legnagyobb veszélyessége is a politika, a hatalom számára... veszélyes volt, hogy a hivatalos kultúrától függetlenül magát, önmagából kiindulva működött, veszélyes volt, hogy gyülekezési fórummá vált, de azt hiszem, mindennél veszélyesebb volt a hatalom, a politika számára, hogy ez volt az első jelentős kulturális képződmény, amit nem értett. Hiszen a létezett szocializmus, bármily irracionálisan működött is, a nagy racionalista tradíció örö-

köse volt; a hatalom és a későbbi demokratikus ellenzék ugyanazokban a fogalmakban gondolkodott... ellenfelek, de vitapartnerek voltak. Halászek színháza azonban nem reflexív volt, hanem merőben tapasztalati... kisklott a racionalitás hálójából; a hatalom, a politika mindenáron meg akarta érteni, amit nem érteni kellett, jelenlést keresett ott, ahol csak közvetlen élmény volt, egész egyszerűen nem voltak meg a szervei és az eszközei e jelenségelfogásához, s ezért az teljesen kezelhetetlen volt számára... ez a színház a politika számára megközelíthetlenebb s ezért irritálóbb volt minden explicit kritikánál, valósággal hisztérikus volt tőle. Halászek megemészthetlensége a hatalom számára egyike volt az első eseteknek, melyek megmutatták, hogy kezdni nem érteni a Magyarországon is megváltozó világot..."

Ugyanez a Bálint Istvánnal készült interjúból. Kérdés: „Ti, akik »nem politizáltak«, előbb egy lakásba kényszerültek, majd finoman kibruadtatok benneleket az országból. Miért?” Válasz: „Egy akkori darabunk címevel tudom ezt megválaszolni: A SKANZEN GYLKOSAI. Ha már hosszas viták, viaskodások, örömködések és keserőségek után sikerült eldöntenuünk, mi lesz az, amit csinálunk, azzal már nem foglalkoztunk, mit is fog az »jelenteni«. A skanzen nyilvánvalóan életformák, színházi stílusok, magatartásformák halmazából épül. Ezt mi lejáratjuk, szétrombontjuk, eltemetjük. Az nyilvánvaló, hogy minden hatalom szívesebben veszi önmaga közhelyszerű tagadását, és minden hatalmon levő személy szívesebben fogad el egy, az ő közhelyeiben gondolkodó, magát az ő közhelyeivel kifejező sértést, mint azt, hogy nem egyszerűen a hatalmát, a pozícióját, hanem a gondolkodását, az érzéseit leplezik le. Amikor tehát mi egy darabot csinálunk, melyben például valaki... furcsa gesztusokkal járkatva elkezdte mondani a versét, hogy »anyám kurva, apám kurva...«, akkor ez ezerszer támadóbb volt a rendszerre nézve, mint az, hogy »nem minden jó, ami itt van...«. Bennünk fel sem merült, hogy »bátrak« leszünk, ha ezt meg ezt kimondjuk. Eszünk ágában sem volt bárkit is sértetgni. Nyilván bujkált néha bennünk egy kis kajánság... de természetes vágyunk volt, hogy azt csináljuk, ami eszünkbe jut. Azt viszont, hogy mi jut eszünkbe, meghatározta a korszak, a saját állapotunk és a környezetünk. De olyan erős volt bennünk a cselekvési vágy, hogy nem merült fel a kérdés: mi merész, mi nem merész. A tabuk megsértése alapvető művészi attitűd... Az már független tőled, hogy ez politikai jelleget ölthet. Nem voltunk annyira

naivak, hogy ne tudtuk volna: bizonyos tabuk megsértése irritálja a hatalmat. De – minthogy nem tartoztunk semmilyen intézményhez – számunkra ez a hatalom láthatatlan volt. Mi csak a rendőrséggel találkoztunk... Ránk engedték a házmestert, próbálták hivatkozni az épület használatára vonatkozó jogszabályokra... de miután nem osztogattunk rólapokat, nem vonultunk az utcára, nem lehetett velünk semmit sem csinálni. Az nyilvánvaló, hogy az előadásokon ott voltak az emberek, de az ő beszámolóikból csak addig juthattak el: »Mi ez a hülyeség?« ... a hatalom számunkra nem egy kiadó, nem egy színházigazgató volt, hanem erőszakszervezet... Mi nagyon súlyos kompromisszumokat kötöttünk egymás között. Abba aztán már nem fért bele az, hogy valaki kívülről azt mondja: »Talán így, talán úgy...« – ...egyszer csak bezuhanunk a lakásba. Ott egyik pillanatról a másikra minden eredeti lett. A helyzetünk létrehozta a fantázia és a konkrét élet furcsa keverékét, ami valóban eredetinek mondható.»

Halász a riportert kijelentését: „Annak idején ti a lakásba kényszerültek...”, ingerülten utasítja vissza: „...ez választás volt!” – Bálint Istvánnál ez így hangzik: „bezuhanunk a lakásba”, s mindezt Fodor Géza, egyébként makulátlan elemzésében (még legalább három „Fodor-paradoxonra” szeretném felhívni itt a figyelmet: a Halász-színház időkezelése, a HÁROM NŐVÉR-előadás értékelése, illetve a nem létező öreg színészek a magyar színikultúrában) valamiféle „illegális” korszakként jellemzi.

Mondjuk a cselekvő, a költő, a politikára is fogékony esztéta – melyik az igaz? Ruszt még ma sem tudja elfojtani a remegést a hangjában, amikor felidézi, hogyan nyomott el egy csikket Halász egy zsíroskenyérben – gondolom, fáj a szíve a zsíroskenyérért, vagy éppen bele akart harapni: Halász viszont egy zsíroskenyér-haikut adott éppen elő, hozzá is fűzve, hogy ő ezt tartja színháznak. Ha jól tudom, ez valóban egy előadás része volt az „illegálisban”, talán maga volt az egész előadás. Bálint István ezzel szemben szemérmesen – illetve belegondolva a dologba – azt mondja a riportnernek: „A lényeg az, hogy kitálunk valami újat, és közben, csak úgy véletlenül, vsszakézből ledöntünk egy tabut.” Erre Fodor Géza összefoglalóan azt mondja: „mindennapi, stilizált, rituális és szurreális elemek keveredtek, degradálva a verbális közlést, és elsődleges szerephez juttatva a metakommunikatív eljárásokat...”.

Motívumok vándorlása, eltűnése, születése és felbukkanása – ilyesmi címmel írnek, ha írnek a Buchmüller–Halász–Koós–Bálint–Breznyik–Kollár–és–mások-társulatról; arról írnek, ahogyan a személyes tudás átégeti a nem személyeset, és viszont. De most nem róluk, hanem a róluk készült füzetéről kell írnom. Szerencsére a füzetben van néhány adalék, megfellebbezhetetlen bizonyosság arról, hogy *mi* is volt ez a valami, ami a tárgyunk. Hogy *volt*, tehát van is, és nem pusztán teleologikus építmények részeként.

Aljnővényzetűtel benőtt horhos. Betakart fejű testek, hevernek, kitárt karral, mozdulatlanul. Szakállas férfi, kezében bottal, vállán köntös, néz valahová. Göndör hajú, szőke kisfiú. Egy csoport kisgyerek. Pár felnőt.

Lehunyt szemű, kinyílt szájú lány fekszik ugyanott, kezében virágkoszorú – mellette hajpánttal leszorított hajú félmeztelen férfi guggol, nézi. (23. o.)

Szakállas, felöltözött férfi, lefele néz – talpa alatt meggyújtott papírlap.

Kalapját levette, szájában cigaretta. Faváz közepén áll, lefele néz, most gyújt rá?

Sliccét gombolja, nyakkendője félrecsúsztott, zakója félig panyókára vetve. Már félig meztelen.

Nyakkendőt húz el nyakától, ráérősen, fehér inge kilóg a nadrágból, melle meztelen.

Letolja nadrágját, felsőteste félig meztelen, szeméremszőrzete kibukkan.

All, kezében néz valamit, félig lemeztelenedve.

Néz valamit, bal kezében kalapja lóg a teste mellett, félig meztelen, tomporára támasztott kézzel áll. (24–25. o.)

Táj. Homokbánya? Betűk a homokfalba vésvé. Focikapu? Fehér Volkswagen körül emberek, gyerekek, itt-ott hátizsák. Napfény. (26–27. o.)

Imént látott szakállas férfi ül hokedlin, szétvetett csupasz lábbal, ingujjban, félrehajtott fejjel, kalapban, lába kőzött magas szárú

fűzős cipő a padlón. Kép sarkában, némileg takarásban egy-egy szoknyából kibukkanó női térd. Ablak elfüggönyözve? (29. o.)

Telefonáló lány, ágyban. Hófehér fal, fehér ágynemű, fehér szék, székre dobott női holmik, ágy mellett hamutartó.

Telefonáló lány, ágyban, előtte gyönyörű nő, fehér sálban, fekete, kivágott ujjú ruhában, gyöngyosrral nyakán, kezében virág, a fehér széken ül, kissé előrehajolva. (31. o.)

Falon keleti szőnyeg, előtte behúzott, oda-függesztett lámpa, hófehér, kunyhó alakú ernyővel. St. Auby Tamás áll a kép közepén, tőle jobbra, egy asztalnál ül Koós Anna, az asztalon poharak, borosüveg, s a kép sarkában a pödrott bajszú, Trockij-szakállas, loboncos Breznyik. Férfifej a bal sarokban, lehajtott fejű nő St. Auby mellett. (35. o.)

A kép közepén hatalmas asztal – mintha homokkal lenne beszórva. Gyümölcsök vannak rajta. Fehér ruhás nő ül az egyik végében, egyik keze a térdén, másik tenyérrel felfelé. Az asztal másik végén szakállas férfi. Egy férfi behajol, és valamit az asztalra tesz. Azok ketten nézik. A falon szép ingaóra. Könyvespolcnak támaszkodó szemüveges nő. Fiú a fejét dönti a könyvespolcnak. Fölötte, az ajtófélfának támaszkodva szakállas férfi elmosódott képe. Mellette egy pelerines lány, aki valamilyen csomagot szorít magához. Két lányalak a sarokban, hátratett kézzel. Alattuk férfi, szájára tett kézzel figyelve ül a padlón. Mellette egy két térdén összefont karú fiú néz el jobbra. Az asztal fölé hajló férfi következik, majd egy becsukott ajtó előtt ülő férfi. Most, cigarettával kezében az asztalnál ülő ember, aki a férfi mozdulatát figyeli. Végül egy melle előtt összefont karral álló bajszos, hosszú hajú férfi, ingben, feje fölött, a falon, egy doboz függ. (36–37. o.)

Homály. Fény.

Ilyesmik történtek.

Forgách András

VERSENYKÉPESSÉGRŐL ÉS NEMZETI ESÉLYEKRŐL – AVAGY A VILÁGKERESKEDELMELMI SZEREPVÁLLALÁS ALTERNATÍVÁI

*Michael E. Porter: The Competitive Advantage of Nations
The Free Press, New York, 1990. 855 oldal*

A magyar közgazdasági viták szinte örökzöld témája a külgazdasági nyitottság. Ez a fogalom a világkereskedelemben való bekapcsolódás mértékét jelöli, amit például az export és a bruttó belföldi termék (vagy a nemzeti jövedelem) aránya fejez ki. A nyitottsági viták két-három éve szünetelnek, éppen annyi ideje, amióta világosan látszik, hogy az import felszabadításának, illetve a honi és a kelet-európai értékesítési lehetőségei egyidejű beszűkülésének köszönhetően, a magyar exportot gyorsan sikerült növelni a konvertibilis devizával fizető piacokon. Nem igazolódott be a nyitottsági vitákban képviselt markáns álláspontok egyike sem. Egyes nézetek szerint a magyar gazdaság Nyugat felé túlságosan nyitott lett volna, azaz csak veszteséggel exportálhatott az – úgymond – „monopolista tőkés piacokra”. Ez a vélemény politikai mellékzöngéje mellett jókora adag „dialektikus peszsimizmust” is tartalmazott: a Nyugattal való gazdasági összekapcsolódásból Magyarországnak jórészt már csak hátránya származhat. Részben azért, mert évtizedekkel „lekészte a csatlakozást”, de még inkább azért, mert természetes piacai és gazdasági partnerei inkább a KGST-régióban, mint Nyugaton vannak.

Ez a nézet 1991-ben már több okból is anakronisztikusnak hat. A megváltozott politikai feltételeken kívül azért is, mert Magyarország exportja Nyugat felé 1988 óta valóban látványosan javult. Kétségtelen: ez a kivétel mindmáig rossz szerkezetű; vitathatatlan az is, hogy jelentős veszteségekkel jár. Abban is van igazság, hogy az exportfelfutás elsősorban a magyar gazdaság tartalékainak a feléléséből táplálkozott, s ezért a folyamat folytatáságra erősen kérdéses. Az azonban vitat-

hatatlanná vált, hogy Magyarország számára is van hely a világkereskedelemben – amint ezt egyébként a marxista közgazdaságtan által is elismert klasszikus angol szerzők, Adam Smith és David Ricardo majd két évszázados elemzéseiből elméletileg is le lehetett (volna) vezetni.

A Ricardo által bevezetett fogalom, a komparatív előny azt az elvet fejezi ki, amely szerint egy mégoly szegény országnak is kell hogy legyen olyan terméke, amelyet gazdaságosan exportálhat. Az azonban mindmáig nem világos, hogy melyek lehetnek a világgiazi bekapcsolódás kívánatos irányai; a magyar gazdaságnak melyek azok az alkotórészei (pl. a munkaerő, a tőke, a föld stb.), amelyeket a befektetésekhez képest kedvezően honorál a világgiazi. Elmélyült elemzések helyett gyakran kívánalmak, történelmi, nemzetpszichológiai vagy egyszerűen csak műszaki eredetű dogmák, esetenként szinte mítoszok előhúzógatása meg szembeállítás volt hivatott arra, hogy megmutassa azokat a pontokat, ahol a világgazdaságba való szorosabb bekapcsolódás különösen előnyös lehet. Egykor a mezőgazdaság, később az olcsó szovjet nyersanyagot felhasználó nehézipari ágak, újabban pedig a nagyarányú szellemi tőkét mozgósító korszerű iparok köré épültek olyan legendák, amelyek szerint van kézenfekvő sikerrecept. Ez pedig nem volna más, mint az adott területre a korábnál sokkal többet költő állami gazdaságpolitika. Az erőltetett fejlesztési próbálkozásokból eredő gazdasági, társadalmi és környezeti károk ma már közismertek. Továbbra sincs azonban válasz arra, hogy hol lehetnek a magyar gazdaságban azok az alkalmas kitorési pontok, amelyek megalapozhatnák az export tartós növelését, és nem tudjuk azt sem, hogy milyen eszközökkel lehetne kihasználásukra törekedni.

Ezt a kérdést más országokra is ipargazdasági és kereskedelmi kutatások egész sora vizsgálta. El kell ismerni: általában csak részleges érvényű válaszok születtek. A Smith és Ricardo által kidolgozott elméleti alap lényegében nem sokat változott: az alapfogalom a komparatív előny maradt. Érvényesülése tiszta és korlátozásmentes versenyt, élénk keresletet és jól működő termelési hátteret feltételez. Ha mindez megvan, a célszerű világ-

piaci szakosodáshoz „csak” a termelésnek az adott országban olcsó alkotóelemeire épülő iparágakat kell megtalálnia és kifejlesztenie. A komparatív költségek elve még ebben az igen általános és leegyszerűsített formájában is sugall valamit: azt, hogy valakinek vagy valakiknek egész iparágak vagy tevékenységi területek közül kell választaniuk. A kiválasztást végző vagy egy nagyon tőkeerős magánberuházó lehet, vagy – értelemszerűen – az állam. Az elvet az utóbbi időben általában nemzetgazdasági léptékben állami gazdaságpolitikai elképzelések összehasonlítására alkalmazták. Holott az állami gazdaságpolitika szabadságfoka országonként erősen különböző, és a köztük lévő különbségek a modern külkereskedelmi elméletek eddigi fejlődése során számottevően nőttek is.

Mint sok más tudományágban, a külkereskedelmi elméletben is csak akkor mehet végbe igazi szemléleti fordulat, ha a kutatási-elemzési célok és elvek is megváltoznak. A közgazdaságtannak ebben az ágában a sikeres fordulat egyik előfeltétele valószínűleg a szakosodási modellek „monista” beállítódásának megszűnése volna. Ez azt jelentené, hogy többé nem csupán egyetlen kiemelt termelési tényező hatásától várnák az export szerkezetének átalakulását. A második fontos előfeltétel az volna, ha az új elmélet a vállalatgazdaság felé fordulna, tehát alkalmassá válna arra, hogy általa az export szakosodásához szükséges döntéseket a vállalat vagy az iparág szemszögéből is értelmezhessek. A kívánatos elmélet harmadik új eleme pedig az lehet, amit a magyar „ipar” és az angol „industry” szó különbsége fejez ki. A hagyományos megközelítés a szó szoros értelmében vett iparhoz próbált külgazdasági elemzési keretet adni. Az újnak viszont fel kell olnie minden olyan nem termelő tevékenységet (mint a bankügy, a közlekedés, a biztosítás, az idegenforgalom stb.), amely külföldi pénzben megtérülő jövedelmet termel.

A szemléleti fordulat szükségességét egyre többen érzékelik, és megszületett az első olyan munka is – erről lesz szó a továbbiakban –, amelyet az új elmélet első építőkövének tekinthetünk.

A versenyképesség-kutatásban már mintegy másfél évtizede nemzetközi hírnevet szerzett Michael E. Porter, a Harvard Business School professzora, 1990-ben tette közzé

A NEMZETEK KOMPETITÍV ELŐNYEI című könyvét. A könyv tíz ország több tucat iparágára kiterjedő többéves kutatás alapján rajzolja fel egy új külkereskedelmi elméleti rendszer első, néhol még bizonytalan körvonalait.

A versenyképesség négy pillére

Porter következtetéseit három csoportra lehet osztani. Az elsőbe tartoznak azok az általános felismerések, illetve következtetések, amelyek a külkereskedelmi elmélet szemléletmódját gazdagíthatják. A másodikba az országspecifikus tanulságok: miért sikerült például Japánnak, az NSZK-nak vagy Hollandiának a második világháború után az export vezérelte kibontakozás, és miért volt ebben sokkal kevésbé sikeres a többi között Svédország vagy – különösen – az Egyesült Királyság. A „harmadik típusú” tanulságokat pedig mindenekelőtt a vállalatvezetők szívellelhetik meg: milyen fajta vállalat, illetve vállalatvezetés bizonyulhat sikeresnek abban, hogy ne csak exportja növelése révén használja ki a megnyíló nemzetközi piacok kínálta előnyöket, hanem azzal is, hogy megnőtt piaci erejére építve pótlólagos jövedelemforrásokat harcoljon ki magának, akár kínálata növelése nélkül is.

A versenyképesség Porter szerint négy pilléren nyugszik. Igaz, a szemléletesség kedvéért ő ezt egy gyémánt négy sarkaként ábrázolja. A négy tényező egyenrangú szerepet játszik a modellben, és a többi nélkül, onmagában egyik sem érvényesülhet. Porter az eddigieknél jóval tágabb értelmezést ad a versenyképességnek, és könyvéből jól kiolvasható, hogy az ismert külkereskedelmi, illetve piacműködési elméleteknek kevésbé az elméletű, mint inkább vállalatgazdasági „összeépítése” igényével íródott. A szerző nem az ismert és egymásnak sokszor ellentmondó nemzetközi kereskedelmi modellek szembeállítására törekszik. Inkább arra, hogy felhasználja belőlük mindazt, ami egy menedzsert segíthet abban, hogy fejlesztési, beruházási, illetve piaci döntéseit a nemzetközi versenyképesség követelményeit figyelembe véve hozza meg.

A versenyképesség ebben az értelmezésben kínálati, keresleti, piacműködési, illetve a termelést vagy a szolgáltatást vállalatokon kívülről segítő tényezők eredőjeként alakul ki. A hagyományos külkereskedelmi elméletek –

Smith és Ricardo nyomán – a kínálati oldalra fordították a legnagyobb figyelmet. A klasszikus közgazdasági gondolkodás jelentős részben még az újkor nemzet- és világgazdasági feltételeit tükrözte. A kiindulópont tehát az volt, hogy a rendelkezésre álló termelési tényezők minél hatékonyabb felhasználásával kell gazdaságos termelést kiépíteni. A termelés piaci feltételeit a fejletlen gazdasági környezet miatt eleve kedvezőnek tekintették, és azt sem vitatták, hogy a piacon tiszta és áttekinthető verseny folyik. Minthogy zömmel (mai szemmel) alacsony műszaki színvonalú, általában a fogyasztást szolgáló termékekről volt szó, arra sem kellett gondolni, hogy a beszállítói vagy az infrastrukturális háttér a versenyképességben komolyabb szerepet játszhat. Ma azonban már legfőljebb néhány multinacionális nagyvállalatra igaz az, hogy a termelés vagy a szolgáltatás színvonalát, megfelelő technikai paramétereit kizárólag vállalaton belüli intézkedésekkel garantálhatja. Számos későn iparosodó ország tapasztalata mutatja, hogy a fejletlen környezetben meghonosított fejlett kapacitások (például a Kelet-Európában licencvétellel létrehozott autógyárak) olcsón éppen a termelés vállalaton kívüli tényezőinek rossz állapota miatt nem képesek a licencadó által elvárt minőség előállítására.

További fontos tény, hogy a világkereskedelemben megjelenő árak választéka folyamatosan bővül, és az úgynevezett „különbség iránti kereslet” a fejlett országok közötti kereskedelem mind fontosabb hajtóerejévé válik. Emiatt viszont a világpiac felvevőképesége – különösen a fejlett régiókban – nemcsak attól függ, hogy megvan-e a szükséges vásárlóerő, hanem attól is, hogy eléggé differenciált kínálat áll-e vele szemben. Ma már nagyrészt irrelevánsnak azok a régebben gyakori kiindulópontnak tekintett kutatási tapasztalatok, amelyek egyszerűen a kínálat és a kereslet nagyságának összehasonlítása alapján igyekeztek a kínálati „nyomó” vagy a keresleti „szívó” hatás jelenlétére, illetve dominanciájára következtetni. Egy fejlett gazdaságban a pillanatnyilag elegendő volumenű, ám nem kielégítő összetételű kínálatra a keresleti oldal mindig reagálhat azzal, hogy az éppen fölöslegesnek mutakozó vásárlóerőt befektetésre fordítja. Tehát a termékek és a

szolgáltatások a belföldi és a nemzetközi kereskedelemben nemcsak egymással, hanem a befektetési lehetőségekkel is versenyeznek – hacsak nem létfontosságú szükségletek azonnali kielégítéséről van szó.

A Porter-modell figyelmes tanulmányozója észreveheti, hogy a „gyémánt” egymás melletti csúcsai párosával logikailag szorosan kapcsolódnak egymáshoz. A kínálati oldalhoz sorolható világkereskedelem bővülését gátló kereskedelempolitikai akadályok – különösen az integrációkon belül – eltűnőben vannak. Úgy látszhatott tehát, hogy a klasszikus, illetve a neoklasszikus külkereskedelmi elméletek alapfeltevései közül legalább egy valóra válik: lassacskán létrejön a korlátozásmentes nemzetközi kereskedelem.

Nem így történt. Megfigyelhető, hogy miközben a vámok és a mennyiségi korlátozások világszerte leépülőben vannak, egyúttal a világ számos országában még integrációkon belül is közvetett importkorlátozó rendszerek épülnek ki. Éppen ezek felszámolása az 1992-re előirányzott Egységes Európai Piac létrehozatalának egyik célja. A közvetett importkorlátozásokra számos frappáns példát ismerünk. Közülük néhány szinte anekdotikusnak tűnik. Sokat idézett eset volt, amikor a nyolcvanas évek elején Franciaország úgy igyekezett gátat vetni a délkelet-ázsiai videomagnók importjának, hogy vámkezelésükre – egyedüli illetékességgel – egy tengertől távoli kisváros (Poitiers) csekély létszámú és túlterhelt vámhivatalát jelölte ki. Számos tény utal arra, hogy a szabadkereskedelmi illúzió ma sem realisabb, mint tizenöt-húsz évvel ezelőtt. Egy amerikai felmérés eredményei szerint például 1966 és 1986 között a fejlett országok importjában húszról mintegy negyvenöt százalékra nőtt az „új típusú” beviteli korlátozásokkal sújtott termékek aránya. Ezért tehát a világkereskedelem piaci viszonyait a kereslettől függetlenül vagy azzal éppen ellentétesen alakító tényezők között az importkorlátozásoknak kitüntetett szerepük van, s azokat a specializációs döntéseknél komolyan figyelembe kell venni.

A nemzeti külkereskedelmi stratégiák

A nemzeti stratégiák természetesen nemcsak tudatos megfontolásokon épültek, és kialakításukban a kormányzatok szerepe sokszor

nem volt túlságosan jelentős. Gyakran a vállalati szakosodási stratégiákból születő „összhatás” az, ami kívülről esetleg ilyen konzisztens és jól felépített nemzeti szakosodási stratégiának látszik.

A könyv tíz országot vizsgál. Közülük az Egyesült Államok a második világháború utáni világgazdasági korszak mindvégig meghatározó súlyú, ám a világkereskedelemben aránylag csekély mértékben bekapcsolódó szereplője. Az Egyesült Királyságnak maig sem sikerült megtalálnia azt a szakosodási szerepkört, amely gazdasági adottságait nemzetközileg valóban jól érvényre juttatná, bár egy ideig élt az az illúzió, hogy ez – fejlettségi szintjéhez méltatlanul ugyan, de amolyan „nyugat-európai olajországgént” – sikerülhet. A háború két vesztese, Japán és az NSZK, az újjáépítés lendületét világkereskedelmi kulcsszerepe kiépítéséhez is fel tudta használni. A harmadik vesztes, Olaszország, időszakonként látványos fejlődést mutatott, és néhány iparágban komoly világkereskedelmi szerepre tett szert. Teljesítményének háttérben azonban nem annyira a jól megválasztott szakosodást látjuk, mint a leépülő, elszegényedő állam és a gyorsan felvirágzó magánszektor fejlődésének kölcsönhatásait. Szingapúr és Dél-Korea esete a világgazdasági nyitástól általában várható előnyöket ilusztrálja, de sikertörténetük Európában legfeljebb csak részleteiben követhető lépéseken nyugszik. Porter felmérésében végül három kis nyugat- és észak-európai ország szerepelt, Svájc, Dánia és Svédország. Közülük azonban egyértelműen csak az alpesi ország magas fejlettségi szintjét tulajdoníthatjuk céltudatos – ugyanakkor szinte egyáltalában nem államilag vezérelt – termék- és szolgáltatásexportori tevékenység eredményének.

A nemzeti stratégiák elemzéséhez Porter újszerű és felépítésében is igen tanulságos elemzési eszközt használ. Az angolul „cluster chart”-nak nevezett rajz magyarul körülbelül „zárvány-ábra”-t jelent. A kényszerű elnevezés persze elég furcsán hangzik. A lényeg az, hogy a hazainál a világpiacon teljesítőképebbnek bizonyult gazdasági szektorok közötti kölcsönhatások olyan szerkezetben ábrázolhatók, amely nem tesz különbséget termelés és szolgáltatás között, jól megmutatja viszont, hogy a tevékenységek mely csoportja (azaz

„zárványa”) melyik másikra támaszkodva lehet igazán eredményes a nemzetközi versenyben. A „zárvány-ábra”-ból az is látszik, hogy egy jól szervezett gazdaságban a „zárványok” éppen nevükkel ellentétesen viselkednek.

A rendszerben különösen fontosak az úgynevezett „felfelé kapcsolódó” (angolul „upstream”) szektorok, amelyek nemzetközi versenyképességét elsősorban nem a saját teljesítményük magyarázza. Az általuk kiszolgált „downstream”, azaz „lefelé kapcsolódó” szektorok viszont a nemzetközi versenyben részben nem a saját tollaikkal ékeskednek. Félrevezető minden olyan strukturális elemzés, amely csak a nemzetközi verseny „frontharcosaira”, azaz az exportbevételt közvetlenül realizáló szektorokra terjed ki, figyelmen kívül hagyva az igen fontos támogató ipari vagy szolgáltatató ágakat. A japán autópár világpiaci sikereiben például az autógyárak mellett nagy a szerepük az önmagukban is versenyképes acélműveknek, valamint a raktárköltések minimalizálását lehetővé tevő fejlett szállítási, hírközlési és üzemszervezési rendszereknek. A „felfelé kapcsolódó” szektorok ráadásul nem felrétlenül részei a sikeresen exportáló nemzetgazdaságnak; ez az összefüggés pedig a liberalizált import és az exportsikerek közötti kapcsolatra hívja fel a figyelmet. A svájci bankrendszer jövedelemtermelő képessége például sokkal kisebb lenne a nagyrészt nem belföldi eredetű, de igen jól kiépített számítógépes háttér nélkül.

A „zárványelemzés” több más általános tanulsággal is szolgál. Így például azzal, hogy a termelési és a kereskedelmi struktúrák „felszíne” nem árul el igazán sokat egy gazdaság fejlettségéről, teljesítőképességéről, sőt szerkezeti sajátosságairól sem. Létezik ugyanis egy olyan mögöttes szerkezet, amely a külkereskedelmi adatok alapján nem mutatható ki, a külkereskedelem szerkezeti változásai-ból következtethetünk rá. Ilyesfajta változások állnak például a háttérben akkor, amikor egy ország néhány év alatt látványosan „felértékeli” – nem valutáját, hanem exportját, aminek eredményeként változatlan termelési exportdarabszám mellett is lényegesen nagyobb értékű textilárut, híradástechnikai terméket vagy gépkocsit kínál a piacon. Ilyen „mikroszerkezeti” átalakulást az elmúlt egy-

két évüzedben különösen a távol-keleti országok produkáltak.

Az elemzés másik fontos tanulsága, hogy a struktúrapolitikai „címkézés” ma már ugyancsak elavult dolog. Nem igazán szerencsés „lemaradónak” vagy „dinamikusnak”, netán „progresszívnek” tartani egy iparágat csak azért, mert technológiai folyamataiban különösen modern gépeket alkalmaz, vagy mert néhány év alatt exportteljesítményét gyorsan növelte. A jelző nemcsak magát az iparágat, hanem „kiszolgálóit” is minősíti, miközben az utóbbiakról esetleg igen kevés információ áll rendelkezésre. Az sem tudható, hogyan alakul a jövőben a „címkézett” iparág és partner szektorainak kapcsolata. Ha például lazul, és az exportsiker fő tényezője éppen a jó teljesítményű beszállítói háttér volt, akkor szinte törvényszerű, hogy a korábban „progresszívnek” minősített iparág gyorsan romlik majd. Magyarország még látszatra is egyre kevésbé lehet versenyképes petrokémiai exportőr akkor, ha a szovjet kőolajimport a közeljövőben súlyosan megdrágul, és szállítása is akadózni kezd.

A Porter-könyv elméleti vagy gazdaságpolitikai értékelése külön-külön is csábító feladat. Célszerűnek látszott azonban mindezekelőtt a könyv szemléletmódjáról tenni néhány, magyar szempontból tanulságos megjegyzést. A szűken értelmezett közgazdasági kérdés általában úgy merül fel, hogy mitől versenyképes egy vállalat, szektor vagy egy egész gazdaság. Érdeemes azonban megkísérelni, hogy gondolkodásunkban a szorosra szabott szakmai kereteken kívülre merészkedjünk. Ekkor pedig szép számmal merülnek fel olyan további kérdések, amelyeket az amerikai szerző nem is tárgyalt, sőt, amelyek az ő kutatási szempontjai szerint talán nem is igazán relevánsak.

Mindenekelőtt az, hogy mennyire lehet nemzetközileg versenyképes egy társadalom, mekkora lehet ebben a gazdaság szerepe, továbbá hogyan értelmezhető egy társadalom esetében a „kiszolgáló” rendszerek. S elkélne egy jól használható „társadalom-versenyképességi mutató”. Nem lehetne például megpróbálkozni egy olyan indikátorral, amely az adott országot véglegesen elhagyó és az oda bevándorló lakosok számának különbségéből indul ki? Íme, az új, a Porteréhez fogható,

de eddig senki által sem teljesített, nagy feladat: a nemzetközi versenyképesség összehasonlító társadalomelemzése.

Torók Ádám

A HOLMI POSTÁJÁBÓL KÖTÉNY NÉLKÜL

Tagadással kell kezdenem, hogy a teljes igenlőség eljuthassak. Konrád György EGY NYARALÓ KÜLÖNVÉLEMÉNYEI (*Holmi*, 1992/2.) című esszéjében mindent találtam, csak különvéleményt nem. Azaz egészen pontosan, nézeteimmel teljesen azonos véleményeket korunkról, melyek azonban csak Konrád Györgyre jellemző egészévé állnak össze.

A nagy rendszeralkotók korának a bölcseletben már vége. De nincs vége annak, hogy újjászülető problémákkal szemben széles és mély szellemi háttérű álláspontokat alakítsunk ki.

Minden iskolában találunk rangsort. Kezdő, haladó, mester, tudós. Azonnal senki nem válik beavatottá. A beavatott karakternek vannak összetevői, melyek nem jó, ha változnak. Ilyenek a morális alapállás, világnézet, nyitott szellemiség, érzelmi fejlettség. Ezek alkotják azt a lelki hálót, mely az információk özönéből megfogja azt, ami neki megfelel.

Vannak lelki hálók, melyeket merev szálakból szőttek, ezek a vallások és pártideológiák. Rugalmas szálakból szőtt lelki struktúrákkal olyan szerveződéseknel találkozunk, melyek az egyén szuverenitását teljesen tiszteletben tartják, sőt lelkiismereti konfliktusba sem hajszolják eltérő véleményei miatt.

Konrád György nézeteit olvasva megragadott az igazi értelmiségi toleranciája, egyéniségűsége, nemzetek feletti rendszerekben való gondolkodása, a vallási és a nacionalista fundamentalizmus elutasítása mellett a hitbéli és a hazafiúi érzések megértése, a világproblémákra való nyitottság – egyszóval humanizmusa mindennekfelett.

De hogy jön ide a kötény? Több mint kétszáz éve alakult meg Angliában a szabadkő-

művéség. Egy nyíltan elitikus, szervezetében végtelenül demokratikus társaság. Alapszabálya, melyben az angol polgári liberalizmus, a felvilágosodás alapvető emberi értékei kapnak helyet, megírása óta változatlan. Ez arra utal, hogy a benne testet öltő morál, tágabban egész szellemisége ellen tudott állni politikai, vallási támadásoknak egészen korunkig, tehát időálló értékek rendszere.

Míg a szabadkőművéséget választó ügynevezett kereső bejut a testvériségbe, az inasfoktól eljut a mesterfokig, beavatottá válik, önmagát kell kialakítania. Mert tudjuk – Konrád Györgyöt idézve –, hogy „a valódi erő a perszóna ereje. A perszóna önmaga is saját alkotása.” Az önmagát nevelő szabadkőműves fejében már az Európa-csomag kevés, mert túl kell lendülnie a „transzeurópai látóhatár” felé. „Világgá válunk, az vár ránk.”

A szabadkőműves páholyokban munka folyik, szellemi munka. Konrád Györggyel valljuk, „van egy szféra, az alkotó gondolkodás, legyen az akár tudományos, akár művészi, amely összeegyeztethetetlen a középsszerrel”. Az értelmiségről, a szellem szférájáról mondja. „Az értelmiség valóban új osztály, sem nem szolgáltató, sem nem uralkodó.” Igen, ezt bármely szabadkőműves mester magáénak vallhatja, hiszen sem elviselni nem lehet a szolgaságot, sem uralkodni nem kívánunk. Pedig ez utóbbit a szabadkőművéség ellenfelei állandóan és a legfőbb vádként hangoztatják. Legutóbb Mónus Áron erre építette vádbeszédét.

Az intoleránsokról. Két gondolkodási forma van, mely soha megbékélni nem tud azszal, hogy a szabadkőműves páholyokban tilos politizálni, és tilos vallási nézetekkel perelni. Nagyon jól tudjuk, hogy a két nézetrendszer

az oka az emberiség megosztottságának és szembenállásának. Nem kell a történelmet felmondanom, hogy igazam bizonyítsam. Konrád György e téren is a mi eszméinkkel azonos platformon áll, gondolom, e liberalizmus miatt a szélsőségesektől elég kritikát kap és kapott. De hát elviselheti a tömeggondolkodás a következő idézetet? „A gondolatok igazságával szemben a többség szava nem ér, éppoly kevéssé az, mint bármely tekintély.” A jövőt is felvillantja, ami már nem biztató. „A kommunista fundamentalizmusoknak bealkonyult, jönnek a nemzeti és vallási fundamentalizmusok.” Én még az ideológiáiktól is tartok.

Ha ezeknek a rendkívül veszélyes áramlatoknak ellen kívánunk állni, először tisztába kell jönnünk magunkkal. „Az ember tudni akarja, kicsoda.” Míg az emberpalánta a vallás problémátlán világából felküzd magát a kínzó kételyekkel terhes liberális gondolkodásig, meg kell őszülnie. Szó szerint, hiszen meg kell haladnia előző gondolkodási módját. Beleevelt szabályokat kell levetnie, újabb nézetekkel kell barátkoznia. Ennek útja a szellemi közösségek liberalizáló, kommunikációkat biztosító, nézeteket felszínre hozó hatása. Olyan közösségeké, melyek az egyéniséget tartják a legfőbb értéknek.

És most végre a kőtényről. Azt az embert nevezik a szabadkőművesek kőtény nélküli szabadkőművesnek, akinek gondolatrendszerre megegyezik a szabadkőművéség értékeivel. Nem tudom, Konrád György elfogad-e egy, a fundamentalistáktól elitelt bókot, hogy ő igazi kőtény nélküli szabadkőműves.

Ha nem, akkor talán azt nem utasítja el, hogy szellemi testvér.

Dr. Sárly Gyula

A folyóirat a Művelődési és Közoktatási Minisztérium, az MTA–Soros-alapítvány, a Budapest Bank, a József Artila-alapítvány és a Central & East European Publishing Project (Oxford) támogatásával jelenik meg